

การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องเสรีภาพในทัศนะของฌัก ซากส์ รูสโซ
กับพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต)

A COMPARATIVE STUDY OF THE FREEDOM IN THE VIEW
OF JEAN- JACQUES ROUSSEAU
AND PHRABRAHMAGUNABHORN (P. A. PAYUTTO)

พระมหาประดิษฐ์ ฐมุกาโม (บ่อชน)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาปรัชญา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๔

การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องเสรีภาพในทัศนะของฌัก ชากส์ รูสโซ
กับพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต)

A COMPARATIVE STUDY OF THE FREEDOM IN THE VIEW
OF JEAN- JACQUES ROUSSEAU
AND PHRABRAHMAGUNABHORN (P. A. PAYUTTO)

พระมหาประดิษฐ์ ฐมุกาโม (บ่อชน)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาปรัชญา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๔

การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องเสรีภาพในทัศนะของซัง ซากส์ รุสโซ
กับพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต)

พระมหาประดิษฐ์ ธรรมกาโม (ปอชน)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาปรัชญา
บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พุทธศักราช ๒๕๕๔

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**A COMPARATIVE STUDY OF THE FREEDOM IN THE VIEW
OF JEAN- JACQUES ROUSSEAU
AND PHRABRAHMAGUNABHORN (P. A. PAYUTTO)**

PHRAMAHA PRADIT DHAMMAKAMO (BOCHON)

A Thesis Submitted in Patial Fulfillment of

The Requirement For The Degree of

Master of Arts

(Philosophy)

Graduate School

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Bangkok, Thailand

C.E. 2011

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย
วิทยานิพนธ์ฉบับนี้
สาขาวิชาปรัชญา

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต

อนุมัติให้นับ

.....

(พระสุธีธรรมมานูวัตร, ผศ.ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

.....

ประธานกรรมการ

(พระมหาสมบุญญ์ วุฑฒิกโร, ดร.)

.....

กรรมการ

(พระมหากฤษณะ ตรุโณ, ผศ. ดร.)

.....

กรรมการ

(ผศ.ดร. ประเวศ อินทองปาน)

.....

กรรมการ

(ดร. แสง นิลنامه)

.....

กรรมการ

(อาจารย์กฤต ศรียะอาจ)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

พระมหากฤษณะ ตรุโณ, ผศ. ดร.

ประธานกรรมการ

ดร. แสง นิลنامه

กรรมการ

อาจารย์กฤต ศรียะอาจ

กรรมการ

- ชื่อวิทยานิพนธ์** : การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องเสรีภาพในทัศนะของซัง ซากส์
 รุสโซ กับพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต)
- ผู้วิจัย** : พระมหาประคิษฐ์ ทุมมกาโม (บ่อชน)
- ปริญญา** : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (ปรัชญา)
- คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์**
- : พระมหากฤษณะ ตรุโณ ป.ธ.๓, พ.ม., พธ.บ., พธ.ม.(ปรัชญา),
 Ph.D. (Phil.)
 - : ดร. แสง นิลนามะ ป.ธ.๓, พธ.บ., พธ.ม.(ปรัชญา),
 พธ.ด.(พุทธศาสนา)
 - : อาจารย์กฤต ศรียะอาจ ป.ธ.๔, พธ.บ.(ปรัชญา), พธ.ม.(ปรัชญา)
- วันสำเร็จการศึกษา** : 31 มีนาคม 2555

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการคือ เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องเสรีภาพในทัศนะของซัง ซากส์ รุสโซ เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องเสรีภาพในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) และเพื่อเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องเสรีภาพในทัศนะของซัง ซากส์ รุสโซ กับแนวคิดเรื่องเสรีภาพในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต)

ผลการวิจัยพบว่า รุสโซเห็นว่าเสรีภาพในความหมายของธรรมชาติ หมายถึงสัถยภาพที่จะทำในสิ่งที่อยากทำ เสรีภาพทางสังคมการเมือง หมายถึง การเคารพเชื่อฟังกฎหมายที่ตนเองมีส่วนร่วมในการบัญญัติ เสรีภาพจากตัณหา หมายถึง ความเป็นอิสระจากความอยากจากแรงเร้าทางร่างกาย ไม่ตกเป็นทาสของตัณหา และเป็นนายของตนเอง พระพรหมคุณาภรณ์กล่าวระดับของเสรีภาพไว้ ๔ ระดับ คือ ๑. ระดับต่ำสุดที่คนส่วนใหญ่เข้าใจ ๒. ระดับสูงขึ้นมาอีกคือเสรีภาพที่จะทำได้ตามกฎหมายกำหนด ๓. ระดับสูงขึ้นมาอีกคือเสรีภาพที่ทำได้ตามกฎหมาย และยังมีจิตสำนึกปฏิบัติตามกฎหมายอย่างสมัครใจ ๔. ระดับสูงสุด คือ เสรีภาพที่มีปัญญาเป็นฐานเป็นเสรีภาพที่พร้อมจะให้โอกาสแก่คนอื่น พระพรหมคุณาภรณ์ยังได้กล่าวถึงเสรีภาพ ในทางพระพุทธศาสนา หมายถึง ความหลุดพ้น ความดับกิเลส ภาวะไร้กิเลส

Thesis Title : A comparative study of the Freedom in the view of Jean – Jacques Rousseau and Phra Brahmaganabhorn (p.a. payutto)

Researcher : Phramaha Pradit Dhammakamo (Bochon)

Degree : Master of Arts (Philosophy)

Thesis Supervisory Committee

: Assist. Prof. Dr. Phramaha Grissana Taruno, Pali III, B.A., M.A.,
Ph.D (Philosophy)

: Dr. Sawaeng Nilnama Pali VII, B.A.(Phil.), M.A.(Phil.),
Ph.D.(Buddhist Studies)

: Mr.Kit Sriya-ad Pali IV, B.A.(Phil.), M.A.(Philosophy)

Date of Graduation : 31 march 2012

Abstracts

The objectives of this research are (1) to study the concept of freedom of Jean Jacques Rousseau (2) to study the concept of freedom of freedom of PhraBrahmagunabhorn and (3) To A comparative study the concept of freedom in the view of Jean Jacques Rousseau and PhraBrahmagunabhorn.

The results showed that Rousseau has said Freedom in the sense of nature, The potential to do what want do, Social political freedom means, Respect and obey the laws of their participation in the formulation, Defined as freedom from death, It is independent from the stimulation of the body, Do not become slaves of lust, and the master of its own. Phra Brahmaganabhorn Said that The 4 level is the level of freedom, 1) The lowest level that most people understand, 2) Level rises and the freedom to do so by law, 3) Level is much higher and the freedom to do so by law, and a conscious compliance with the law voluntarily, 4) The highest level, freedom is ready to provide opportunities for others. He said freedom in Buddhism, Means liberation the Extrinsication The Fire defilements and the Conditions without defilements.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เล่มนี้ สำเร็จลงได้ด้วยความอนุเคราะห์จากบุคคลหลายฝ่ายซึ่งผู้วิจัยขอระบุนามไว้เพื่อแสดงความขอบคุณดังต่อไปนี้

พระมหากษณะ ตรุโณ ผศ.ดร. ประธานอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ผู้ชี้แนวทางในการจัดทำโครงร่างวิทยานิพนธ์ และสั่งสอนความรู้ตามหลักพระพุทธศาสนาในหลักสูตร สาขาวิชาปรัชญา ซึ่งเป็นพื้นฐานในการเขียนวิทยานิพนธ์ ดร. แสง นิลนามะ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ผู้แนะนำตรวจแก้ การเขียนวิทยานิพนธ์ และแนะนำให้เข้าถึงหลักฐานที่สมบูรณ์ อาจารย์กฤตศรียะอาจ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ผู้แนะนำ ให้ผู้วิจัยได้ตัดสินใจเข้าศึกษาสาขาวิชาปรัชญา ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้ง ในความเมตตากรุณาของท่านที่กล่าวนามมาแล้วนั้น ขอกราบขอบพระคุณ และอนุโมทนาขอบคุณเป็นอย่างสูงมา ณ โอกาสนี้ ขอกราบขอบพระคุณ พระครู นันทลีลาภรณ์ เจ้าอาวาสวัด ดงเย็นมหาวิหาร เจ้าคณะอำเภอนองฮี พระอุปัชฌาย์ผู้ให้กำเนิดความเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาแก่ผู้วิจัย ขอขอบคุณบรรดาเพื่อน ๆ พระนิสิตที่ได้ให้กำลังใจด้วยดีตลอดมา ขอกราบขอบพระคุณ และขออนุโมทนาขอบคุณเจ้าของผลงานด้านหนังสือและงานวิจัยทุกชิ้น ที่ผู้วิจัยได้นำมาเป็นเอกสารอ้างอิงในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระเดชพระคุณพระพรหมคุณาภรณ์ ท่านถือว่าเป็นแบบอย่าง เป็นผู้ที่ชี้แนวทางในการดำรงเพศบรรพชิตแก่ผู้วิจัยเอง ถึงผู้วิจัยจะไม่เคยได้สนทนากับท่านเป็นการส่วนตัว แต่เพราะได้ติดตามผลงานของท่านมาตลอด หากงานวิจัยที่ได้เสนอแนวคิดของท่าน ครอบคลุมที่ท่านได้กล่าวไว้ ผู้วิจัยขอกราบขออภัยไว้ ณ ที่นี้ ขอขอบคุณผลงานของรุตโซและผู้ที่แปลผลงานของรุตโซ ซึ่งทำให้ผู้วิจัยได้เข้าใจระบบการเมืองมากขึ้นเมื่อได้ทำงานวิจัยนี้แล้ว ถึงผู้วิจัยจะไม่มีความรู้ในเรื่องการเมืองมาก่อน มีคำพูดของรุตโซอยู่ตอนหนึ่งว่า โดยที่ข้าพเจ้าถือกำเนิดมาในรัฐเสรี และเป็นสมาชิกคนหนึ่งขององค์กรสูงสุดแห่งรัฐนั้น แม้เสียงของข้าพเจ้าในการเสนอความเห็นต่อเรื่องราวทางสังคมจะแผ่วเบา แต่การมีสิทธิ์ออกเสียงก็เพียงพอที่จะทำให้ข้าพเจ้ามอบหน้าที่ให้ตัวเองศึกษาในเรื่องนี้ ซึ่งผู้วิจัยได้ถือเป็นคติในการทำวิจัยเรื่องนี้ ขอกราบขอบพระคุณครูอาจารย์ทุกท่าน ที่ได้ประสิทธิ์ประสาทวิชาการศึกษาให้ผู้วิจัยมีความรู้ จนสามารถศึกษาค้นคว้าได้ ส่วนที่เป็นกุศล และความดีอันเกิดจากงานชิ้นนี้ ขออุทิศให้บิดามารดาผู้ให้กำเนิด คุณความดีที่เกิดจากวิทยานิพนธ์นี้ ขอน้อมถวายเป็นพุทธบูชา ให้ถึงซึ่งพระคุณของบิดามารดาผู้ให้กำเนิด และครูอุปัชฌาย์อาจารย์ ผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ตลอดจนผู้มีบุญคุณทุก ๆ ท่าน

พระมหาประคิชฐ์ ฐมุกาโม (บ่อชน)

สารบัญ

เรื่อง หน้า	
บทคัดย่อภาษาไทย	(ก)
ABSTRAC	(ข)
กิตติกรรมประกาศ	(ค)
สารบัญ	(ง)
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๖
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๖
๑.๔ ภารกิจัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๗
๑.๕ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๗
๑.๖ ขอบเขตของการวิจัย	๑๐
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๐
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๓
บทที่ ๒ เสรีภาพในทัศนะของซัง ชาคส์ รูสโซ	๑๔
๒.๑ ธรรมชาติของมนุษย์	๑๔
๒.๒ ความหมายของเสรีภาพ	๒๑
๒.๓ ระดับของเสรีภาพ	๒๖
๒.๔ ขอบเขตของเสรีภาพ	๒๘
๒.๕ มนุษย์กับการใช้เสรีภาพ	๓๒
๒.๖ เสรีภาพกับการเมือง	๓๕
๒.๗ เสรีภาพจากค้นหา	๔๓
๒.๘ เสรีภาพกับการพัฒนาสังคม	๔๕
๒.๙ เสรีภาพกับความรับผิดชอบ	๕๕
บทที่ ๓ เสรีภาพในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต)	๕๕
๓.๑ ธรรมชาติของมนุษย์	๕๕

๓.๒ ความหมายของเสรีภาพ	๗๐
๓.๓ ระดับของเสรีภาพ	๗๒
๓.๔ ขอบเขตของเสรีภาพ	๗๓
๓.๕ มนุษย์กับการใช้เสรีภาพ	๗๕
๓.๖ เสรีภาพกับการเมือง	๘๑
๓.๗ เสรีภาพทางจากค้นหา	๕๐
๓.๘ เสรีภาพกับการพัฒนาสังคม	๕๓
๓.๙ เสรีภาพกับความรับผิดชอบ	๕๗

บทที่ ๔ วิเคราะห์เปรียบเทียบเสรีภาพในทัศนะของซัง ซากส์ รุสโซ

กับ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต)	๑๐๒
๔.๑ วิเคราะห์เปรียบเทียบธรรมชาติของมนุษย์	๑๐๒
๔.๒ วิเคราะห์เปรียบเทียบความหมายเสรีภาพ	๑๐๕
๔.๓ วิเคราะห์เปรียบเทียบระดับของเสรีภาพ	๑๐๗
๔.๔ วิเคราะห์เปรียบเทียบขอบเขตของเสรีภาพ	๑๐๘
๔.๕ วิเคราะห์เปรียบเทียบมนุษย์กับการใช้เสรีภาพ	๑๑๐
๔.๖ วิเคราะห์เปรียบเทียบเสรีภาพกับการเมือง	๑๑๑
๔.๗ วิเคราะห์เปรียบเทียบเสรีภาพจากค้นหา	๑๑๒
๔.๘ วิเคราะห์เปรียบเทียบเสรีภาพกับการพัฒนาสังคม	๑๑๔
๔.๙ วิเคราะห์เปรียบเทียบเสรีภาพกับความรับผิดชอบ	๑๑๖

บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๒๒
๕.๒ ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป	๑๒๔

บรรณานุกรม	๑๒๖

ภาคผนวก ก.	๑๓๑

ภาคผนวก ข.	๑๓๔

ประวัติผู้วิจัย	๑๓๗

บทที่ ๑

บทนำ

๑. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ในยุคแรกนั้น มนุษย์มิได้อยู่ร่วมกันเป็นกลุ่ม เป็นสังคมอย่างที่เรามีประสบการณ์ในปัจจุบัน หากแต่อยู่กันกระจัดกระจาย ต่างคนต่างอยู่เป็นครอบครัว เป็นสังคม โดยธรรมชาติของมนุษย์ ผู้เป็นบุตรมีความผูกพันอยู่กับบิดาก็ทราบเท่าที่จำเป็นต้องอาศัยบิดาในการดำรงชีวิต พอบุตรหมดความจำเป็นดังกล่าว ความผูกพันตามธรรมชาติระหว่างบุตรกับบิดาก็เป็นอันขาดสะบั้นลง^๑ เมื่อหมดความจำเป็นที่จะต้องพึ่งพาอาศัยต่อกัน มนุษย์ก็มีฐานะเปลี่ยนไปเป็นอิสระ การดำเนินชีวิตจึงเป็นไปในลักษณะต่างคนต่างอยู่ต่อไป แต่มนุษย์จะอยู่ในสภาพเช่นนั้นไม่ได้อีกต่อไป เพราะว่าเมื่อเวลาผ่านไป สภาพเหตุการณ์ได้บังคับให้แต่ละคน หรือมนุษย์ต้องเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมที่ผันแปร หากมนุษย์ไม่ปรับตัวหรือไม่สามารถปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ที่เปลี่ยนไปได้ ในที่สุดมนุษย์จะถึงความพินาศ และสูญพันธุ์ไปเหมือนกับสัตว์บางประเภท ดังนั้น การกำเนิดขึ้นของสังคมจึงเป็นคำตอบที่ถูกสร้างขึ้น และนำมาซึ่งวิถีแห่งการปฏิบัติเพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าวนั้น และเหตุผลอีกประการหนึ่งนั้น ก็คือ การกำเนิดขึ้นของสังคมการเมืองก็ถือเป็นคุณสมบัติประจำตัวอีกประการหนึ่งที่ติดตามมาด้วย ดังที่อริสโตเติล (Aristotle) ได้กล่าวไว้ว่า “มนุษย์เป็นสัตว์สังคม และมนุษย์เป็นสัตว์การเมือง”^๒ ก็เป็นการชี้ให้เห็นแล้วว่า สังคมหรือการเมืองนั้น คิดเนื่องอยู่ในสันดานหรือสัญชาตญาณของมนุษย์เองแล้วด้วย คือมนุษย์มีความต้องการความสมบูรณ์ ทั้งทางด้านปัจจัยสี่หรือเพราะมนุษย์มิได้มีเขี้ยวเล็บ หรือพลังอย่างสัตว์ การมีชีวิตอย่างโดดเดี่ยวนั้นย่อมจะหาความสุขได้ไม่ง่าย ความต้องการความสมบูรณ์นี้เป็นเหตุผลให้มนุษย์ต้องการและอยากได้ความสมบูรณ์ มนุษย์จึงเสาะแสวงหาความร่วมมือ หรือการ

^๑ ชัง ชากส์ รุสโซ, *สัญญาประชาคม*, แปลโดย จินดา จินตนเสรี, (กรุงเทพฯ : บริษัท บพิธ จำกัด, ๒๕๑๗), หน้า ๓๑.

^๒ Aristotle, *Politics (Politica)*, 1253a, translated by Benjamin Jowett, in *Great Books of the western world* Vol.9, p. 446.

พึงพึงบุคคลอื่นเท่านั้น เพราะฉะนั้น การเกิดสังคมจึงเป็นผลมาจากสัญชาตญาณของมนุษย์ที่ต้องการความสมบูรณ์นั่นเอง ด้วยเหตุผลสองประการดังกล่าวแล้วนั้น ซึ่งล้วนนำมาทั้งผลกระทบต่อมนุษย์ทั้งด้านดีและด้านไม่ดี ในขณะเดียวกัน สิ่งที่ตั้งคมได้ก่อให้เกิดขึ้นในด้านที่ไม่ดีนั้น ก็คือการเกิดระบบกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินส่วนตัว ได้นำไปสู่ความไม่เสมอภาคในหมู่มนุษย์ เป็นความไม่เสมอภาคทางการเมืองหรือความไม่เสมอภาคทางจิตใจ ตัวอย่างที่พอจะเห็นได้เป็นเรื่องที่เกี่ยวกับ ความร่ำรวย ความจน มีเกียรติ ไร้เกียรติ เกิดอภิสิทธิ์ชน สามัญชน เหล่านี้เป็นต้น ล้วนเป็นผลิตผลแห่งความไม่เสมอภาคทางการเมือง จะเห็นได้ชัดเจนยิ่งขึ้นในสังคมการเมืองสมัยใหม่ หรือหลังการปฏิวัติอุตสาหกรรม

ในการปกครองทุกวันนี้ไม่ว่าประเทศไหน การปกครองในระบบประชาธิปไตยถือเป็นการปกครองที่ดีที่สุด หรือเลวน้อยที่สุด อย่างที่อริสโตเติล (Aristotle) นักปรัชญาชาวกรีกได้เคยกล่าวไว้ ในสถานการณ์ปัจจุบันเห็นได้ว่าระบอบประชาธิปไตยนั้นถือว่าสิทธิเสรีภาพ เป็นเรื่องที่สำคัญอย่างยิ่ง แม้ในการแสดงความคิดเห็นที่แตกต่าง ก็ต้องได้รับการเคารพและ ถูกปกป้อง สังคมประชาธิปไตยทุกสังคม ที่ปรารถนาความสงบสุข สันติภาพ และความสมานฉันท์ จำเป็นต้องส่งเสริมและปกป้องสิทธิเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นของประชาชนอย่างเต็มที่ หรือทุกวิถีทาง เพื่อให้คนในสังคมได้ใช้ศักยภาพอย่างเต็มที่ รักษาผลประโยชน์ของคนส่วนใหญ่ แต่สิ่งที่ปรากฏให้เห็นเด่นชัดคือ ความเข้าใจถึงเจตนารมณ์ของ คำว่าเสรีภาพนั้นดูเหมือนจะไปตามกระแสหรือกลุ่มคนที่น่าไปใช้เพื่อการพิทักษ์ รักษาผลประโยชน์ส่วนตนอย่างผิดหลักเจตนารมณ์ของ คำว่าเสรีภาพหรือประชาธิปไตย

คำว่า “เสรีภาพ” เป็นคำที่ปรากฏมากในเหตุการณ์ปัจจุบัน ด้านหนึ่งก็ใช้อย่าง “ต้องให้เสรีภาพ หรือเพิ่มเสรีภาพแก่ประชาชน ให้มากยิ่งขึ้น” อีกด้านก็อ้างว่า “ประชาชนถูกกลืนเสรีภาพมากขึ้นกว่าเก่าอีก” ตามข้อเท็จจริงแล้ว เสรีภาพของประชาชนต้องเพิ่มขึ้นหรือลดลงเพียงอย่างใด อย่างหนึ่งมิได้ ชัง ซากส์ รุสโซ^๓ เห็นว่า เสรีภาพเป็นคุณลักษณะเฉพาะของมนุษย์ ซึ่งแยกมนุษย์ให้แตกต่างจากสัตว์อื่น ที่ธรรมชาติทำให้ไว้ และธรรมชาติยังหยั่งลึกกลงในการปฏิบัติของจิตวิญญาณของมนุษย์ในสภาวะธรรมชาติอีก มนุษย์จึงได้เพิ่มคุณค่าในการดำรงอยู่ของตนให้พิเศษยิ่ง

^๓ Jean-Jacques Rousseau : 1712-1778, นักปรัชญา นักเขียนและนักทฤษฎีการเมืองชาวฝรั่งเศส ซึ่งคำอธิบาย และนวนิยายของเขาที่เสนอแนวความคิดเกี่ยวกับเสรีภาพ สมภาพ ภราดรภาพ ได้ก่อให้เกิดแรงบันดาลใจให้แก่ผู้นำการปฏิวัติฝรั่งเศส เป็นต้น, อ้างใน, เจษฎา ทองรุ่งโรจน์, **พจนานุกรมปรัชญาอังกฤษ-ไทย**, (กรุงเทพฯ : โบบแดง, ๒๕๔๗), หน้า ๑๖๔.

กว่าสัตว์โดยการเป็นผู้มีเสรีภาพ เพราะฉะนั้นเสรีภาพจึงเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดคุณค่าความดีโดยแท้^๔ ใครก็ตามที่ปฏิเสธเสรีภาพนั้น ก็หมายความว่าเขากำลังปฏิเสธความเป็นมนุษย์ เท่ากับสละสิทธิ์ของมนุษย์ชาติ จะถือว่าเป็นการละทิ้งหน้าที่ของมนุษย์ก็ได้ การสละมหาสมบัติเช่นนี้ไม่มีสิ่งใดจะมาชดเชยได้ จัดเป็นการสละที่ฝืนธรรมชาติโดยแท้ การที่มนุษย์ไม่ให้เจตจำนงของตนมีเสรีภาพย่อมถือได้ว่าเป็นการขัดต่อศีลธรรม^๕ ในสังคมไทยนั้นคำว่า “เสรีภาพ” ดูเหมือนว่าจะจะเป็นคำที่ถูกกล่าวถึงและการตีความไปหลายอย่างหลายความหมาย ผู้ที่จะให้คำตอบเกี่ยวกับคำว่าเสรีภาพได้ดีในสังคมที่ตั้งคำถามเกี่ยวกับเสรีภาพ คงไม่อาจที่จะปฏิเสธพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) เพราะท่านให้ความเห็นเกี่ยวกับเรื่องเสรีภาพไว้อย่างน่าศึกษาทำความเข้าใจ ที่เป็นประโยชน์แก่สังคม และท่านยังถือได้ว่าเป็นผู้ที่มีอิทธิพลต่อแนวคิดของสังคมไทยสมัยปัจจุบันอย่างไม่อาจที่จะปฏิเสธได้เลย ท่านเห็นว่า อิสราภาพหรือเสรีภาพต้องมีความสัมพันธ์ทั้งธรรมชาติหรือสิ่งแวดล้อมเพื่อนมนุษย์และตนเอง^๖ จึงจะเป็นการพัฒนาที่กลมกลืน หรือยั่งยืนได้

“เสรีภาพ” เป็นคำที่มีความหมายกว้างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อนำไปประกอบกับคำอื่น เช่น เสรีภาพทางการเมือง เสรีภาพทางการศึกษา หรือ เสรีภาพการดำรงชีวิต เป็นต้น

“เสรีภาพ” ที่แท้จริงตามทัศนะของตะวันตกนั้นเป็นการชี้ให้เห็นว่ามนุษย์กับเสรีภาพเป็นอย่างเดียวกัน แยกขาดออกจากกันไม่ได้ อย่างไรก็ตาม ความเข้าใจที่เป็นอยู่ในปัจจุบันของนิยามหรือความหมายของเสรีภาพถูกต้องเพียงไรนั้น ชัง ชากส์ รุสโซ จะเห็นด้วยไหมกับทัศนะเรื่อง “เสรีภาพ” ของสังคมไทย อย่างในปัจจุบันนี้ เสรีภาพ มีขอบเขตแค่ไหน ความจริงแล้วเสรีภาพยังต้องมีกรอบกฎเกณฑ์เพื่อเป็นตัวควบคุมให้คนในสังคมอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติใช่หรือไม่ เมื่อความหมายของเสรีภาพถูกแปรเปลี่ยนไป เสรีภาพอย่างไรจึงเป็นทางเลือกใหม่ได้

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงเสรีภาพ ในความหมายเบื้องต้นตามตัวอักษร โดยได้ชี้ให้เห็นถึงความเข้าใจผิดเกี่ยวกับการตีความว่า “ตามความเห็นของ คนจำนวนมากที่มองว่า เสรีภาพคือการกระทำอะไรก็ได้ตามใจตัว หรือว่า เสรีภาพคือการทำได้ตามใจชอบ คนจำนวนมากเข้าใจว่าอย่างนี้ ในเมืองไทยนั้นคิดว่าคนไม่น้อยเลยเข้าใจอย่างนี้ เป็นความเข้าใจที่ถูกต้องหรือเปล่า ถ้าเสรีภาพคือการทำได้อย่างที่ใจตัวชอบ คนที่มีความเข้าใจแค่นี้ จะปกครอง

^๔ ทองหล่อ วงษ์ธรรมมา, **ปรัชญาทั่วไป**, (กรุงเทพฯ : โอ.เอส.พรีนติ้ง เฮาส์ จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๘๓.

^๕ ชัง ชากส์ รุสโซ, **สัญญาประชาคม**, หน้า ๓๓.

^๖ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธวิธีแก้ปัญหาเพื่อศตวรรษที่ ๒๑**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพฯ : สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๖๒-๖๓.

ตนเองได้ใหม่”^๓ เพราะถ้าเสรีภาพตามที่คนส่วนใหญ่เข้าใจพระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่าเป็นเพียง
 ปฏิกริยาที่ระบายออกในภายนอก ของความมีจิตใจที่ตกเป็นทาสของกิเลสและความทุกข์ภายใน
 ตนเอง^๔ ความหมายของเสรีภาพในสังคมปัจจุบันจึงถูกครอบงำด้วยอิทธิพลของแนวคิดเศรษฐกิจ
 หนักไปในแง่ของการมีโอกาที่จะแย่งชิงได้รับผลประโยชน์กัน ความเสมอภาคแทนที่จะเป็น
 เครื่องมือมาช่วยสมานสังคม ก็กลายเป็นเครื่องสร้างความแตกแยก โดยมีความหมายในเชิงแก่งแย่ง
 ผลประโยชน์^๕

จากการศึกษาในเบื้องต้นมานี้ ผู้วิจัยเห็นว่า นักปรัชญาตะวันตกมีทัศนะเกี่ยวกับ
 เสรีภาพไว้เป็นระบบก่อนสังคมไทย สังคมไทยเมื่อได้รับแนวความคิดเกี่ยวกับเสรีภาพมาใช้ใน
 สังคม จึงเข้าใจเสรีภาพต่างจากบริบทของสังคมตะวันตกไป ทำให้เกิดการหลงผิด ชี้คิด ตีความ
 เพื่อประโยชน์ตน อย่างไม่สอดคล้องกับสภาพที่แท้จริง สังคมไทยต้องการเสรีภาพแบบตะวันตก
 หรือต้องการเสรีภาพแบบไทย ๆ เสรีภาพแบบไหนที่จำเป็นต่อสังคมไทยปัจจุบัน

ผู้วิจัยเห็นว่า หากมีการศึกษาร่วมกันระหว่างทัศนะจากตะวันตกของนักปรัชญาที่เป็นผู้
 บุกเบิก หรือมีทัศนะที่มีอิทธิพล ต่อเรื่องเสรีภาพดังงานเขียนเรื่อง “สัญญาประชาคม (The Social
 Contract)” ของซัง ซากส์ รูสโซ ที่ว่า ทฤษฎีสัญญาประชาคมมีพื้นฐานอยู่บนความเชื่อว่ารัฐมีต้น
 กำเนิดมาจากมนุษย์โดยวิธีการที่เรียกว่าสัญญาประชาคมที่บุคคลแต่ละคนได้ลงความเห็นไว้ด้วยกัน
 ทฤษฎีนี้มีสาระสำคัญพอที่จะสรุปได้ ๓ ประการ คือ

ประการแรก รัฐเกิดมาจากมนุษย์หรือมนุษย์เป็นผู้สร้างรัฐไม่ใช่พระเจ้าดังที่เคยเชื่อกัน
 มาอีกต่อไป ซึ่งสาเหตุที่มนุษย์ต้องมาสร้างรัฐนั้น โทมัส ฮอบบ์ บอกว่าสภาพตามธรรมชาติของ
 มนุษย์นั้น เป็นสภาพที่ชั่วร้าย ดังนั้น จึงต้องมีการรวมตัวเพื่อเป็นรัฐ แต่ จอห์น ล็อก บอกว่าสภาพ
 เดิมของมนุษย์นั้นมีความสุข แต่สาเหตุที่จะต้องมีการรวมกันเพื่อที่จะประกันว่าหากมีปัญหาจะได้มี
 การแก้ไขข้อขัดแย้งกันได้

^๓ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **ประชาธิปไตยไม่ยาก ถ้ายากได้**, (กรุงเทพฯ : บริษัทพิมพ์
 สวयจํกัต, ๒๕๕๐), หน้า ๑๕.

^๔ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณ
 ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๗๔๕.

^๕ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **กระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาคนสู่ประชาธิปไตย**, พิมพ์ครั้งที่
 ๓, (กรุงเทพฯ : สหธรรมิก, ๒๕๔๓), หน้า ๒๕.

ประการที่สอง มนุษย์มีเจตนาที่แน่นอนในการสร้างรัฐ โดยรูสโซบอกวามมนุษย์ร่วมตกลงกันอย่างเอกฉันท์ที่จะสร้างชุมชนขึ้นมาให้เป็นชุมชนทางสังคม โดยยึดหลักเจตนารมณ์ร่วม (General Will) เพื่อประโยชน์สุขร่วมกัน

ประการที่สาม วัตถุประสงค์ของรัฐต้องเป็นไปเพื่อประชาชน ได้แก่ การที่จะรักษาและส่งเสริมสิทธิตามธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกับชีวิต เสรีภาพและทรัพย์สิน มนุษย์ทุกคนไม่ได้มอบสิทธิธรรมชาติให้แก่ผู้ใด สิทธินั้นยังคงอยู่กับมนุษย์ มนุษย์จึงยังมีสิทธิทุกประการในสังคมหรือรัฐที่ตนได้ก่อตั้งขึ้นมา รูปแบบของรัฐบาลจะเป็นเช่นใด ก็ขึ้นอยู่กับเสียงข้างมากที่ทุกคนที่เข้าร่วมสัญญาประชาคมยอมรับที่จะปฏิบัติตามเสียงข้างมากทุกประการ

นอกจากนั้นรูสโซ ยังได้เขียนไว้ใน สัญญาประชาคมว่า “มนุษย์เกิดมาพร้อมกับเสรีภาพแต่เขาได้ถูกพันธนาการไว้ (Man is born free and everywhere he is in chains)”^{๑๑} ประโยคนี้เป็นประโยคขึ้นต้นของหนังสือสัญญาประชาคม เขามีความคิดว่ามนุษย์ถูกพันธนาการเพราะถูกผู้มีอำนาจบังคับ มนุษย์นั้นแท้จริงแล้วรักเสรีภาพเหนืออื่นใด มนุษย์อาจจะยอมทิ้งสิ่งใดๆที่พึงพอใจหากยังเหลือไว้ซึ่งเสรีภาพ เขาจึงเรียกร้องให้มนุษย์กลับไปสู่ธรรมชาติ เพราะสภาพชีวิตในสังคมเต็มไปด้วยการลิดรอนเสรีภาพ แต่เมื่อมนุษย์ไม่สามารถที่จะกลับไปสู่สภาวะธรรมชาติได้อีกต่อไปจึงเหลือเพียงอย่างเดียวที่มนุษย์จะอยู่รอดได้ ก็คือการรวมกันอยู่เป็นสังคม เพื่อที่จะสร้างพลังร่วมกัน เอาชนะอุปสรรคใหญ่หลวงซึ่งมนุษย์คนเดียวไม่สามารถที่จะเอาชนะได้ ในการที่มนุษย์อยู่รวมกันเป็นสังคมนั้นก็เกิดปัญหาที่ไม่อาจที่จะปฏิเสธได้นั้นก็คือ การถูกกดขี่ข่มเหง และความไม่ยุติธรรมต่างๆ เหล่านี้เป็นต้น^{๑๒} ด้วยปัญหานี้เองที่รูสโซพยายามที่จะหาคำตอบเพื่อที่จะแก้ปัญหของสังคมในสมัยนั้น หาวิธีการที่ถูกต้องยุติธรรมสำหรับสังคม

ในส่วน of พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) เป็นบุคคลผู้หนึ่งที่สังคมยอมรับทั้งในประเทศไทยและนานาชาติ มีแนวความคิดเกี่ยวกับเรื่องเสรีภาพไว้มากมาย เพื่อต้องการชี้ให้เห็นถึงปัญหาและแนวทางของการแก้ไข และให้คำอธิบายถึง คำว่า “เสรีภาพ” ที่ถูกต้อง และมีเจตจำนงที่ดีงาม นำไปใช้สอดคล้องกับความเป็นจริง ทั้งแก่ชีวิตตนเองและผู้อื่น โดยต้องมีทั้งปัญญา คือรู้เท่าทันข้อมูลข่าวสาร มีเหตุผล และมีเจตนาดี คือสุจริตใจในการนำไปใช้^{๑๒}

^{๑๑} ชัง ชากส์ รูสโซ, สัญญาประชาคม, หน้า ๓.

^{๑๑} ชำนาญ จันทร์เรือง ,สมาชิกมหาวิทยาลัยเที่ยงคืน, สังคมไทยสังคมโลกสัญญาประชาคมและศีลธรรมสากล, อังโณ, <http://www.midnightuniv.org/midnight2545/document9559.html> (วันที่ 6 มีนาคม 2551).

^{๑๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **ธรรมาธิปไตยไม่มาจึงหาประชาธิปไตยไม่เจอ**, (กรุงเทพฯ : พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๖๒.

ผู้วิจัยจึงเสนองานวิจัยนี้ เพื่อทำการศึกษเปรียบเทียบทัศนะเรื่องเสรีภาพในทัศนะของ ชัง ชากส์ รูสโซ กับเสรีภาพในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) เพื่อต้องการทราบ ธรรมชาติของมนุษย์ ความหมายของเสรีภาพ ระดับของเสรีภาพ ขอบเขตของเสรีภาพ มนุษย์กับการใช้เสรีภาพ เสรีภาพจากต้นหา เสรีภาพทางการเมือง เสรีภาพกับการพัฒนาสังคม เสรีภาพกับความรับผิดชอบ ที่ชัดเจนจากทั้งสอง ว่าเป็นอย่างไร นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังต้องการทราบอีกว่า แนวคิดของท่านทั้งสองมีความเหมือนและความต่างกันแล้ว มีจุดใดบ้างที่แนวคิดทั้งสองแนวคิดดังกล่าวจะมาบรรจบหรือผสมกัน

งานวิจัยนี้จึงพยายามค้นหา ถึงจุดต่างและจุดร่วมของทั้งสองทัศนะเพื่อต้องการจะเสนอแนวคิดที่จะช่วยแก้ไขปัญหาสังคมได้ด้วย งานวิจัยนี้จึงพยายามศึกษาให้ชัดเจนโดยมีความเชื่อว่ามีเมื่อเข้าใจมูลเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้นแล้ว จะได้นำไปแก้ปัญหของสังคมได้ เมื่อสามารถนำไปแก้ปัญหได้ในบางปัญหา นั่นก็เท่ากับว่า ได้มีส่วนในการแก้ไขปัญหาสังคมให้ดีขึ้นบ้าง และบางส่วนจะเป็นแนวทางไปสู่การแก้ไขปัญหาในทุก ๆ ด้านซึ่งเกี่ยวข้องกับชีวิตของคนจำนวนมาก อีกนัยหนึ่งด้วย

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องเสรีภาพในทัศนะของชัง ชากส์ รูสโซ
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องเสรีภาพในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต)
- ๑.๒.๓ เพื่อเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องเสรีภาพในทัศนะของชัง ชากส์ รูสโซ กับแนวคิดเรื่องเสรีภาพในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต)

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๓.๑ แนวคิดเรื่องเสรีภาพในทัศนะของชัง ชากส์ รูสโซ เป็นอย่างไร
- ๑.๓.๒ แนวคิดเรื่องเสรีภาพในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) เป็นอย่างไร
- ๑.๓.๓ ความเหมือนและความต่างของเสรีภาพในทัศนะของชัง ชากส์ รูสโซกับเสรีภาพในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) เหมือนกันหรือต่างกันอย่างไร

๑.๔ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

เสรีภาพ (Freedom) ในความหมายทั่วไป คือ เสรีภาพภายนอก, เสรีภาพทางการเมือง, หรือเสรีภาพส่วนบุคคล คือสภาวะที่ปราศจากการถูกบังคับ , การควบคุม, การห้าม, การข่มขู่, การกดขี่, และอาจรวมถึงความกดดัน ตัวอย่างเสรีภาพภายนอกเช่นการเคารพซึ่งเสรีภาพในทางความคิด เสรีภาพในการแสดงออก เสรีภาพในการนับถือศาสนา , เสรีภาพสื่อ และเสรีภาพในการปรับแต่งลักษณะหรือสภาวะภายนอกของตนเอง

เสรีภาพ คือ สภาวะที่ปัจเจกชนมีความสัมพันธ์กัน ต่อการใช้อำนาจหน้าที่ตามอำเภอใจ

เสรีภาพในภายนอก เป็นเสรีภาพที่จะทำตามใจชอบภายในขอบเขตจำกัดเป็นเสรีภาพตามเงื่อนไข

เสรีภาพภายใน คือสภาวะที่สามารถใช้ความคิดตัดสินใจได้ด้วยตัวเองหรือปกครองตนเอง และความสามารถในการมีเจตจำนงเสรีหรือเสรีภาพในการเลือกสิ่งภายนอกต่าง ๆ โดยไม่เกิดความขัดแย้งกับเจตจำนงที่อยู่ภายใน

เสรีภาพ/อิสรภาพ (Liberty) ในพุทธปรัชญาเถรวาท หมายถึง วิมุตติ ได้แก่ ความหลุดพ้น ความดับกิเลส ภาวะไร้กิเลส ไม่มีทุกข์เกิดขึ้น นั่นคือ มนุษย์สามารถพัฒนาตนเองจนบรรลุธรรมขั้นสูงที่เรียกว่า นิพพาน อันเป็นเสรีภาพที่แท้จริง โดยที่ไม่มีกิเลสครอบงำ ซึ่งในระดับนี้มีความหมายตรงกับวิมุตติในพุทธศาสนา

๑.๕ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๕.๑ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ^{๑๓} ได้กล่าวไว้ในหนังสือเรื่อง “ประชาธิปไตยไม่ยาก ถ้าอยากได้” พอสรุปใจความได้ว่า เสรีภาพของตนเองสัมพันธ์กับเสรีภาพของผู้อื่น เสรีภาพของเรามีคู่กับเสรีภาพของเขา จะต้องไม่ใช่เสรีภาพของตนในลักษณะที่เป็นการลิดรอนหรือทำลายเสรีภาพของคนอื่น

๑.๕.๒ พระมหาฐานันดร เขมปญโญ ^{๑๔} ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “การศึกษาวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องเสรีภาพในพุทธปรัชญาเถรวาท” ผลจากการวิจัยสรุปได้ว่า เสรีภาพในทัศนะของ

^{๑๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), ประชาธิปไตยไม่ยาก ถ้าอยากได้ , (กรุงเทพฯ : บริษัทพิมพ์สว จำกัด, ๒๕๕๐).

^{๑๔} พระมหาฐานันดร เขมปญโญ, “การศึกษาวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องเสรีภาพในพุทธปรัชญาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๖.

พุทธปรัชญาเถรวาทมีความหมายอยู่สองนัยด้วยกันคือ นัยแรกหมายถึง วิธีการหรือการกระทำ ที่ทำตามที่ต้องการ ไม่มีอุปสรรคขัดขวาง มีความเป็นใหญ่ในตัวเอง เป็นตัวของตัวเอง สามารถเลือกวิถีชีวิตได้ด้วยตัวเอง นัยที่สองหมายถึง เสรีภาพที่เป็นจุดหมายเป็นผลของการปฏิบัติทำให้มีความสุข ได้รับเสรีภาพทางกาย สังคม อารมณ์และทางสติปัญญา การใช้เสรีภาพมีขอบเขตอันประกอบด้วยปัญญา โดยไม่ละเมิดเสรีภาพของคนอื่น

๑.๕.๓ พระตำราเริง ญาณวีโร ^{๑๕} ได้กล่าวไว้ในหนังสือ เรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์ขอบเขตเสรีภาพในพุทธปรัชญาเถรวาทและปรัชญาของฌอง-ปอล ซาทร์ ” ผลจากการวิจัยพอสรุปได้ว่า ทำให้ทราบหลักการถึงเรื่องเสรีภาพของทั้งสองแนวคิด ในส่วนที่เกี่ยวกับความหมายของเสรีภาพ ลักษณะของเสรีภาพในบริบทต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิต ปัจจัยหรือองค์ประกอบรวมที่ทำให้เกิดเสรีภาพ มรรควิธีเพื่อเข้าถึงเสรีภาพที่แท้จริง ผลสะท้อนจากแนวความคิดเรื่องเสรีภาพที่ปรากฏในสังคมไทยและสังคมตะวันตก ตลอดแนวทางการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น เป็นต้น โดยมีมนุษย์เป็นศูนย์กลางของแนวคิดและเกิดการกระทำดังกล่าวทำให้มีผลกระทบต่อตนเองและสังคม

๑.๕.๔ ว่าที่ พันตำรวจตรี อภิชาติ สุริบุญญา ^{๑๖} ได้กล่าวไว้ในหนังสือเรื่อง ความเป็นอุดมคติของ “เจตนารมณ์ร่วม” ในทฤษฎีสัญญาประชาคมของซัง ซากส์ รุสโซ ผลจากการวิจัยพอสรุปได้ว่า เสรีภาพเป็นแก่นความคิดทางปรัชญา มุ่งเน้นไปที่ผลประโยชน์ของสังคมโดยรวม

๑.๕.๕ นายสรรวภัทร พัฒโร ^{๑๗} แนวคิดของรุสโซ่ว่าด้วยเสรีภาพทางการเมือง, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, ผลจากการวิจัยพอสรุปได้ว่า เสรีภาพเป็นแก่นความคิดทางปรัชญา มุ่งเน้นไปที่ผลประโยชน์ของสังคมโดยรวม

^{๑๕} พระตำราเริง ญาณวีโร, “ศึกษาวิเคราะห์ขอบเขตของเสรีภาพในพุทธปรัชญาเถรวาทและปรัชญาของฌอง-ปอล ซาทร์”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๘.

^{๑๖} ว่าที่ พันตำรวจตรี อภิชาติ สุริบุญญา, “ความเป็นอุดมคติของเจตนารมณ์ร่วมในทฤษฎีสัญญาประชาคมของซัง ซากส์ รุสโซ”, วิทยานิพนธ์ รัฐศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๔๑.

^{๑๗} นายสรรวภัทร พัฒโร, “แนวคิดของรุสโซ่ว่าด้วยเสรีภาพทางการเมือง”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์), ๒๕๔๑.

๑.๕.๖ พระมหาสมปอง จันทวโธ (ยุงรัมย์)^{๙๔} ศึกษาเปรียบเทียบ ธรรมชาติของมนุษย์ ในพุทธปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาของอริสโตเติล, ผลจากการวิจัยพอสรุปได้ว่า ธรรมชาติของ มนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาทตั้งอยู่บนพื้นฐานของทฤษฎีอัตตา ซึ่งเป็นผลให้ความเข้าใจ ธรรมชาติของมนุษย์ในด้านต่าง ๆ ถึงขั้นเลยความเป็นตัวตนหรือเลยความเห็นแก่ตัวอย่างแท้จริง ส่วนแนวคิดเรื่องธรรมชาติของมนุษย์ในปรัชญาของอริสโตเติลตั้งอยู่บนพื้นฐานของทฤษฎีอัตตา ซึ่งเป็นผลให้ความเข้าใจเรื่องธรรมชาติของมนุษย์ในทุกด้านยังพัวพันเชื่อมโยงกับอัตตา และยังไม่ ถึงขั้นเลยความเป็นตัวตน

๑.๕.๗ พระสานนท์ จรณธมโม (เตียนวน)^{๙๕} การศึกษาเชิงวิเคราะห์และเปรียบเทียบ แนวความคิดทางการเมืองของเพลโต กับของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ผลจากการวิจัย พอสรุปได้ว่า พระพรหมคุณาภรณ์ได้ให้ความสนใจการปกครองแบบราชาธิปไตยกับแบบ ประชาธิปไตย อิทธิพลของศาสนาต่อแนวความคิดทางการเมืองแตกต่างกัน การมองปัญหา การเมืองในเชิงพัฒนาเหมือนกันก็จะต้องพัฒนาการศึกษา จุดเด่นทางการเมืองเหมือนกันคือการมี กฎระเบียบ จุดอ่อนทางการเมืองอยู่ที่ตัวบุคคลผู้ที่เป็นนักปกครองขาดคุณธรรม

๑.๕.๘ พระชยาภรณ์ ชยากโร (พุลสวัสดิ์)^{๙๖} การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องสังคม อุดมคติในทัศนะของพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), ผลจากการวิจัยพอสรุปได้ว่า สังคมอุดมคติของ พระพรหมคุณาภรณ์ หมายถึง สังคมที่ดั่งมอันเป็นแบบอย่างที่ดีพึงปรารถนาของมนุษย์ ซึ่งมี ลักษณะเป็นสังคมแห่งกัลยาณมิตรที่มีสภาพแวดล้อมเอื้อต่อการที่สมาชิกในสังคมจะได้พัฒนา ศักยภาพของตนให้เข้าถึงอิสรภาพทั้งสี่ด้าน คือ อิสรภาพทางกาย อิสรภาพทางสังคม อิสรภาพ ทางสังคม อิสรภาพทางจิตใจและอิสรภาพทางปัญญา

^{๙๔} พระมหาสมปอง จันทวโธ (ยุงรัมย์), “ศึกษาเปรียบเทียบธรรมชาติของมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาของอริสโตเติล”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๘.

^{๙๕} พระสานนท์ จรณธมโม (เตียนวน), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์และเปรียบเทียบแนวความคิดทางการเมืองของเพลโต กับของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต)”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๕.

^{๙๖} พระชยาภรณ์ ชยากโร (พุลสวัสดิ์), “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องสังคมอุดมคติในทัศนะของพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต)”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๔.

๑.๕.๕ พระมหาวินัย ผลเจริญ^{๒๐} เสรีภาพในทัศนะของฌอง-ปอล ซาทร์ และพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พอสรุปใจความได้ว่า แนวคิดเรื่องเสรีภาพของทั้งสองท่านนี้ ซาทร์กล่าวถึงเสรีภาพในฐานะที่เป็นอำนาจในการเลือก ซึ่งเลือกได้ไม่ว่าสถานการณ์จะเป็นอย่างไร เสรีภาพจึงไม่มีขอบเขตจำกัด นอกจากตัวเอง ขณะที่พระธรรมปิฎกกล่าวถึงเสรีภาพทั้งภายนอกและภายใน และเสรีภาพแต่ละประเภทก็ยังมีแบ่งระดับออกไปอีก เสรีภาพในทัศนะของพระธรรมปิฎกมีทั้งเสรีภาพที่เป็นสิ่งที่มีอยู่ภายในที่เป็นคุณสมบัติ และเสรีภาพที่เราต้องใช้ในภายนอกที่เป็นเครื่องมือพัฒนาตนเองและสังคม

จากข้อความเอกสารและงานวิจัยดังกล่าวมา ได้มีผู้เขียนเกี่ยวกับเรื่องเสรีภาพในทัศนะของซัง ซากส์ รุสโซ ซึ่งเป็นแก่นความคิดสำคัญในงานเขียนเรื่องสัญญาประชาคม และเสรีภาพในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ แล้ว ผู้วิจัยเห็นว่า ควรจะนำเอาแนวคิดของทั้งสองมาเปรียบเทียบเพื่อให้เห็นความเหมือนและความต่างในแนวคิดของทั้งสอง ในเล่มนี้อันจะเป็นประโยชน์ต่อผู้ที่มีความสนใจศึกษาค้นคว้าต่อไป

๑.๖ ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยนี้ มีขอบเขตในการศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องเสรีภาพในทัศนะของซัง ซากส์ รุสโซ และในพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) โดยชี้ให้เห็นถึงธรรมชาติของมนุษย์ ความหมายของเสรีภาพ ระดับของเสรีภาพ ขอบเขตของเสรีภาพ มนุษย์กับการใช้เสรีภาพ เสรีภาพกับการเมือง เสรีภาพจากตัณหา เสรีภาพกับการพัฒนาสังคม เสรีภาพกับความรับผิดชอบ มาทำการศึกษาเปรียบเทียบ เพื่อให้ทราบถึงความเหมือนความต่างของทั้งสองแนวคิด หรือมีในแง่มุมใดบ้างที่เป็นจุดต่าง และจุดรวมที่ทั้งสองแนวคิดจะมาประสานกัน โดยอาจจะเพิ่มเติมเนื้อหาในบางประเด็นที่เกี่ยวข้อง แต่ยังคงจำกัดอยู่เฉพาะประเด็นหลักเท่านั้น

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Document Research) โดยสามารถจัดลำดับได้ดังนี้

^{๒๐} พระมหาวินัย ผลเจริญ, “เสรีภาพในทัศนะของฌอง-ปอล ซาทร์ และพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต)”, วารสารพุทธศาสตร์ศึกษา, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๑ (กันยายน-ธันวาคม ๒๕๔๕).

- ๑.๗.๑ ศึกษาข้อมูลจากเอกสารทั้งปฐมภูมิ ทุติยภูมิ จากตำราและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในเรื่องเสรีภาพของซัง ชาקר รุสโซและของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต)
- ๑.๗.๒ วิเคราะห์ข้อมูลเพื่อเปรียบเทียบทัศนะเรื่องเสรีภาพของซัง ชาקר รุสโซกับของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต)
- ๑.๗.๓ สรุปผลการศึกษาเปรียบเทียบทั้งสองแนวคิด เพื่อให้ทราบถึงความเหมือนและความแตกต่าง รวมทั้งเสนอแนะเนื้อหาเพิ่มเติมบางประเด็นที่ได้จากการศึกษา เพื่อประโยชน์ในด้านองค์ความรู้และทางด้านวิชาการต่อไป

กรอบการวิจัย

การศึกษาเปรียบเทียบเสรีภาพในปรัชญาของซ่ง ชากส์ รูสโซ กับเสรีภาพในทัศนะ
ของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต)

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- ๑.๘.๑ ได้ทราบแนวคิดเรื่องเสรีภาพในทัศนะของชัง ชากส์ รุสโซ
- ๑.๘.๒ ได้ทราบแนวคิดเรื่องเสรีภาพในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต)
- ๑.๘.๓ ได้ทราบความเหมือนและความแตกต่างเรื่องเสรีภาพในทัศนะของชัง ชากส์ รุสโซ กับเสรีภาพในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต)

บทที่ ๒

เสรีภาพในทัศนะของฌัก ชากส์ รูสโซ

๒.๑ ธรรมชาติของมนุษย์ในทัศนะของฌัก ชากส์ รูสโซ

ฌัก ชากส์ รูสโซ (Jean-Jaques Rousseau, ๑๗๑๒-๑๗๗๘) เป็นหนึ่งในนักคิดที่ทรงอิทธิพลที่สุดในยุคเรืองปัญญา (Enlightenment) หรือยุคแห่งเหตุผลในศตวรรษที่สิบแปดของยุโรป งานทางปรัชญาชิ้นแรกคือ Discours sur les Sciences et les Arts- (วาทะกรรมว่าด้วยวิทยาศาสตร์และศิลปะ -) (Discourse on the Sciences and Arts) เป็นผลงานที่ได้รับรางวัลจากการจัดการประกวดบทความทางวิชาการของสถาบันแห่งคิง ในปี ๑๗๕๐ ในหนังสือเล่มนี้ รูสโซเสนอว่า ความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และศิลปะนั้นไม่เป็นคุณต่อมนุษยชาติ แต่กลับก่อให้เกิดความฟอนเฟะทางจริยธรรมและศีลธรรม เพราะทำให้รัฐบาลทรงอำนาจมากขึ้น และทำลายเสรีภาพของปัจเจกชน เขาสรุปว่า ความก้าวหน้าทางวัฒนธรรมนั้นแท้จริงแล้วได้บั่นทอนความจริงใจของมิตรภาพ แทนที่มิตรภาพด้วยความอิจฉาริษยา ความหวาดกลัวและความระแวงสงสัย ผลงานชิ้นนี้สร้างชื่อเสียงให้รูสโซ และเป็นพื้นฐานให้แก่งานทางปรัชญาชิ้นต่อไป ได้แก่ Discours sur l'origine et les Fondments de l'inegalite parmi les homes – วาทะกรรมว่าด้วยบ่อเกิดและพื้นฐานของความไม่เสมอภาคในหมู่มวลมนุษย์ - (Discourse on the Origin and Foundations of Inequality among Men) งานที่สองนี้ไม่ได้รับรางวัลทางวิชาการ แต่ได้รับการอ่านอย่างกว้างขวาง และทำให้รูสโซได้รับการยอมรับอย่างมาก แก่นของงานชิ้นนี้คือ มนุษย์ดีโดยธรรมชาติ แต่เสื่อมทรามเพราะสังคมอารยะ

การชื่นชมต่อธรรมชาติของรูสโซนี้ยังคงเป็นหลักคิดในงานเขียนชิ้นต่อ ๆ มา งานที่สำคัญมากสองชิ้นได้แก่ Emile – และ Du Contrat Social สัญญาประชาคม (The Social Contract)

รูสโซได้นำเสนอแนวคิดว่าด้วยสภาวะธรรมชาติ (state of nature) ที่ขัดแย้งอย่างชัดเจนกับนักคิดในสายสัญญาประชาคม (contractarian) คนอื่น ๆ แนวคิดของเขาแตกต่างจากฮ็อบส์ และ ล็อก

โทมัส ฮ็อบส์ (Thomas Hobbes, ๑๕๘๘-๑๖๓๕) มองว่าโดยธรรมชาติ มนุษย์จำเป็นต้องเห็นแก่ตัว มนุษย์ทุกคนไขว่คว้าแต่สิ่งที่ตนเห็นว่าดีที่สุดสำหรับตน พวกเขาถูกดึงเข้าหาสิ่งที่ปรารถนาและถอยหนีจากสิ่งที่รังเกียจในลักษณะที่เป็นกลไก สิ่งที่มนุษย์ปรารถนาคืออำนาจ

และฐานะ ทุกอย่างที่เราทำล้วนขับเคลื่อนโดยความปรารถนาที่จะให้ฐานะตัวเองดีขึ้น และสนองความพอใจของตนเองให้ได้มากที่สุด เราล้วนเป็นห่วงแต่ตัวเอง ตามความคิดของฮ็อบส์ แม้แต่ผู้ใหญ่ดูแลเด็กก็เป็นผลประโยชน์ส่วนตัว เขาเห็นว่าการที่เราช่วยทารกคนหนึ่งนั้นก็เพราะว่าเราจะได้รับการเชื่องฟูจากคนที่เราช่วยให้รอดมานั้น

นอกจากเห็นว่ามนุษย์เห็นแก่ตัวแล้วเขาก็เห็นว่ามนุษย์มีเหตุผล เพื่อให้ตัวเองสามารถได้ในสิ่งที่ต้องการ จากสมมุติฐานเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์ดังกล่าว ฮ็อบส์สรุปว่า มนุษย์จึงเลือกที่จะจำนนต่ออำนาจของผู้มีอำนาจสูงสุดเพื่อจะได้มีชีวิตอยู่ในประชาคม ซึ่งจะนำไปสู่ประโยชน์ของตน เขาให้ภาพที่มนุษย์อยู่ในภาวะธรรมชาติ คือ มนุษย์เห็นแก่ตัว และทุกคนเกือบจะเท่าเทียมกัน ทรัพยากรธรรมชาติมีอยู่จำกัดแต่ก็ไม่มีอำนาจใดสามารถบังคับให้มนุษย์ร่วมมือกันได้ ภายใต้เงื่อนไขเช่นนี้ในธรรมชาติ ซึ่งโหดร้ายรุนแรง คนทุกคนจึงล้วนแต่กลัวว่าจะถูกคนอื่นฆ่าตายเมื่อไรก็ได้ พวกเขาไม่มีความสามารถที่จะประกันความมั่นใจในระยะยาวต่อความต้องการและความปรารถนาของตน การร่วมมือในระยะยาวก็ทำไม่ได้ เพราะภาวะนี้คือความไม่วางใจกันอย่างที่สุด ภาวะนั้นคือภาวะสงครามที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ตลอดกาล

ภาวะดังกล่าวจึงไร้หวัง แต่เนื่องจากมนุษย์มีเหตุผล จึงมองเห็นว่าทางออกคือต้องการหนีจากภาวะธรรมชาติ และสร้างประชาสังคมขึ้น กฎข้อแรกที่สำคัญที่สุดของกฎแห่งธรรมชาติกำหนดว่าคนทุกคนเต็มใจที่จะแสวงหาสันติเมื่อคนอื่นยินดีทำอย่างเดียวกัน ขณะเดียวกันก็ถึงสิทธิ์ที่จะทำสงครามเมื่อคนอื่นไม่แสวงหาสันติ ด้วยความที่รู้เหตุผล และเข้าใจหลักการพื้นฐานแห่งเหตุผล มนุษย์จึงคาดหวังที่จะสร้างสัญญาประชาคมที่จะให้ชีวิตที่ดีกว่าชีวิตในภาวะธรรมชาติสัญญาดังกล่าวประกอบด้วยสัญญาสองข้อที่ชัดเจน คือ หนึ่ง ต้องเห็นพ้องกันที่จะสร้างสังคมซึ่งทุกคนยินดีสละสิทธิ์ในการทำร้ายกันซึ่งเคยมีในภาวะธรรมชาติ พวกเขาต้องหึงตกลงที่จะอยู่ร่วมกันภายใต้กฎเดียวกันและสร้างกลไกขึ้นมาบังคับใช้สัญญาประชาคม นั่นก็คือองค์อธิปัตย์เช่นนี้แล้ว สังคมก็เกิดขึ้นได้ เพราะในขณะที่อยู่ในภาวะธรรมชาตินั้นไม่มีอำนาจใดสามารถทำให้ทุกคนกลัวเกรง บัดนี้มีอำนาจเหนือกว่าที่ถูกสร้างขึ้นมาและเหนือกว่าบุคคล จึงสามารถบังคับให้คนร่วมมือกันได้แม้การอยู่ภายใต้อำนาจขององค์อธิปัตย์ยากลำบาก แต่ก็ดีกว่าการอยู่ในสภาวะธรรมชาติ และไม่ว่าเราจำเป็นต้องอยู่อย่างจำนนต่อองค์อธิปัตย์ที่ไร้ความสามารถในการจัดการกับกิจของรัฐ และควบคุมชีวิตของเรามากเพียงใดก็ตาม เราก็ไม่มีสิทธิ์ต่อต้านอำนาจของเขาเพราะเป็นสิ่งเดียวที่ยืนอยู่ระหว่างเรา กับสิ่งที่เราปรารถนาที่จะหลีกเลี่ยงอย่างที่สุด นั่นก็คือภาวะธรรมชาติ

เมื่อมนุษย์ทำสัญญาสังคมดังนี้แล้วสังคมก็อยู่รอดได้ ประชาชนสามารถรักษาสัญญาร่วมมือกันและกัน สัญญาประชาคมจึงเป็นแหล่งพื้นฐานที่สุดของทุกอย่างที่ดี และซึ่งเราต้อง

พึงพาเพื่อมีชีวิตที่ดี ดังนั้นทางเลือกของเรามีเพียงว่าจะปฏิบัติตามสัญญา หรือจะคืนไปสู่ธรรมชาติซึ่งฮ็อบส์เห็นว่าไม่มีใครต้องการ

หลังจากฮ็อบส์ จอห์น ล็อก (John Locke, ๑๖๓๒-๑๗๐๔) จอห์น ล็อกเป็นนักคิดอีกคนที่เสนอเรื่อง สัญญาประชาคม แต่แม้ว่าล็อกจะใช้เครื่องมือภาวะธรรมชาติเช่นเดียวกับฮ็อบส์ เขาก็ใช้ด้วยเป้าหมายที่แตกต่างโดยสิ้นเชิง ข้อเสนอเรื่องสัญญาประชาคม และสิทธิของพลเมืองที่จะยกภูตอภิศรีชนั้นมีอิทธิพลต่อการปฏิบัติประชาธิปไตยที่เกิดขึ้นในระยะต่อมา

ล็อกเห็นว่า ภาวะธรรมชาติเป็นสภาพโดยธรรมชาติของมนุษย์ เป็นภาวะที่สมบูรณ์และมนุษย์มีเสรีภาพเต็มที่ที่จะดำเนินชีวิตตามที่ตนเห็นว่าเหมาะสมที่สุดสำหรับตน ปลอดภัยจากการถูกรุกล้ำของคนอื่น อย่างไรก็ตาม ไม่ได้หมายความว่าเราจะทำทุกอย่างที่พอใจได้ หรือจะทำสิ่งใดที่ตนถือว่าอยู่ในผลประโยชน์ของตนได้เต็มที่ มีว่าในภาวะธรรมชาติจะไม่มีอำนาจของพลเรือนหรือรัฐบาลที่จะลงโทษผู้ละเมิดกฎได้ก็จริงแต่ก็ไม่ใช่ภาวะที่ไร้ศีลธรรม ในภาวะนี้คนเท่าเทียมกัน ดังนั้นจึงถูกผูกมัดโดยกฎแห่งธรรมชาติเหมือนกัน ในทัศนะของล็อก กฎแห่งธรรมชาติเป็นพื้นฐานของศีลธรรมทั้งปวง และประธานแก่เราโดยพระเจ้าเพราะเราล้วนเป็นประชากรของพระเจ้า และเราไม่มีสิทธิ์เอาสิ่งที่เป็นของพระองค์ไป เราถูกห้ามทำลายกันและกัน ดังนั้น ภาวะธรรมชาติเป็นภาวะแห่งเสรีภาพ ที่ซึ่งบุคคลมีอิสระที่จะไขว่คว้าในผลประโยชน์ของตน โดยปลอดภัยจากการถูกแทรกแซง

ดังนั้น ภาวะธรรมชาติจึงไม่ใช่ภาวะสงครามตามความคิดของฮ็อบส์ อย่างไรก็ตาม มันสามารถวิ่งไปสู่ภาวะสงครามได้เมื่อเกิดข้อพิพาทเหนือทรัพย์สิน ภาวะสงครามเริ่มขึ้นระหว่างคนสองคนหรือมากกว่า เมื่อคนหนึ่งประกาศสงครามกับอีกคนหนึ่ง โดยการขโมยของเขา หรือพยายามทำให้เขาเป็นทาสตน เมื่อในภาวะธรรมชาติไม่มีอำนาจใดให้คนสามารถไปร้องเรียนได้ พวกเขาที่มีสิทธิ์นำคนที่ใช้กำลังกับตนได้ เมื่อในภาวะธรรมชาติไม่มีอำนาจการเมือง พอสงครามเริ่มขึ้นก็มักจะต้องดำเนินต่อไป และนี่คือเหตุผลที่สำคัญที่สุดซึ่งทำให้มนุษย์ต้องละทิ้งภาวะธรรมชาติแล้วมาตกลงร่วมกันสร้างประชาคมขึ้น

ทรัพย์สินมีบทบาทสำคัญในข้อเสนอของล็อก เกี่ยวกับเรื่องรัฐบาลพลเรือน และสัญญาที่จัดตั้งมัน สำหรับล็อก ทรัพย์สินเอกชนถูกสร้างเมื่อบุคคลผสานแรงงานตนเข้ากับทรัพยากรธรรมชาติ เช่น เมื่อเขาไถดิน ทำให้มันกลายเป็นนา ซึ่งให้อาหาร เขาก็มีสิทธิ์ในที่ดินผืนนั้นและในอาหารที่ผลิตได้ ส่วนในกฎของธรรมชาตินั้น ก็มีขอบเขตที่คนคนหนึ่งจะมีสิทธิ์ครอบครองในทรัพย์สิน คือ ไม่อนุญาตให้อาณาจากธรรมชาติเกินกว่าที่ตนใช้ได้ จนทำคนอื่นมีไม่พอ เพราะธรรมชาติเป็นสิ่งที่พระเจ้าประทานให้แก่มวลมนุษย์ แต่ละคนจึงเอาเกินกว่าส่วนที่พึงได้ของตนไม่ได้ ทรัพย์สินคือประเด็นหลักในทฤษฎีสัญญาประชาคมและรัฐบาลพลเรือนของล็อก

เพราะเพื่อจะปกป้องชีวิตและทรัพย์สินของตนเอง ที่ทำให้มนุษย์ตัดสินใจละทิ้งภาวะธรรมชาติ มาทำสัญญาเพื่ออยู่ด้วยกัน

หลังจากลือก็คือรูสโซ ซึ่งรูสโซมีความเห็นต่อภาวะธรรมชาติต่างจากฮ็อบส์ อย่างสิ้นเชิง ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยต้องการที่จะเสนอแนวคิดเห็นต่อสภาวะธรรมชาติของมนุษย์ในทัศนะของรูสโซ

รูสโซพยายามจะตอบปัญหาพื้นฐานในทางปรัชญาการเมืองที่ว่า ธรรมชาติของมนุษย์คืออะไร เพื่อที่จะค้นหาว่าธรรมชาติที่แท้จริงของมนุษย์เป็นอย่างไร โดยเฉพาะเมื่อได้คำตอบรูสโซก็สามารถที่จะตอบปัญหาที่สำคัญและมีความสัมพันธ์กับธรรมชาติมนุษย์ที่ว่า รูปแบบการเมืองการปกครองแบบใดที่เหมาะสมกับมนุษย์ แม้ว่ามนุษย์จะมีธรรมชาติที่ยากหาข้อยุติแบบตายตัวและยากแก่การทำความเข้าใจได้ หากแต่รูสโซต้องการที่จะอธิบาย ถึงมนุษย์ตามที่เขาเป็น คำนึงถึงกฎหมายตามที่สามารถเป็นไปได้ และการตั้งข้อสันนิษฐาน ผู้อ่านงานของเขาสามารถที่จะเข้าใจได้มีเหตุผลว่า ในระเบียบทางสังคมนั้น จะสามารถมีหลักการปกครอง ที่ชอบธรรมและวางใจได้ อยู่หรือไม่ โดยที่รูสโซได้ คำนึงถึงมนุษย์ตามที่เป็น คำนึงถึงกฎหมายตามที่สามารถเป็นไปได้ ในการค้นคว้านี้ รูสโซ ได้พยายามประสานสิทธิเข้ากับผลประโยชน์ เพื่อไม่ให้ความยุติธรรม ออกจากอรรถประโยชน์^๑

รูสโซได้ตั้งข้อสันนิษฐานเบื้องต้นว่าก่อนที่มนุษย์จะอยู่รวมกันเป็นสังคมนั้น รูสโซเห็นว่าสังคมที่เก่าแก่ที่สุดและเป็นสังคมที่เกิดโดยธรรมชาติเพียงสังคมเดียวคือ ครอบครัว รูสโซเห็นว่า การที่ลูกจะผูกพันกับพ่อนานเท่าที่ยังต้องการการดูแลจากพ่อเพื่อยังชีวิต ทั้งนี้ที่ความต้องการนี้ สิ้นสุดลง ความผูกพันโดยธรรมชาติก็จบสิ้นลงไปด้วย ลูกไม่ต้องเชื่อฟัง และพ่อก็ไม่ต้องดูแลลูกอีกต่อไป ต่างฝ่ายต่างเป็นอิสระต่อกัน การที่ทั้งสองฝ่ายยังคงอยู่ด้วยกัน นั้น รูสโซเห็นว่า นั่นไม่ใช่ความผูกพันโดยธรรมชาติ แต่ผูกพันด้วยความสมัครใจ และครอบครัวจะดำรงอยู่ก็ด้วยการตกลงร่วมกันเท่านั้น^๒

ในการที่รูสโซอธิบายว่า ครอบครัวเป็นสังคมโดยธรรมชาติของมนุษย์ เพื่อที่จะให้เข้าใจว่าก่อนที่มนุษย์จะอยู่เป็นสังคมนั้น มนุษย์อยู่อย่างโดดเดี่ยวเป็นอิสระในสภาพเช่นนี้มนุษย์จึงมีเสรีภาพที่เรียกว่าเสรีภาพตามธรรมชาติหรือเสรีภาพที่เป็นผลของธรรมชาติ

^๑ ชัง ชากส์ รูสโซ, สัญญาประชาคม หลักแห่งสิทธิทางการเมือง, แปลโดย วิชาดา กิตติโกวิท, (กรุงเทพฯ : บริษัท บพิท จำกัด, ๒๕๑๗), หน้า ๑.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕.

ในดำเนินชีวิต ของมนุษย์นั้น รูสโซเห็นว่า มนุษย์ทุกคน มีลักษณะต่างคนต่างอยู่ตาม สภาพธรรมชาติ สภาพที่มนุษย์ต่างคนต่างอยู่นี้ รูสโซเห็นว่า มีลักษณะไม่แตกต่างกันไปจากสัตว์ บางประเภท เพราะในสภาพธรรมชาติของการดำเนินชีวิตของมนุษย์นั้น รูสโซเห็นว่า มนุษย์ก็ ดำเนินชีวิตไปตามสัญชาตญาณเหมือนกับสัตว์เครื่องจรรทุก สัตว์ชาตญาณหรือคุณสมบัติ ประจำตัวของมนุษย์นั้น รูสโซเห็นว่า มีลักษณะเด่นอยู่ ๒ ประการคือ

๑. มนุษย์มีความต้องการที่จะรักษาชีวิตตน มนุษย์จะทำอะไรก็ได้ที่จะให้ตนเอง ปลอดภัย

๒. มนุษย์มีความรู้สึกมีเมตตาต่องานเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ความมีเมตตาต่อกันนี้ช่วยให้ มนุษย์ไม่ทำร้ายคนอื่นเพียงเพื่ออยากทำร้ายเพื่อความสนุกคะนองเท่านั้น

รูสโซเห็นว่า คุณสมบัติทั้งสองประการเป็นความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ เป็นปัจจัย ในการกำหนดพฤติกรรมของแต่ละคน การกระทำอะไรของมนุษย์จึงเป็นการที่ทำให้ตนเองปลอดภัย ขณะเดียวกันก็มีความเมตตาปราณีต่อคนอื่น”^๓

รูสโซเห็นว่าลักษณะที่เด่นชัดของสภาวะธรรมชาติอีกส่วนหนึ่งก็คือมนุษย์มีเสรีภาพที่ แท้จริงหรือสมบูรณ์แบบ เพราะมนุษย์ไม่ต้องขึ้นอยู่กับผู้ใด อยากทำอะไรก็ได้ตามใจปรารถนา พละกำลังที่จะเอื้ออำนวยให้ สภาวะเช่นนี้รูสโซเห็นว่ามนุษย์หาได้เฉพาะในเวลาที่มีมนุษย์ยังไม่อยู่ เป็นสังคม นอกจากนี้รูสโซยังเห็นว่า มนุษย์ยังมีความเสมอภาคกันอย่างแท้จริงไม่มีนาย ไม่มีทาส แต่รูสโซก็เห็นว่าความไม่เท่าเทียมกันในสภาวะธรรมชาติอาจจะมีบ้าง เช่น อายุ เพศ พละกำลัง ความสามารถของสติปัญญา เป็นต้น แต่สิ่งเหล่านี้รูสโซเห็นว่าไม่เป็นสาเหตุที่จะบั่นทอนความ เสมอภาคของบุคคล รูสโซได้กล่าวไว้ว่า “ความแตกต่างในด้านพละกำลังมันแทบจะไม่มี ความหมายแต่อย่างใด ที่เป็นเช่นนี้ เพราะ มนุษย์ไม่มีการติดต่อสัมพันธ์กับผู้อื่น สภาพธรรมชาติ ของมนุษย์ไม่ได้ทำให้คน ๆ หนึ่งมีสิทธิที่จะปกครองคนอื่น”^๔

เหตุผลที่ทำให้มนุษย์ออกจากความเป็นอยู่ตามธรรมชาติมาอยู่เป็นสังคมนั้น รูสโซมอง ว่ามนุษย์จะอยู่ในสภาพเช่นนั้นต่อไปไม่ได้อีก เพราะว่าเมื่อเวลาผ่านไป สภาพเหตุการณ์มันบังคับ ให้แต่ละคนต้องเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนไป เพราะถ้ามนุษย์ไม่

^๓ เสถียร หอมขจร, ทฤษฎีการเมืองและจริยธรรม, (กรุงเทพฯ : ห.จ.ก.นำกัการพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๖๖.

^๔ Allen bloom, jean-jacque rousseau , “history of political philosophy”, edited by leostrauss and joseph cropsey (Chicago : rand mcNally & compamy, 1963), p.519

เปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยน ในที่สุดมนุษย์จะถึงความพินาศและสูญพันธุ์ไปเหมือนกับสัตว์บางประเภท “มนุษย์ชาติได้ก้าวมาถึงจุดที่อุปสรรคซึ่งขัดขวางการดำรงอยู่ของตนในสภาพธรรมชาตินั้นใหญ่หลวงเกินกว่าที่แต่ละคนจะสามารถเอาชนะได้โดยลำพัง หากจะคงอยู่ในสภาพเดิม ภาวการณ์ดำรงอยู่แบบดั้งเดิมไม่อาจคงอยู่ต่อไป และมนุษย์ชาติย่อมดับสูญหากไม่เปลี่ยนวิถีการดำรงชีวิต”^๕

จากข้อความนี้ชี้ให้เห็นวิวัฒนาการสังคมการเมืองในทัศนะของรุสโซ คือรุสโซต้องการที่จะอธิบายว่าเดิมที่มนุษย์ไม่ได้อยู่เป็นสังคม ยังอยู่โดดเดี่ยว การดำรงอยู่อย่างโดดเดี่ยวเช่นเดิมนั้น รุสโซมองว่าเป็นสิ่งที่ดี แต่การดำรงอยู่แบบเดิมก็ไม่สามารถที่จะอยู่ได้ เพราะอุปสรรคซึ่งขัดขวางการดำรงอยู่ของตนในสภาพธรรมชาตินั้นใหญ่หลวงเกินกว่าที่แต่ละคนจะสามารถเอาชนะได้โดยลำพัง หากจะคงอยู่ในสภาพเดิม ภาวการณ์ดำรงอยู่แบบดั้งเดิมไม่อาจคงอยู่ต่อไปได้ ดังนั้นมนุษย์จึงตกลงอยู่ร่วมกันเป็นสังคม

เหตุผลอีกประการหนึ่งที่ทำให้มนุษย์ออกจากความเป็นอยู่ตามธรรมชาติมาอยู่เป็นสังคมนั้น รุสโซมองว่าเป็นคุณสมบัติประจำตัวหรือจะเรียกว่าสันดานหรือสัญชาตญาณของมนุษย์เองก็ได้ คือมนุษย์มีความต้องการความสมบูรณ์ ถามว่า การมีชีวิตอย่างโดดเดี่ยวนั้นย่อมจะหาความสมบูรณ์ได้มิใช่หรือ รุสโซได้ให้เหตุผลว่า ความสมบูรณ์นี้มนุษย์จะหาได้ ก็แต่เฉพาะการพึ่งพาอาศัยคนอื่น หรือหาได้เฉพาะในภาวะที่มนุษย์อยู่เป็นสังคมนั่น รุสโซมองว่า ความสมบูรณ์นี้เป็นสิ่งที่มนุษย์ต้องการหรืออยากได้มากกว่าสันติภาพ แม้ว่าต่างคนต่างอยู่ตามธรรมชาติมีสันติภาพ ความเสมอภาค และเสรีภาพอย่างบริบูรณ์ก็ตาม แต่สิ่งเหล่านี้มนุษย์ปรารถนาเป็นอันดับรองจากความสมบูรณ์”^๖

รุสโซให้เหตุผลว่า การที่มนุษย์ต้องการเช่นนี้เป็นเรื่องที่จะใช้เหตุผลมาอธิบายไม่ได้ เพราะเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นมาจากความรู้สึกที่มีอยู่ในตัวมนุษย์เอง รุสโซอธิบายว่า ความสมบูรณ์มนุษย์หาได้จากการร่วมมือหรือการพึ่งพิงบุคคลอื่นเท่านั้น เพราะฉะนั้น การเกิดสังคมการเมืองจึงเป็นผลมาจากสัญชาตญาณของมนุษย์ที่ต้องการความสมบูรณ์นั่นเอง

รุสโซได้ชี้ให้เห็นถึงสิ่งที่สังคมการเมืองได้ก่อให้เกิดขึ้น ซึ่งมีผลกระทบต่อมนุษย์ทั้งด้านดีและไม่ดีในขณะเดียวกัน สิ่งที่สังคมได้ก่อให้เกิดขึ้นในด้านที่ไม่ดีนั้น คือ ความเมตตากรุณา

^๕ ชัง ซากส์ รุสโซ, สัญญาประชาคม หลักแห่งสิทธิทางการเมือง, หน้า ๒๑.

^๖ เสถียร หอมจรร, “ทฤษฎีการเมืองและจริยธรรม”, หน้า ๖๖.

ต่อเพื่อนมนุษย์ซึ่งเป็นสภาวะธรรมชาติเมื่อครั้งที่มนุษย์ยังอยู่โดดเดี่ยวก็น้อยถอยลง การแสวงหาอำนาจเพื่อคุ้มครองกรรมสิทธิ์ส่วนตัวก็นับว่าจำเป็น ในที่สุดการต่อสู้โดยใช้กำลังเพื่อช่วงชิงและรักษาผลประโยชน์เป็นสภาวะที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ สภาพที่กล่าวนี้แหละที่รุสโซเรียกว่าเป็นสภาวะแห่งสงคราม ซึ่งได้ทำลายคุณงามความดี ความบริสุทธิ์ของมนุษย์ซึ่งมีอยู่แล้วตามธรรมชาติให้หมดไป รุสโซมองว่า การเกิดระบบกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินส่วนตัว ได้นำไปสู่ความไม่เสมอภาคในหมู่มนุษย์ เพราะมนุษย์จะต้องแสวงหาอำนาจเพื่อคุ้มครองกรรมสิทธิ์ส่วนตัว ในที่สุดการต่อสู้โดยใช้กำลังเพื่อช่วงชิงและรักษาผลประโยชน์เป็นสภาวะที่หลีกเลี่ยงไม่ได้

รุสโซได้กล่าวถึงเรื่องการเกิดกรรมสิทธิ์ในที่ดินว่า “คน ๆ แรกที่ได้ปิดกั้นเขตที่ดินแล้วคิดถึงตัวเองที่จะพูดว่า นี่เป็นของฉัน แล้วก็มีคนพื้น ๆ พอที่จะเชื่อเขา นั่นแหละเป็นผู้ก่อตั้งที่แท้จริงของสังคมการเมือง”^๓

สิ่งเหล่านี้รุสโซเรียกว่า เป็นความไม่เสมอภาคทางการเมืองหรือความไม่เสมอภาคทางจิตใจ ตัวอย่างที่พอจะเห็นได้เป็นเรื่องที่เกี่ยวกับความรวย ความจน มีเกียรติ ไร้เกียรติ เกิดอภิสิทธิ์ชน สามัญชน เหล่านี้เป็นต้น ผลผลิตแห่งความไม่เสมอภาคทางการเมืองจะเห็นได้ชัดเจนยิ่งขึ้นในสังคมการเมืองสมัยใหม่

นอกจากนี้ รุสโซมองว่าสถาบันกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินส่วนตัวยังก่อให้เกิดความวุ่นวายและความทุกข์ยากต่าง ๆ อันเป็นผลจากการเปรียบเทียบซึ่งกันและกัน รวมถึงการต่อสู้แข่งขัน ความเห็นแก่ตัวความอิจฉาริษยากก็เพิ่มทวีขึ้นโดยลำดับ และความเจริญทางด้านศิลปะก็ก่อให้เกิดความไม่เสมอภาคทางสังคม ดังที่รุสโซได้กล่าวไว้ว่า “ใครก็ตามที่ร้องเพลงและเต้นรำได้ดีที่สุด ใครก็ตามที่งามที่สุด แข็งแรงที่สุด ชำของที่สุด หรือวาทะคมคายที่สุด ย่อมได้รับการพิจารณาสนใจมากที่สุด และนี่เป็นก้าวไปสู่ความไม่เสมอภาค และในขณะเดียวกันก็นำไปสู่ความชั่วร้าย”^๔

จากข้อความ ที่กล่าวมานี้ รุสโซชี้ให้เห็นลำดับการเปลี่ยนแปลงของมนุษย์ตั้งแต่ยังอยู่โดดเดี่ยว จนอยู่กันเป็นสังคม ซึ่งผลเหล่านี้ เป็นผลที่สังคมการเมืองในด้านที่ไม่ดี

ส่วนในด้านที่ดีนั้น รุสโซมองว่าการที่มนุษย์ผ่านจากสภาวะธรรมชาติไปสู่สภาวะที่เป็นสังคมนี้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นคือ เมื่อมนุษย์รวมตัวกันเป็นสังคม “มนุษย์จะ

^๓ เอ็ม. เจ. ฮาร์มอน, ความคิดทางการเมืองจากเพลโตถึงปัจจุบัน, แปลโดย เสน่ห์ จามริก, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๕), หน้า ๑๗๔.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๔.

ได้ความยุติธรรมเข้าแทนที่สัญชาตญาณในพฤติกรรมของคน และให้ศีลธรรมแก่การกระทำของพวกเขาซึ่งก่อนหน้านี้ไม่มี มีแต่เสียงแห่งหน้าที่เข้าแทนที่แรงเร้าทางกายภาพและสัญชีพเข้าแทนที่ความอยากนี้เท่านั้น”^๕ ซึ่งสิ่งเหล่านี้รูสโซเห็นว่าเป็นผลในด้านที่ดีของสังคมการเมืองเป็นสภาพที่มนุษย์ยังไม่มีในยุคที่มนุษย์ยังอยู่โดดเดี่ยวไม่เป็นสังคม รูสโซยังเห็นว่าเมื่อมนุษย์อยู่เป็นสังคมมีการทำสัญญาตกลงกัน มนุษย์จึงถูกบังคับให้กระทำตามหลักการข้อตกลงร่วมกัน และคิดด้วยเหตุผลก่อนจะทำตามใจตัวเอง รูสโซเห็นว่าแม้ว่าในภาวะสังคมนี้นี้ มนุษย์จะถูกกลืนเอาประโยชน์หลายอย่างที่เคยมีในสมัยที่อยู่ในภาวะธรรมชาติไป แต่มนุษย์ก็ได้จากสังคมอย่างมหาศาล คือความสามารถของมนุษย์ได้รับการฝึกปรือและพัฒนาขึ้น ความคิดของเขากว้างขึ้น ความรู้สึกของเขาสูงส่งขึ้น วิทยาศาสตร์ของเขาสูงขึ้น ได้เปลี่ยนเขาจากสัตว์โง่และถูกจำกัด มาเป็นคนเฉลียวฉลาดนี้อย่างแน่นอน

กล่าวโดยสรุปแล้วจะเห็นว่ารูสโซเห็นว่า เสรีภาพเป็นแก่น เป็นสาระของมนุษย์ มนุษย์โดยสภาวะธรรมชาติมีความเสมอภาคเท่าเทียมกันอย่างแท้จริง ไม่มีใครมีอำนาจเหนือคนอื่น ในสภาวะธรรมชาติมนุษย์มีความเห็นอกเห็นใจกัน ความเมตตากรุณาต่อเพื่อนมนุษย์ ไม่มีภาวะแห่งสงครามระหว่างกัน เพราะแต่เดิมมนุษย์อยู่อย่างโดดเดี่ยวยังไม่ได้เป็นสังคม สังคมทำให้มนุษย์เสื่อมจากความดี มนุษย์สามารถที่จะพัฒนาได้ด้วยการมอบตนเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของสังคมทำสัญญาตกลงกัน เมื่อมนุษย์อยู่รวมกันเป็นสังคมปฏิบัติตามสัญญาข้อตกลงร่วมกัน มนุษย์จึงได้ความยุติธรรมเข้าแทนที่สัญชาตญาณ ได้ศีลธรรมเข้าแทนที่ซึ่งแต่ก่อนมนุษย์ยังไม่มี ความสามารถของเขาได้ฝึกปรือและพัฒนาขึ้น เสียงแห่งหน้าที่เข้าแทนที่แรงเร้าทางกายภาพ ได้เปลี่ยนเขาจากสัตว์โง่และถูกจำกัด มาเป็นคนเฉลียวฉลาด

๒.๒ ความหมายของเสรีภาพในทัศนะของซัง ซากส์ รูสโซ

ในทางปรัชญาการเมือง รูสโซได้รับชื่อเสียงในฐานะปรัชญาเมธีเสรีนิยม (liberalism) ซึ่งเป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไปว่าเป็นผู้เชื่อในเรื่องอิสรภาพหรือเสรีภาพ (a liberal is a man who believes in liberty or freedom.) นักเสรีนิยมมีหลักการว่าปัจเจกบุคคลเป็นเจ้าของชีวิตของตน ไม่มีใครเป็นเจ้าของชีวิตผู้อื่น เพราะมนุษย์มีสิทธิที่จะกระทำตามที่ตนเองเลือก ถ้าการกระทำเหล่านั้นไม่ไปกระทบถึงเสรีภาพของบุคคลอื่น

^๕ ซัง ซากส์ รูสโซ, สัญญาประชาคม หลักแห่งสิทธิทางการเมือง, หน้า ๓๑.

ตามความหมายข้างต้นแสดงให้เห็นว่ารัฐโซให้ความสำคัญต่อคำว่าเสรีภาพว่าเป็น
 ธรรมชาติของมนุษย์และเป็นสิทธิทางธรรมชาติ ตามที่รัฐโซได้ให้ความหมายของเสรีภาพไว้
 หลากหลายทัศนะพอที่จะจับความหมายได้ดังนี้

เสรีภาพตามความหมาย โดยทั่วไป คือการที่บุคคลไม่ต้องขึ้นอยู่กับผู้ใด อยากทำอะไร
 ได้ตามใจปรารถนาพละกำลังที่จะเอื้ออำนวยให้ การที่บุคคลศกยภาพที่จะทำได้ในสิ่งที่อยากทำ
 และไม่ต้องถูกบังคับให้ทำในสิ่งที่ไม่อยากทำ หรือการที่คนคนนั้นคิดอะไรแล้วได้กระทำในสิ่งที่
 ตนเองคิด หากคิดอะไรหรือต้องการอะไรทำไม่ได้หรือถูกบังคับไม่ให้กระทำในสิ่งที่ตัวเองคิดหรือ
 ต้องการก็ถือว่าคนคนนั้นไม่มีเสรีภาพ

เสรีภาพในความหมายทางสังคมการเมืองหรือเสรีภาพทางการเมือง ตามแนวความคิด
 ของรัฐโซนั้น คือ การที่ประชาชนในรัฐสามารถกระทำในสิ่งที่ตนเองคิดต้องการก็เท่ากับว่า
 ประชาชนในรัฐนั้นมีเสรีภาพ กรอบในการกระทำทุกอย่างล้วนกำหนดโดยประชาชนในฐานะผู้
 ทรงอำนาจอธิปไตยในรูปของเจตจำนงร่วม แม้กระทั่งกฎหมายที่จะนำออกมาใช้ภายในรัฐ ยังต้อง
 พิจารณาว่าสอดคล้องต่อเจตจำนงร่วมของประชาชนหรือไม่ ประชาชนทุกคนเป็นส่วนหนึ่งของ
 องค์อธิปัตย์ การที่ประชาชนเชื่อฟังกฎหมายที่ประชาชนพิจารณาด้วยตนเอง จึงเท่ากับว่า
 ประชาชนคนนั้นกระทำตามในสิ่งที่ตนเองคิด เพราะกฎหมายที่ใช้ภายในรัฐนั้นเป็นสิ่งที่ตนเองได้
 เห็นชอบมาแล้ว เมื่อคิดหรือต้องการทำอะไร แล้วได้กระทำในสิ่งที่ตนเองคิดหรือต้องการก็เท่ากับ
 ว่าประชาชนในรัฐนั้นมีเสรีภาพ กล่าวอีกนัยหนึ่งเสรีภาพในแนวความคิดของรัฐโซก็คือการเชื่อฟัง
 กฎหมายในรัฐ โดยเคร่งครัดนั่นเองมีแต่เงื่อนไขว่า ประชาชนต้องทำหน้าที่เป็นผู้ทรงอำนาจ
 อธิปไตยอย่างแท้จริงโดยไม่ผ่านผู้แทน รัฐโซจึงเน้นอย่างมากว่า การพิจารณากิจการบ้านเมือง
 โดยเฉพาะกฎหมายแต่ละฉบับนั้น ประชาชนภายในรัฐซึ่งถือเป็นส่วนหนึ่งขององค์อธิปัตย์ควรจะ
 ให้ความสนใจและกระทำโดยไม่ขาดตกบกพร่อง เพราะถ้าหากส่งผู้แทนหรือไม่ได้ไปพิจารณาด้วย
 ตนเองนอกจากจะเป็นการผิดหลักการในการแยกอำนาจอธิปไตยแล้ว การที่พวกเขาต้องมาปฏิบัติ
 ตามกฎหมายฉบับนั้นทั้ง ๆ ที่ตัวเองไม่ได้เป็นผู้พิจารณาหรือเห็นชอบ จะถือว่าไม่มีเสรีภาพที่แท้จริง
 ได้อย่างไรดังที่รัฐโซได้กล่าวไว้ว่า

“เราเห็นได้ทันทีว่า เราไม่ต้องถามอีกแล้วว่าใครเป็นผู้ร่างกฎหมาย ในเมื่อมันเป็นการ
 กระทำของเจตจำนงร่วม ทั้งไม่ถามว่าเจ้านายอยู่เหนือกฎหมายหรือไม่ ในเมื่อเขาเป็น
 สมาชิกแห่งรัฐ ไม่ถามว่ากฎหมายจะไม่เป็นธรรมหรือไม่ ในเมื่อไม่มีใครจะไม่เป็นธรรมต่อ

ตัวเอง และไม่ถามว่าเราเสรีได้อย่างไรถ้าต้องขึ้นต่อกฎหมาย ในเมื่อกฎหมายเป็นเพียง
บันทึกแห่งเจตจำนงของเรา”^{๑๑}

แม้ว่าเสรีภาพของมนุษย์ในสังคมการเมืองของรัฐไซไม่ได้มีกว้างขวางเหมือนกับ
เสรีภาพในสภาวะธรรมชาติเพราะต้องผูกกับภาระหน้าที่ในการพิจารณากฎหมายและกำหนด
เจตจำนงร่วมซึ่งถือว่าเป็นเสรีภาพที่มีขอบเขตเพราะไม่ได้ขึ้นอยู่กับคนคนเดียวแต่ขึ้นอยู่กับ
ประชาชนคนอื่นภายในรัฐนั้นด้วยก็ตาม แต่ก็ยังเป็นเสรีภาพที่รับประกันได้ว่า มนุษย์จะมีความ
ปลอดภัยโดยไม่ต้องระแวงต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกันเพราะทุกคนต้องปฏิบัติตามกฎหมาย

เสรีภาพ ที่แท้จริงตามทัศนะของรัฐไซนั้นเป็นการชี้ให้เห็นว่ามนุษย์กับเสรีภาพเป็น
อย่างเดียวกัน แยกขาดออกจากกันไม่ได้ **เสรีภาพ** เป็นคำที่มีความหมายกว้างมาก โดยเฉพาะ
อย่างยิ่งเมื่อนำไปประกอบกับคำอื่น เช่น เสรีภาพทางการเมือง เสรีภาพทางการศึกษา หรือ เสรีภาพ
การดำรงชีวิต เป็นต้น แนวคิดดังกล่าวนี้เกิดขึ้นจากหลักการทางการเมืองของ Jean Jacques
Rousseau (๑๗๑๒-๑๗๗๘) เจ้าของแนวคิดสัญญาประชาคม เมื่อ ๒๐๐ ปีก่อน ในหนังสือ The
Social Contract หรือ สัญญาประชาคม เพื่อต่อต้านระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในฝรั่งเศส โดยมี
หลักการสำคัญว่า The sovereignty of the people หรือ อำนาจอธิปไตยของปวงชน พบว่าหนังสือ
สัญญาประชาคม ในตอนที่ ๑ บทที่ ๖ ซึ่งรัฐไซเห็นว่า สังคมเกิดจากความยินยอมพร้อมใจกันของ
มนุษย์ การที่มนุษย์ทุกคนยินยอมมารวมเป็นสังคมนั้น ก่อให้เกิดสัญญาประชาคมขึ้น ดังที่รัฐไซได้
กล่าวเอาไว้ว่า “เราแต่ละคนต่างมอบตัวเราเอง และพลังอำนาจของตัวเองให้มาอยู่ที่เจตจำนง
ทั่วไปร่วมกัน และเราก็ได้มาซึ่งองค์คณะที่สมาชิกแต่ละคนเป็นส่วนที่แยกไม่ได้ของทั้งหมด ค”^{๑๒}
อำนาจอธิปไตยของสังคมนี้อาจแบ่งแยกได้เป็นอำนาจที่เป็นของผู้คนทั้งหมด ไม่ใช่ของคน
บางส่วน เจตจำนงทั่วไปคือ เจตจำนงของประชาชนทั้งองค์คณะสัญญาประชาคม ซึ่งก่อตั้งสังคม
บนพื้นฐานของความยินยอมของบุคคลให้อำนาจอธิปไตยขององค์คณะสังคมเข้ามาแทนที่เสรีภาพ
ธรรมชาติไม่อาจจะมากำหนดขอบเขตของอำนาจได้ หลักประกันที่แน่นอนที่สุดของสิทธิของ
บุคคล คืออำนาจอธิปไตยของปวงชนเอง เสรีภาพ คือการเคารพเชื่อฟังกฎหมาย เสรีภาพจะทำให้เป็นผล
ขึ้นมาได้ แต่โดยองค์อธิปัตย์ แทนที่จะถูกคุกคามโดยองค์อธิปัตย์ ซึ่งองค์อธิปัตย์ในทัศนะของ
รัฐไซ จึงได้แก่ เจตนารมณ์ร่วมกันของปวงชนทั้งหมด ซึ่งเป็นเจตนารมณ์ของสังคมน ไม่ใช่ของ

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๓.

^{๑๒} ชัง ซากส์ รัฐไซ, สัญญาประชาคม, แปลโดย จินดา จินตนเสรี, (กรุงเทพฯ : บริษัท บพิธ
จำกัด, ๒๕๑๗), หน้า ๔๘.

ปัจเจกชน แต่เป็นเจตนารมณ์สูงสุด อันหมายถึง องค์คณะการเมืองที่ทุกคนในประชาคมมีส่วนร่วม ทั้งในฐานะที่เป็นผู้ปกครอง และผู้อยู่ใต้ปกครองนั่นเอง ดังนั้น ทุกคนในสังคมจะมีส่วนร่วม อำนาจอธิปไตยเท่า ๆ กัน ในสังคมที่มีอิสรเสรีภาพ การถือทฤษฎีอำนาจอธิปไตยเป็นของ ประชาชนจะมีผลตามมาดังนี้

๑) การออกเสียงเลือกตั้งเป็นสิทธิ ซึ่งเราจะใช้สิทธิดังกล่าว หรือไม่ก็ยอมได้

๒) ผู้แทนฯ เป็นตัวแทนของประชาชน ประชาชนสามารถควบคุมผู้แทนฯ ได้เมื่อ ประชาชนไม่พอใจผู้แทนฯ ก็สามารถที่จะถอดถอนออกจากตำแหน่งได้นอกจากนี้ การที่ประชาชน มอบอำนาจให้ผู้แทนฯ เป็นการมอบในลักษณะที่ผู้แทนฯ ต้องอยู่ภายใต้อำណัติของประชาชน (ผู้ที่ เลือกตั้งผู้แทนฯ เหล่านั้น) ผู้แทนฯ แต่ละคนไม่ถือว่าเป็นผู้แทนฯ ของราษฎรทั้งหมด แต่อย่างใด

รูสโซเห็นว่ เจตจำนงทั่วไปเกี่ยวข้องกับเฉพาะการกระทำที่สำคัญ ๆ ไม่เกี่ยวกับคนใดคนหนึ่งหรือเรื่องใดเรื่องหนึ่งโดยเฉพาะ ซึ่งถ้าเป็นเช่นนั้นก็เท่ากับให้เอกชนมีสิทธิตัดสินใจในสิ่งที่ถูกที่ ผิด ในบางครั้งรูสโซเห็นว่ เจตจำนงทั่วไปก็คือมติของเสียงข้างมาก ซึ่งถ้าเป็นเช่นนั้นแล้วก็ หมายความว่าเสียงข้างมากยอมถูกเสมอไปนั่นเอง ซึ่งผมเห็นว่ ไม่จริงเพราะเสียงข้างมากก็อาจจะ ผิดได้

นอกจากนี้รูสโซยังได้นำเอาเจตจำนงทั่วไปมาปรับเข้ากับหลักการปกครอง ประชาธิปไตยอยู่หลายตอนดังจะเห็นได้จากความเชื่อของรูสโซที่ว่ เจตจำนงทั่วไปหรืออำนาจ อธิปไตยนั้นเป็นของประชาชน ซึ่งเป็นการยอมรับทฤษฎีอำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชนนั่นเอง แต่ รูสโซเห็นว่ อำนาจอธิปไตยนั้นมีผู้แทนหรือตัวแทนในการปกครอง คือรัฐบาล รัฐบาลจะมีอำนาจ มากเพียงใดขึ้นอยู่กับอำนาจอธิปไตยซึ่งประชาชนเป็นเจ้าของมอบให้ และจะต้องแสดงเจตจำนงไป ยังประชาชนผู้เป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตยที่จะสั่งการ ซึ่งในเรื่องอำนาจของรัฐบาลนี้ รูสโซเห็นว่ รัฐบาลไม่มีอำนาจที่ได้รับมอบหมายไว้แน่นอนตายตัว (vested power)

รัฐบาลในทัศนะของรูสโซนั้นมีฐานะเป็นเพียงคณะกรรมการ (committee) ของ ประชาชนผู้ทรงอำนาจอธิปไตยซึ่งหมายความว่าทำอะไรก็ตามแต่ประชาชนจะเห็นสมควร มอบหมายให้ส่วนระบอบการปกครองนั้นรูสโซไม่นิยมการปกครองแบบประชาธิปไตยที่มี ผู้แทนราษฎร คือไม่ชอบรัฐบาลโดยผู้แทน (representative government) หรือรัฐบาลโดยรัฐสภา รูสโซ (parliamentary government) หรือการปกครองประชาธิปไตยทางอ้อม (indirect democracy) รูสโซนิยมในประชาธิปไตยโดยตรง (direct democracy) รูสโซเรียกประชาธิปไตยที่มีผู้แทนราษฎร ว่า “elective aristocracy” รูสโซมีความนิยมชมชอบประชาธิปไตยโดยตรงของนคร รัฐกรีกเป็น

อย่างมาก และสนับสนุนว่านั่นคือประชาธิปไตยแท้ เพราะประชาชนสามารถเข้าร่วมประชุมในสภาประชาชนเพื่อออกกฎหมายได้โดยตรงโดยไม่ต้องมีผู้แทนราษฎร

รูสโซเป็นผู้เกลียดพรรคการเมืองหรือกลุ่มบุคคลในการเมืองมาก รูสโซเห็นว่าถ้าหากมีการเลือกตั้งหรือมีรัฐบาลหรือผู้แทนราษฎร ก็จะทำให้เกิดการจัดตั้งพรรคการเมืองและจะทำให้การปกครองยุ่งยากเพราะมีการขัดแย้งและต่อสู้กันระหว่างพรรคการเมืองซึ่งมุ่งแต่มีอำนาจแต่ไม่มีความรับผิดชอบ

ปรัชญาของรูสโซ ถูกมองและเข้าใจว่า เป็นปรัชญาที่มีความสัมพันธ์กับยุคตื่นตัวทางปัญญา (enlightenment) ในศตวรรษที่ ๑๘ และในขณะเดียวกันก็ถูกมองว่ามีอิทธิพลอย่างมากต่อเรื่องการใช้สำนวนโวหารและการเพ้อฝัน (romanticism) ในศตวรรษที่ ๑๙ กรณีที่สัมพันธ์กับยุคตื่นตัวทางปัญญานั้น เขามองว่า สังคมนำความเลื่อมมาให้นุษย์ในสภาวะธรรมชาติ ผู้ซึ่งอาศัยอย่างสอดคล้องต่อสภาวะธรรมชาติ มีความอิสระจากการเห็นแก่ตัว และความอิจฉาริษยา เขาอ้างว่า ศิลปะและวิทยาศาสตร์ไม่ได้ส่งเสริมต่อความบริสุทธิ์ของมนุษย์ แต่มันกลับไปขัดขวาง รูสโซเชื่อว่าความสัมพันธ์ในสังคมของมนุษย์ทั้งหมดอยู่บนพื้นฐานของความไม่เท่าเทียมกัน เป็นผลมาจากการกระจายอำนาจและความมั่งคั่งอย่างไม่เป็นธรรมชาติ ความแตกต่างทางปรัชญาพื้นฐานระหว่างรูสโซกับนักปรัชญาท่านอื่นไม่มีจุดไหนกระจ่างชัดไปกว่าในเรื่องขบวนการและวิธีการเรียนรู้ (methodology) ในขณะที่นักปรัชญาท่านอื่นมุ่งไปยังธรรมชาติของมนุษย์ในเชิงประจักษ์ทางกายภาพและการเรียนรู้ในทางจิตวิทยา หรือมักจะเป็นการวิจัยเชิงประวัติศาสตร์ แต่รูสโซกลับค้นหาธรรมชาติของมนุษย์ในขอบเขตอิสระของสัญชาตญาณและความมีเหตุผล^{๑๒}

จากแนวคิดปรัชญาของรูสโซ พอสรุปได้ว่า เสรีภาพ หมายถึงศักยภาพที่จะทำได้ในสิ่งที่อยากทำ และไม่ต้องถูกบังคับให้ทำในสิ่งที่ไม่อยากทำอำนาจอธิปไตยเป็นของประชาชน ซึ่งประชาชนเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตย และประชาชนเป็นผู้ใช้อำนาจอธิปไตยในกิจการทั้งปวงโดยตรง โดยความยินยอมพร้อมใจกันของมนุษย์ ซึ่งเป็นเจตจำนงของคนทั่วไปและต้องมีความเคารพเชื่อฟังกฎหมาย หรืออาจจัดให้มีการปกครองเป็นแบบประชาธิปไตยโดยอ้อม คือ ให้ประชาชนเลือกผู้แทนองค์คณะอธิปัตย์ ขึ้น ทำการแทนตน

^{๑๒} ข้อมูลจาก internet: http://phatrasamon.blogspot.com/2009/03/jean-jacques-rousseau_14.html.

๒.๓ ระดับของเสรีภาพในทัศนะของซัง ซากส์ รุสโซ

เสรีภาพในทัศนะของรุสโซนั้น เป็นที่ชัดเจนว่ารุสโซได้กล่าวถึงเสรีภาพระดับ
 ธรรมชาติ เสรีภาพระดับสังคม และเสรีภาพระดับสูงซึ่งเป็นเสรีภาพที่เกิดจากการที่มนุษย์ปฏิบัติ
 ตามกฎหมายจนสามารถที่จะทำตนเองให้ไม่เป็นทาสทาสหรือตามความอยาก ซึ่งรุสโซ
 เรียกว่า เสรีภาพจากตัณหา ดังนั้นเพื่อความชัดเจนในเสรีภาพในทัศนะของรุสโซอาจจัดได้เป็น ๓
 ระดับ คือ ๑. เสรีภาพตามธรรมชาติ ๒. เสรีภาพที่เกิดจากสัญญาประชาคม ๓. เสรีภาพทางใจ
 หรือเสรีภาพจากตัณหา

๑. เสรีภาพตามธรรมชาติ (Level of natural freedom)

ในเสรีภาพตามธรรมชาตินี้รุสโซเห็นว่าเป็นเสรีภาพที่มนุษย์มีติดตัวมาตั้งแต่เกิด เป็น
 ธรรมชาติประจำตัวของมนุษย์ เป็นผลของธรรมชาติมนุษย์เป็นสิทธิทางธรรมชาติ ไม่สามารถที่จะ
 แยกออกจากมนุษย์ได้ ดังที่รุสโซได้กล่าวไว้ว่า “มนุษย์เกิดมามีเสรีทุกหนทุกแห่ง เขาอยู่ในเครื่อง
 พันธนาการ ใครคิดว่าตนเป็นนาย คนอื่นย่อมไม่วายกลับเป็นทาสเสียยิ่งกว่า”^{๑๓}

เสรีภาพตามธรรมชาติ (natural freedom) ซึ่งในทัศนะของรุสโซนั้นจะมีอยู่ได้ก็แต่ใน
 สภาพธรรมชาติและเป็นของมนุษย์ที่อยู่โดดเดี่ยว เมื่อมนุษย์รวมกันอยู่เป็นสังคมเสรีภาพธรรมชาติ
 ก็หมดไป คำว่า เสรีภาพตามธรรมชาตินี้ ก็คือ สิทธิที่เราจะทำอะไรได้ตามความพอใจโดยไม่
 ถูกแทรกแซงจากบุคคลอื่น การที่รุสโซกล่าวอย่างนี้ เพราะรุสโซมีความเชื่อว่าโดยแท้จริงแล้วนั้น
 มนุษย์รักเสรีภาพเหนืออื่นใด มนุษย์อาจยอมทิ้งสิ่งใดๆ ทั้งปวงได้ หากยังเหลือไว้ซึ่งเสรีภาพ เขาจึง
 เรียกร้องให้มนุษย์กลับไปสู่ธรรมชาติ เพราะสภาพชีวิตในสังคมเต็มไปด้วยการลิดรอนเสรีภาพ การ
 ถูกกดขี่ ข่มเหง และความไม่ยุติธรรมต่างๆ ด้วยการที่มนุษย์เกิดมาพร้อมเสรีภาพ รุสโซยังเชื่อว่า
 “ถ้ามีใครแย่งชิงเสรีภาพไปจากประชาชน ประชาชนก็ย่อมมีสิทธิที่จะแย่งเสรีภาพกลับคืนมา
 ประชาชนมีสิทธิจะกู้เสรีภาพของตนได้”^{๑๔}

๒. เสรีภาพระดับสังคม (Level of social freedom)

เสรีภาพที่เกิดจากสัญญาประชาคมนั้นรุสโซเห็นว่าการที่จะทำให้บุคคลในฐานะสมาชิก
 ของสังคมนั้นมีเสรีภาพได้ เสรีภาพอันเกิดขึ้นนี้จะต้องเป็นเสรีภาพอันเกิดจากการออกกฎหมายมา
 ใช้บังคับตัวเอง ซึ่งเป็นเสรีภาพอีกแบบหนึ่งซึ่งแตกต่างไปจากเสรีภาพตามธรรมชาติ เสรีภาพใน

^{๑๓} ซัง ซากส์ รุสโซ, สัญญาประชาคม หลักแห่งสิทธิทางการเมือง, หน้า ๓.

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓.

สังคมการเมืองที่รูสโซกล่าวถึงเป็นเสรีภาพที่มีกฎหมายเป็นขอบเขต เพราะรูสโซเห็นว่า “การปฏิบัติตามกฎหมายที่ตนกำหนดขึ้นนั้นคือเสรีภาพ”^{๑๕} เพราะรูสโซเห็นว่าการที่คนเราเคารพกฎหมายที่ตัวเรามีส่วนร่วมในการบัญญัติขึ้นความรู้สึกที่ว่าตนเองถูกกดขี่ก็เบาบางลง การที่จะปฏิบัติตามกฎหมายที่ตนมีส่วนร่วมก็จะไม่เป็นการบังคับไม่ต้องฝืนใจ ฉะนั้นการปฏิบัติตามกฎหมายที่ตนเองมีส่วนก็ถือว่าเป็นเสรีภาพอีกแบบหนึ่ง รูสโซได้ให้เหตุผลสนับสนุนไว้ว่า “ถ้าในเมื่อคนเราโดยปกติย่อมไม่มีใครที่อยากทำร้ายตัวเองให้บาดเจ็บหรือล้มตายไปฉันทใด การออกกฎหมายมาบังคับตัวเอง คนเราคงไม่เสียดสีพอที่จะบัญญัติกฎหมายออกมาเพื่อกดขี่ตัวเองให้ปวดร้าวฉันทนั้น”^{๑๖} ดังที่รูสโซกล่าวไว้ว่า รูสโซเห็นว่าแม้ว่าจะจะเป็นเสรีภาพแบบใหม่อีกแบบหนึ่งก็ตาม แต่มันก็สามารถทำให้มนุษย์บรรลุถึงความสุข และความดีงามอันเป็นธรรมชาติที่แท้จริงของเขา

หลักการในการออกกฎหมาย จะดำเนินการอย่างไร เรื่องนี้รูสโซเสนอว่าก็ให้ทุกคนมาประชุมพร้อมกันเพื่อบัญญัติกฎหมายด้วยตนเอง คนใดคนหนึ่งจะขาดหรือให้บุคคลอื่นมาประชุมแทนตนนั้นไม่ได้ ในเมื่อเจตจำนงทั่วไปนั้นคือเจตจำนงของคนทุกคน ถ้าขาดคนใดคนหนึ่งย่อมจะถือว่าเจตจำนงนั้นเป็นเจตจำนงของมวลสมาชิกหาได้ไม่ การที่ให้ทุกคนมาแสดงเจตจำนงเพื่อบัญญัติกฎหมายเพื่อบังคับใช้ในสังคม กฎหมายของสังคมนั้นจึงเป็นตัวแทนของเจตจำนงของสังคมหรือเจตจำนงทั่วไป เราสามารถเห็นเจตจำนงทั่วไปได้ก็โดยการดูจากกฎหมายที่มวลสมาชิกเป็นผู้ออกนี้แหละ เพราะฉะนั้น เจตจำนงทั่วไปจึงปรากฏให้เราเห็นได้ในรูปของกฎหมายแต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น

๓. เสรีภาพทางใจหรือเสรีภาพจากตัณหา (Freedom from Desire)

เสรีภาพทาง จาคตัณหา นั้นรูสโซได้อธิบายว่าเป็นสภาวะที่มนุษย์ไม่ทำอะไรไปตามใจตัวเอง หรือแรงกระตุ้นของร่างกาย เป็นเสรีภาพที่มนุษย์สามารถเป็นนายของตัวเอง เหมือนเมื่อมนุษย์อยู่ตามธรรมชาติ และเป็นเสรีภาพที่มนุษย์ได้จากการที่มนุษย์ปฏิบัติตามกฎหมายข้อตกลงร่วมกันทางสังคมการเมือง ในเรื่องนี้รูสโซมองว่า “การที่มนุษย์ผ่านจากภาวะธรรมชาติไปสู่ภาวะที่เป็นสังคมนี้ออกให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่น่าสังเกตมาก คือมนุษย์ได้ ความยุติธรรมเข้าแทนที่

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑.

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑.

สัญชาตญาณในพฤติกรรมของตน และให้ศีลธรรมแก่การกระทำของพวกเขาซึ่งก่อนหน้านี้ไม่มี มีแต่เสียงแห่งน้ำที่เข้าแทนที่แรงเร้าทางกายภาพ และได้สิทธิ์เข้าแทนที่ความอยากนี้เท่านั้น”^{๑๑}

สถานะเช่นนี้รูสโซเรียกว่า มนุษย์ได้เสรีภาพทางใจอันเป็นลักษณะของการเป็นอิสระ จากตัวเอง เพราะว่าการทำอะไรก็ตามหากปล่อยตัวตามแรงกระตุ้นของความอยากหรือค้นหา ทั้งหลายแล้ว รูสโซเห็นว่ามนุษย์ได้ตกเป็นทาสของตัวเอง ในเรื่องของเสรีภาพทางใจนั้นรูสโซ เห็นว่าได้ช่วยทำให้มนุษย์สามารถเป็นนายของตัวเองอย่างแท้จริง ลักษณะเช่นนี้ รูสโซมองว่า จะหาไม่ได้ในสภาวะธรรมชาติ สิ่งที่มนุษย์ได้คือ “ความรู้สึกของเขาก็ละเมียดละไมขึ้น ทั้งจิตใจ ก็สูงขึ้นด้วย ความสามารถประจำตัว ของเขาได้รับการฝึกจนพัฒนาก้าวหน้าไป ความคิด ความอ่านก็กว้างขวางกว่าเดิม ความรู้สึกของก็ละเมียดละไมขึ้น ทั้งจิตใจก็สูงขึ้นด้วย”^{๑๒}

สิ่งเหล่านี้รูสโซเห็นว่าเป็นผลที่เกิดขึ้นในด้านดีแก่มนุษย์เมื่อเข้ามาอยู่ในสังคมการเมือง ลักษณะเช่นนี้จะหาไม่ได้ในสภาวะธรรมชาติ

กล่าวโดยสรุป รูสโซเห็นว่า เสรีภาพตามธรรมชาติ คือเสรีภาพที่มนุษย์มีติดตัวมา ตั้งแต่เกิด เป็นธรรมชาติประจำตัวของมนุษย์เป็นสิทธิตามธรรมชาติ เสรีภาพที่เกิดจากสัญญา ประชาคม คือการที่มนุษย์มีเสรีภาพอันเกิดจากการปฏิบัติตามกฎหมายที่ตนมีส่วนร่วมในการออก กฎหมายมาใช้บังคับตัวเอง ซึ่งเป็นเสรีภาพอีกแบบหนึ่งที่แตกต่างไปจากเสรีภาพตามธรรมชาติ การที่จะได้เสรีภาพเช่นนี้มนุษย์จะต้องสละเสรีภาพตามธรรมชาติมอบเจตจำนงของตนเข้าเป็นส่วน หนึ่งของเจตจำนงของสังคม ที่เรียกว่าเจตจำนงร่วมหรือเจตจำนงทั่วไป เสรีภาพทางใจ หรือจาก ค้นหา คือเสรีภาพที่มนุษย์ได้จากการปฏิบัติตามกฎหมายซึ่งเกิดจากเจตจำนงทั่วไป หรือเป็นผล ของการฝึกฝนพัฒนาตนเองของมนุษย์ จนมนุษย์เป็นนายของตนเอง ไม่ตกเป็นทาสของแรงกระตุ้น ของร่างกาย

๒.๔ ขอบเขตของเสรีภาพในทัศนะของซัง ซากส์ รูสโซ

ในเรื่องขอบเขตของเสรีภาพนั้นมันสำคัญที่จะต้องนำมาเสนอเป็นประเด็นต่อจาก ระดับของเสรีภาพเพื่อที่จะให้ทราบเสรีภาพแต่ละระดับได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ขอบเขตของเสรีภาพใน ทัศนะของซัง ซากส์ รูสโซนั้น อาจแบ่งเป็น ๓ ขอบเขตตามระดับของเสรีภาพ คือ

- ๑ . เสรีภาพตามธรรมชาติถูกจำกัดด้วยกำลังความสามารถแห่งปัจเจกบุคคล

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑.

^{๑๒} ซัง ซากส์ รูสโซ, สัญญาประชาคม, หน้า ๕๑.

- ๒ . เสรีภาพที่เกิดจากสัญญาสังคมถูกจำกัดด้วยเจตจำนงทั่วไปหรือกฎหมาย
- ๓ . เสรีภาพจากตัณหาทำให้คนเป็นนายตัวเองเป็นเสรีภาพอย่างแท้จริง^{๑๕} เป็นเสรีภาพที่ไม่มีขอบเขต

เสรีภาพตามธรรมชาตินั้น รุสโซเห็นว่า ถูกจำกัดด้วยกำลังความสามารถแห่งปัจเจกบุคคล รุสโซเชื่อว่า แต่เดิมมนุษย์อยู่ใน "สภาพธรรมชาติ" (state of nature) อย่างสันโดษเรียบง่าย สงบสุข และเสมอภาคกัน พวกเขามีเสรีภาพอย่างเต็มที่ที่สามารถกระทำการใดๆก็ได้โดยไม่ต้องขออนุญาตผู้ใด พวกเขาปฏิบัติต่อผู้อื่นอย่างที่เขาต้องการให้ผู้อื่นปฏิบัติต่อเขา พวกเขาสามารถตอบสนองความต้องการได้อย่างพอเพียงเนื่องจากจำนวนประชากรยังมีน้อยและไม่มีการแข่งขันแย่งชิง

ในทัศนะของรุสโซ มนุษย์ในสภาพธรรมชาตินั้นมีสิทธิเสรีภาพอย่างเต็มที่ แต่อารยะธรรมก่อให้เกิดความไม่เท่าเทียมและการเปรียบเทียบ และการกลับคืนสู่สภาพธรรมชาตินั้นเป็นไปได้หรือไม่เป็นที่ต้องการ มนุษย์จึงต้องหาวิธีประนีประนอมด้วยการอยู่ร่วมกันอย่างมีเสรีภาพ โดยทุกคนในสังคมยอมเสียสละสิทธิและเสรีภาพของตนบางส่วนให้แก่รัฐซึ่งถือว่าเป็นการรวมเจตจำนงของสังคม เมื่อทุกคนยินยอมที่จะเชื่อฟังรัฐจึงเท่ากับเป็นการเชื่อฟังตนเอง และรัฐสามารถถูกล้มล้างได้หากใช้อำนาจผิดไปจากเจตจำนงของสังคม ทฤษฎีสัญญาประชาคมของรุสโซมีอิทธิพลอย่างมากต่อ "คำประกาศอิสรภาพของประเทศสหรัฐอเมริกา" และ "คำประกาศปฏิญญาว่าด้วยสิทธิของมนุษย์และพลเมือง" ภายหลังการปฏิวัติฝรั่งเศส ในปี ค.ศ. ๑๗๘๙ ในคำประกาศทั้งสองมีการรับรองสิทธิตามธรรมชาติของมนุษย์ ได้แก่ เสรีภาพ สิทธิทางทรัพย์สิน สิทธิจากอำนาจการปกครอง ทั้งความปลอดภัย และสิทธิที่จะต่อต้านการปกครองที่ปราศจากความยุติธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งคำประกาศอิสรภาพของสหรัฐอเมริกาได้พัฒนามาเป็นรัฐธรรมนูญแห่งสหรัฐอเมริกา โดยได้ขึ้นชื่อว่าเป็นรัฐธรรมนูญที่มีอายุใช้งานยืนยาวที่สุดในโลก และถือว่าเป็นต้นแบบของรัฐธรรมนูญให้กับอีกหลายประเทศทั่วโลก

โดยสรุปก็คือ เสรีภาพตามธรรมชาติถูกจำกัดด้วยกำลังความสามารถแห่งปัจเจกบุคคล จากเริ่มต้นที่ มนุษย์เกิดมาเสรี มีอิสระเสรีภาพ ภายใต้สภาวะธรรมชาติ ชีวิตมนุษย์ในสภาวะธรรมชาติจึงเรียบง่าย ไม่มีความขัดแย้ง แต่เมื่อมนุษย์ตัดสินใจโดยเสรี ไม่มีใครมาบังคับ และเลือกที่จะทำตามใจตัวเอง

^{๑๕} ชัง ชาคส์ รุสโซ, สัญญาประชาคม หลักแห่งสิทธิทางการเมือง, หน้า ๓๒.

เสรีภาพที่เกิดจากสัญญาสังคมนั้นรูสโซเห็นว่า ถูกจำกัดด้วยเจตจำนงทั่วไปหรือกฎหมาย รูสโซอธิบายว่า การผ่านจากภาวะธรรมชาติไปสู่ภาวะที่เป็นสังคมนี้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่น่าสังเกตมาก เมื่อความยุติธรรมเข้าแทนที่สัญชาตญาณในพฤติกรรมของตน ที่มนุษย์ซึ่งจวบจนบัดนี้ไม่เคยคิดถึงสิ่งใดนอกจากตัวเองนั้น ถูกบังคับให้กระทำตามหลักการอื่น ๆ และคิดด้วยเหตุผลก่อนจะทำตามใจตัวเอง แม้ว่าในภาวะนี้ เขาจะถูกลิดรอนเอาประโยชน์หลายอย่างที่เขามีในสมัยที่อยู่ในภาวะธรรมชาติไป แต่เขาก็ได้จากมันอย่างมหาศาล ความสามารถของเขาได้รับการฝึกปรือและพัฒนาขึ้น ความคิดของเขากว้างขึ้น ความรู้สึกรู้สีกของเขาสูงส่งขึ้น วิญญาณของเขาก็สูงขึ้นถึงจุดที่ถ้าไม่ใช่การใช้ข้อดีในภาวะใหม่ตามที่ตามอำเภอใจจนทำให้เขาเสื่อมลงบ่อยครั้ง กระทั่งตกต่ำกว่าเมื่อครั้งที่อยู่ในภาวะธรรมชาติแล้ว เขาจะต้องรู้สึกขอบคุณไม่รู้จบต่อช่วงขณะแห่งความสุขที่เขาถูกพาออกมาจากภาวะธรรมชาตินั้นตลอดไป และซึ่งได้เปลี่ยนเขาจากสัตว์โง่และถูกจำกัด มาเป็นคนเฉลียวฉลาดนี้อย่างแน่นอน

สิ่งที่มนุษย์สูญเสียไปเพราะสัญญาประชาคมนั้นคือ เสรีภาพโดยธรรมชาติ และสิทธิอันไม่จำกัดในการได้มาซึ่งทุกอย่างที่เขาอยากได้ ส่วนสิ่งที่เขาได้มาคือ เสรีภาพในสังคม และมีสิทธิในทุกอย่างที่เขาครอบครอง เพื่อหลีกเลี่ยงความผิดพลาดในการชั่งน้ำหนักระหว่างสองสิ่งนี้ ต้องจำแนกให้ชัดระหว่างเสรีภาพโดยธรรมชาติซึ่งถูกจำกัดด้วยกำลังความสามารถของปัจเจกบุคคล กับ เสรีภาพของพลเมืองที่ถูกจำกัดโดยเจตจำนงร่วม และจำแนกสิทธิการครอบครอง ซึ่งได้มาด้วยการใช้กำลังหรือได้มาด้วยสิทธิการเป็นผู้เข้าครอบครองก่อนเท่านั้น กับ กรรมสิทธิ์ซึ่งได้มาด้วยการพิสูจน์สิทธิ์ที่ต้องชัดเจน^{๒๐}

หลักคิดสำคัญของรูสโซมีอยู่หลายประการ เช่น รัฐบาลซึ่งเป็นตัวแทนของเจตจำนงทั่วไปนั้น ย่อมมีอำนาจปกครองประเทศโดยสมบูรณ์ แต่ขณะเดียวกัน รัฐบาลก็ควรจะต้องปล่อยให้เอกชนมีสิทธิเสรีภาพตามสมควร ภายในขอบเขตแห่งกฎหมาย หน้าที่ของรัฐบาลไม่ใช่เฉพาะแต่ปกครองและรักษากฎหมายเท่านั้น แต่ต้องมีหน้าที่คุ้มครองเสรีภาพของเอกชน คอยดูแลเอกชนไม่ให้ใช้สิทธิเสรีภาพเกินขอบเขตที่วางไว้ในกฎหมาย ไปกระทบกระเทือนสิทธิเสรีภาพ หรือการใช้สิทธิเสรีภาพของคนอื่นหรือความมั่นคงของรัฐอีกด้วย

รูสโซมุ่งที่จะให้รัฐบาลที่ตื่นรู้จัก "ทำให้ประชาชนมีเสรี โดยการทำให้เป็นผู้ที่อยู่ใต้ปกครองด้วยในขณะเดียวกัน" ซึ่งหมายความว่า รัฐบาลที่ดีต้องใช้วิจารณญาณในการคุมอำนาจและการให้เสรีภาพแก่บุคคลในสถานการณ์ต่างๆ ถ้ารัฐบาลใดสามารถทำให้ประชาชนมีเสรีแล้ว ใน

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒.

ขณะเดียวกัน ก็เป็นพลเมืองดีด้วยแล้ว รัฐบาลนั้นเป็นรัฐบาลที่ควรถูกยกย่องว่า รู้จักและนำศิลปะในการปกครองที่ยอดเยี่ยมมาใช้

นอกจากนี้ รุสโซเชื่อว่าถ้าหากยังต้องมีรัฐบาลและสังคมอยู่ สิทธิเสรีภาพนั้นต้องมีขอบเขต จะไม่มีขอบเขตไม่ได้ ถ้าปล่อยให้คนมีสิทธิเสรีภาพอย่างไม่มีขอบเขต สังคมก็จะสลายตัวไป รัฐบาลก็จะหมดอำนาจลง เป็นเหตุให้เกิดอนาธิปไตยขึ้น การปกครองต้องมีการจำกัดสิทธิเสรีภาพของประชาชนอย่างเหมาะสม ไม่ปล่อยให้คนมีเสรีภาพมากเกินไปจนควบคุมไม่ได้ ยิ่งกว่านั้น รุสโซยังเน้นให้รัฐบาลรู้คุณค่าของสิทธิเสรีภาพของประชาชนว่า "รัฐบาลจะต้องไม่จำกัดสิทธิเสรีภาพใดๆ แก่ราษฎร เว้นไว้แต่เรื่องที่เป็นผลดีต่อสังคมเท่านั้น"

ในส่วนที่เกี่ยวกับเจตจำนงทั่วไปนั้น เป็นสิ่งที่ยังถกเถียงกันมากกว่าจะมีผลในทางปฏิบัติเพียงใด นั่นก็คือหลักที่ว่า เจตจำนงทั่วไปจะต้องถูกเสมอ เจตจำนงทั่วไปจะไม่มีการทำผิด ทั้งนี้ เพราะรุสโซให้เหตุผลว่าเจตจำนงทั่วไปนั้น จะทำเพื่อผลดีของสังคมเท่านั้น การกระทำอะไรที่เป็นผลดีนั้นเป็นการถูกต้องที่มีมาตรฐานติดอยู่แล้ว เพราะฉะนั้นสิ่งใดที่ถูกก็คือสิ่งที่ทำโดยเจตจำนงทั่วไป สิ่งใดที่ผิดก็ไม่ใช่เจตจำนงทั่วไป แต่ปัญหาหรือข้อโต้แย้งของผมก็คือว่า ใครจะเป็นผู้ตัดสินว่าสิ่งใดถูก สิ่งใดผิด^{๒๑}

โดยสรุปก็คือ เสรีภาพที่เกิดจากสัญญาสังคมถูกจำกัดด้วยเจตจำนงทั่วไปหรือกฎหมาย คือ "สถานะที่มนุษย์ไม่สามารถทำอะไรได้ตามใจหรือแรงกระตุ้นของร่างกายนี้รุสโซ เรียกว่า มนุษย์ได้เสรีภาพทางใจ ๆ นี้เป็นลักษณะของการที่มนุษย์เป็นอิสระจากตัวเอง เพราะรุสโซเห็นว่าการทำอะไรก็ตามหากปล่อยตัวตามแรงกระตุ้นของความอยากหรือ ตัณหาทั้งหลายแล้ว ก็เท่ากับว่ามนุษย์ได้ตกเป็นทาสของตัวเอง เรื่องของเสรีภาพทาง ใจรุสโซเห็นว่าจะช่วยทำให้มนุษย์สามารถเป็นนายของตัวเองอย่างแท้จริง นอกจากนี้ รุสโซยังเห็นว่าผลดีที่ตามมาอีก ความสามารถประจำตัวของมนุษย์จะได้รับการฝึกฝน พัฒนาก้าวหน้าไป ความคิดความอ่านก็กว้างขวางกว่าเดิม ความรู้สึกของก็ละเมียด ละไมขึ้น ทั้งจิตใจก็สูงขึ้นด้วย"^{๒๒}

เสรีภาพทางใจนี้คือการที่มนุษย์เป็นอิสระจากความอยากที่เรียกว่าตัณหา ซึ่งเป็นเสรีภาพที่ทำให้คนเป็นนายตัวเองเป็นเสรีภาพอย่างแท้จริงนั้น และรุสโซเห็นว่าเป็นเสรีภาพเชิงศีลธรรมเสรีภาพทางศีลธรรม เพราะรุสโซเห็นว่ามิแต่เสรีภาพที่มีศีลธรรมนี้เท่านั้นที่ทำให้มนุษย์เป็นนายของตัวเองได้อย่างแท้จริง ดังที่รุสโซกล่าวไว้ว่า "มิแต่เสรีภาพที่มีศีลธรรมนี้เท่านั้นที่

^{๒๑} อังอิน, http://politic.isranews.org/index.php?option=com_content&task, (20 ธ.ค. 2006).

^{๒๒} เสถียร หอมขจร, ทฤษฎีการเมืองและจริยธรรม, หน้า ๖๖.

ให้มนุษย์เป็นนายของตัวเองได้อย่างแท้จริง เพราะแรงกระตุ้นจากความอยากเพียงอย่างเดียวคือการตกเป็น”^{๒๓}

โดยสรุปก็คือ เสรีภาพจากตัณหาทำให้คนเป็นนายตัวเองเป็นเสรีภาพอย่างแท้จริงจะเป็นเสรีภาพที่ไม่มีขอบเขตจำกัดก็ได้เพราะเป็นเสรีภาพที่ทำให้มนุษย์เป็นนายของตนเองอย่างแท้จริง เป็นอิสระจากแรงกระตุ้นทางร่างกายไม่ทำอะไรเพียงเพื่อสนองความอยากความต้องการเท่านั้น เป็นอิสระ ฉะนั้น จึงถือว่าเป็นเสรีภาพที่ไม่มีขอบเขตจำกัด

๒.๕ มนุษย์กับการใช้เสรีภาพในทัศนะของซัง ซากส์ รุสโซ

มนุษย์กับการใช้เสรีภาพนั้นรุสโซเห็นว่าเสรีภาพตามธรรมชาติเป็นเสรีภาพที่ติดตัวมนุษย์มาตั้งแต่เป็นสิทธิทางธรรมชาติ เพราะรุสโซเชื่อว่า “มนุษย์มีเสรีภาพมาแต่กำเนิด”^{๒๔} รุสโซเชื่อว่าเมื่อครั้งที่มนุษย์ยังอยู่ในสภาวะธรรมชาติ มนุษย์มีวิถีชีวิตที่เสรี เรียบง่ายเป็นสภาวะที่มีแต่สันติภาพเพราะมนุษย์มีความเมตตาต่อกันอันเป็นคุณงามความดีที่ช่วยเสริมสร้างสันติภาพ ลักษณะที่เด่นชัดของสภาวะธรรมชาติอีกส่วนหนึ่งก็คือมนุษย์มีเสรีภาพที่แท้จริงหรือสมบูรณ์แบบ คือไม่ต้องขึ้นอยู่กับผู้ใด อยากทำอะไรก็ได้ตามใจปรารถนาพลังกำลังที่จะเอื้ออำนวยให้สภาวะธรรมชาตินี้เองยังเป็นสภาวะที่มนุษย์ได้ใช้ชีวิตเร่ร่อน อยู่ท่ามกลางสัตว์ป่า ยังไม่มีสังคมเกิดขึ้น ไม่มีความสัมพันธ์ต่อกัน ไม่มีกฎหมายใดมาควบคุมมนุษย์ เสรีภาพตามความหมายนี้เป็นเสรีภาพในการดำเนินวิถีชีวิตท่ามกลางสภาวะธรรมชาติของมนุษย์ เพราะมนุษย์ทุกคนเกิดมาไม่ได้เป็นทาส ไม่มีใครเป็นนายเหนือใคร เสรีภาพลักษณะแบบนี้เป็นเสรีภาพที่เป็นผลมาจากการที่มนุษย์อยู่อย่างโดดเดี่ยวยังไม่อยู่เป็นสังคม การใช้เสรีภาพลักษณะแบบนี้ จึงเป็นการใช้เสรีภาพอย่างปกติ คือแสดงออกไปตามสัญชาตญาณเท่าที่ความอยากความต้องการ ตามพลังกำลังกายที่จะอำนวยให้ความรู้ความเข้าใจสติปัญญาเท่าที่มีอยู่ในสภาวะธรรมชาติ

ในยุคที่มนุษย์ยังอยู่อย่างโดดเดี่ยวนั้นมนุษย์ยังมีความเสมอภาคกันอย่างแท้จริงไม่มีนาย ไม่มีทาส ไม่มีความไม่เท่าเทียมกัน ปัญหาเรื่องเสรีภาพ ความไม่เสมอภาคยังไม่มี ความแตกต่างในด้านพลังกำลังมันแทบจะไม่มี ความหมาย เพราะมนุษย์อยู่อย่างโดดเดี่ยวยังไม่รวมกันเป็นสังคม แต่เมื่อมนุษย์มาอยู่ร่วมกันเป็นสังคมเพื่อความอยู่รอดของมนุษย์เอง การอยู่ร่วมตัวกันเป็นสังคมจึงทำให้มนุษย์ไม่มีเสรีภาพ และเสรีภาพก็เป็นสาเหตุให้เกิดความไม่เสมอภาค ดังที่รุสโซได้กล่าวไว้ว่า

^{๒๓} ซัง ซากส์ รุสโซ, สัญญาประชาคม หลักแห่งสิทธิทางการเมือง, หน้า ๑๑.

^{๒๔} ซัง ซากส์ รุสโซ, สัญญาประชาคม, หน้า ๔.

“มนุษย์ยังมีความเสมอภาคกันอย่างแท้จริงไม่มีนาย ไม่มีทาส ความไม่เท่าเทียมกันในสถานะธรรมชาติอาจจะมีบ้าง เช่น อายุ เพศ พละกำลัง ความสามารถของสติปัญญา เหล่านี้เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ก็ไม่มีลักษณะสำคัญที่จะต้องบั่นทอนความเสมอภาคของบุคคล ความแตกต่างในด้านพละกำลังมันแทบจะไม่มี ความหมายแต่อย่างใด”^{๒๕}

ในการใช้เสรีภาพซึ่งเป็นสิทธิตามธรรมชาติในยุคนั้น ไม่เป็นปัญหาสำหรับมนุษย์เพราะมนุษย์อยู่อย่างโดดเดี่ยว เพราะสภาพตามธรรมชาติของมนุษย์ในสมัยที่ยังอยู่อย่างโดดเดี่ยวนั้น รูสโซเห็นว่าไม่ได้ทำให้คน ๆ หนึ่งมีสิทธิที่จะปกครองคนอื่น ดังที่รูสโซได้กล่าวไว้ว่า “ไม่มีมนุษย์คนใดมีอำนาจโดยธรรมชาติเหนือเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน และในเมื่อกำลัง ไม่ใช่สิทธิ จึงเหลือแต่การตกลงร่วมกันเท่านั้นที่เป็นฐานของอำนาจอันชอบธรรมทั้ง ปวงในหมู่มนุษย์”^{๒๖}

เสรีภาพตามธรรมชาตินั้น รูสโซยังเห็นว่าเป็นเสรีภาพที่มนุษย์มีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับตัวมนุษย์เองแยกจากกันไม่ได้ เสรีภาพนี้ถือว่าเป็นทุกสิ่งทุกอย่างของมนุษย์ มนุษย์ควรที่จะห่วงแหนรักษาไว้ เพราะไม่มีอะไรที่จะชดเชยเสรีภาพได้ นอกจากนี้รูสโซยังเห็นว่าเสรีภาพเป็นอย่างเดียวกันกับศีลธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกี่ยวกับเสรีภาพนั้น รูสโซเห็นว่าสารัตถะของมนุษย์ที่แท้จริงก็คือเสรีภาพ เพราะรูสโซเห็นว่า ถ้าปราศจากเสรีภาพแล้ว มนุษย์ก็ไม่ใช่มนุษย์อีกต่อไป เสรีภาพเป็นแก่นของความเป็นมนุษย์ไม่ใช่เหตุผล ทำไมรูสโซจึงกล่าวเช่นนี้ เหตุผลก็มีอยู่ว่า การปฏิเสธเสรีภาพของตนเองก็คือการปฏิเสธสิทธิของตนเองในการที่จะแยกแยะระหว่างสิ่งที่ผิดกับสิ่งที่ถูก” ดังที่รูสโซได้กล่าวไว้ว่า

“การสละทิ้งเสรีภาพก็คือการละทิ้งความเป็นคน และกระทั่งละทิ้งสิทธิและหน้าที่แห่งมนุษยชาติ ไม่มีการชดเชยใด ๆ เป็นไปได้สำหรับผู้ที่ละทิ้งทุกสิ่งทุกอย่างเช่นนี้ การละทิ้งนี้ขัดต่อธรรมชาติของมนุษย์และการลบล้างเสรีภาพทั้งหมดออกจากเจตจำนงของเขา ก็คือการลบล้างศีลธรรมทั้งหมดออกจากการกระทำของเขา”^{๒๗}

รูสโซคิดว่าในการใช้เสรีภาพของมนุษย์ในสถานะธรรมชาตินั้นมนุษย์มีเสรีภาพทางความคิด ซึ่งไม่ได้หมายความว่ามนุษย์ในสถานะธรรมชาตินั้นคิดไม่เป็น แต่รูสโซยอมรับว่าเรื่องความคิดหรือสติปัญญานั้นยังล่าช้า และยังไม่พัฒนา เนื่องจากผลจากการที่ต่างคนต่างอยู่ต่างคนต่างมีเสรีภาพ และต่างคนต่างเป็นนายของตนเอง ทำให้มนุษย์ไม่มีสถานะสังคม อันที่จะทำให้

^{๒๕} Allen bloom, jean-jacque rousseau , “History of Political Philosophy”, Allen bloom , p.519

^{๒๖} ชัง ซากส์ รูสโซ, สัญญาประชาคม หลักแห่งสิทธิทางการเมือง , หน้า ๑๑.

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔.

มนุษย์พัฒนาความคิดหรือสติปัญญาได้อย่างเต็มที่ แต่ประเด็นที่สำคัญและน่าสนใจก็คือ รุสโซเชื่อ
ว่ามนุษย์ในสภาวะธรรมชาติปราศจากภาวะกดดันทางจิตใจ เพราะตัวเขาไม่ได้ใช้ชีวิตอยู่ได้
“อาณาจักรความคิด” (Empire of Opinions) เฉกเช่นมนุษย์สมัยใหม่ เมื่อต้องการจะกระทำการใดก็
จะต้องดูว่าคนอื่นคิดอย่างไร รวมทั้งไม่ต้องหวั่นเกรงกฎเกณฑ์กติกาสังคม หรือข้อครหาจากผู้อื่น
เพราะมนุษย์ยังอยู่โดดเดี่ยวนั่นเอง

เสรีภาพระดับสังคมนั้น รุสโซเห็นว่า มนุษย์ใช้เป็นเกณฑ์การปกครองหรือเป็นรูปแบบ
ของการร่วมมือกัน เป็นเสรีภาพที่ช่วยปกป้องและรักษาสมาชิกให้สามารถอยู่ร่วมกันด้วยดี รุสโซ
เห็นว่า การเชื่อฟังส่วนรวมทำให้สมาชิกมีเสรีภาพเหมือนดังก่อนการเข้าร่วม รุสโซได้ชี้ให้เห็น
อย่างชัดเจนว่าการที่มนุษย์รู้จักจัดตั้งสัญญาประชาคมขึ้นมาก็เพื่อให้สมาชิกของสังคมนั้นสามารถ
อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข โดยเฉพาะสิ่งที่สมาชิกจะได้รับจากสัญญา มนุษย์กับการใช้เสรีภาพระดับ
สังคมนั้น รุสโซเห็นว่า สัญญาประชาคมทำให้มนุษย์ต้องสูญเสียเสรีภาพตามธรรมชาติ และสิทธิ
อันไม่มีขอบเขตในการจะได้ทุกสิ่งทุกอย่างที่ตนปรารถนาและสามารถจะไขว่คว้าเอามาได้ ส่วน
สิ่งที่มนุษย์ได้จากสัญญาประชาคมก็คือ เสรีภาพของพลเมือง และกรรมสิทธิ์ในทุกอย่างทุกอย่างที่
ตนครอบครองอยู่

รุสโซได้อธิบายถึงความแตกต่างระหว่างการใช้เสรีภาพตามธรรมชาติกับเสรีภาพของ
พลเมืองไว้ว่า “เสรีภาพตามธรรมชาตินั้นจะกว้างขวางแค่ไหนยอมแล้วแต่กำลังของบุคคล ส่วน
เสรีภาพของพลเมืองมีเจตจำนงทั่วไปเป็นเครื่องจำกัดขอบเขต” ^{๒๘} รุสโซได้กล่าวถึงระบบ
กรรมสิทธิ์ของมนุษย์ที่ได้จากเสรีภาพซึ่งเป็นสิทธิตามธรรมชาติกับระบบกรรมสิทธิ์ที่มนุษย์ได้จาก
เสรีภาพทางสังคมไว้ว่าความแตกต่างระหว่างการครอบครองกับกรรมสิทธิ์ สิ่งที่เสรีภาพตาม
ธรรมชาติให้ก็คือ “การครอบครองอาจเป็นผลมาจากการใช้กำลังหรือเป็นผลมาจากการใช้สิทธิของ
ผู้จับจอง” ส่วนสิ่งที่เสรีภาพทางสังคมให้ก็คือ “กรรมสิทธิ์นั้นจะได้มาก็ต้องอาศัยหนังสือสำคัญ” ^{๒๙}

รุสโซยังเห็นว่า การเป็นพลเมืองยังทำให้มนุษย์ได้เสรีภาพทางใจเพิ่มขึ้นอีกด้วย รุสโซ
เห็นว่า เสรีภาพทางใจนี้เองที่ช่วยให้มนุษย์สามารถเป็นนายตัวเองอย่างแท้จริง เพราะรุสโซเห็นว่า
การปล่อยตัวตามแรงกระตุ้นของความอยากก็เท่ากับเป็นทาส รุสโซเห็นว่า “การเคารพปฏิบัติตาม
กฎหมายซึ่งตนมีส่วนบัญญัติขึ้นก็อาจนับเนื่องเข้าเป็นเสรีภาพอย่างหนึ่งเหมือนกัน” ^{๓๐}

^{๒๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒.

^{๒๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑.

^{๓๐} อ่างแล้ว.

จากเอกสารสรุปได้ว่า รุสโซได้กล่าวถึงธรรมชาติของมนุษย์ในการใช้เสรีภาพไว้เช่นนี้ เพราะรุสโซต้องการจะหาคำตอบเกี่ยวกับเสรีภาพของมนุษย์ สภาพความเป็นอยู่ ประสบการณ์ ชีวิตที่รุสโซได้รับมาประกอบกับบริบททางการเมืองและสังคมของประเทศฝรั่งเศส ในขณะที่รุสโซมีชีวิตอยู่นั้นมีอิทธิพลอย่างมากต่อการก่อตัวแนวความคิดของรุสโซในเรื่องเสรีภาพ ซึ่งการใช้เสรีภาพตามธรรมชาติของมนุษย์เพื่อสนองความอยากตามแรงกระตุ้นทางร่างกาย การใช้เสรีภาพทางสังคมก็เพื่อปกป้องสิทธิทางสังคมของตนเอง

๒.๖ เสรีภาพกับการเมืองในทัศนะของซัง ซากส์ รุสโซ

รุสโซได้ชี้ให้เห็นถึงสิ่งที่สังคมการเมืองได้ก่อให้เกิดขึ้น ซึ่งมีผลกระทบต่อมนุษย์ทั้งด้านดีและไม่ดีในขณะเดียวกัน สิ่งที่สังคมได้ก่อให้เกิดขึ้นในด้านที่ไม่ดีนั้น ก็คือการเกิดระบบกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินส่วนตัว ได้นำไปสู่ความไม่เสมอภาคในหมู่มนุษย์ ซึ่งรุสโซเรียกว่า เป็นความไม่เสมอภาคทางการเมืองหรือความไม่เสมอภาคทางจิตใจ ตัวอย่างที่พอจะเห็นได้เป็นเรื่องที่เกี่ยวกับความรวย ความจน มีเกียรติ ไร้เกียรติ เกิดอภิสิทธิ์ชน สามัญชน เหล่านี้เป็นต้น ผลผลิตแห่งความไม่เสมอภาคทางการเมืองจะเห็นได้ชัดเจนยิ่งขึ้นในสังคมการเมืองสมัยใหม่

นอกจากนี้ สถาบันกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินส่วนตัวยังก่อให้เกิดความวุ่นวาย และความทุกข์ยากต่าง ๆ อันเป็นผลจากการเปรียบเทียบซึ่งกันและกัน รวมถึงการต่อสู้แข่งขัน ความเห็นแก่ตัว ความอิจฉาริษยาที่เพิ่มทวีขึ้น โดยลำดับ ในขณะที่ความเมตตากรุณาต่อเพื่อนมนุษย์ก็ลดน้อยถอยลง การแสวงหาอำนาจเพื่อคุ้มครองกรรมสิทธิ์ส่วนตัวก็นับว่าจำเป็น ในที่สุดการต่อสู้โดยใช้กำลังเพื่อช่วงชิงและรักษาผลประโยชน์เป็นสถานะที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ สภาพที่กล่าวนี้แหละที่รุสโซเรียกว่าเป็นสถานะแห่งสงคราม ซึ่งได้ทำลายคุณงามความดี ความบริสุทธิ์ของมนุษย์ซึ่งมีอยู่แล้วตามธรรมชาติ

เมื่อผลผลิตของสังคมการเมืองเป็นเช่นนี้ จะแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นอย่างไรกันดี จะหนีออกจากสังคมเองรุสโซเองก็ไม่สนับสนุนโดยเขาให้เหตุผลว่า สถานะธรรมชาติที่เขาได้พรรณนาไว้นั้นเป็นแต่เพียงสมมุติฐานที่เขาตั้งขึ้นมา มันอาจจะเคยมีอยู่จริงหรือไม่เคยมีมาก่อนเลยก็เป็นได้ อีกประการหนึ่งมนุษย์ทั้งหลายก็คุ้นเคยกับการดำรงชีวิตในสังคม การเปลี่ยนสภาพจากการดำเนินชีวิตในสังคมไปเป็นแบบต่างคนต่างอยู่โดดเดี่ยว มนุษย์จะไม่สามารถรักษาชีวิตรอดปลอดภัย เพราะคุ้นเคยแต่การมีชีวิตแบบพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน อย่างไรก็ตาม รุสโซได้เสนอข้อยุติว่า แม้สังคมจะก่อให้เกิดผลในลักษณะเลวร้ายแก่มนุษย์ดังที่กล่าวแล้วก็ตาม แต่เมื่อได้เปรียบเทียบผลดีผลเสียแล้ว การมีชีวิตในสังคมนั้น มีลักษณะหลายอย่างที่ดีกว่าการดำรงชีวิตแบบธรรมชาติ สังคมการเมืองได้มีส่วนทำลายความบริสุทธิ์และความดีงามของมนุษย์ก็จริง แต่สิ่งที่มนุษย์ได้รับ

ผลตอบแทนกับคุณงามความดีที่เสียไปก็คือ ความสมบูรณ์ทางจิตใจ ซึ่งหมายถึง มนุษย์ก็ต้องเอาความยุติธรรมเข้ากำกับความประพฤติของตนแทนสัญชาติญาณ ทำให้การกระทำของมนุษย์มีศีลธรรมขึ้นผิดกับในสมัยที่มนุษย์ต่างคนต่างอยู่ตามธรรมชาติ การอยู่กันเป็นบ้านเมืองทำให้มนุษย์ต้องคำนึงหน้าที่แทนที่จะปล่อยตัวตามแรงกระตุ้นของร่างกายมนุษย์ ซึ่งสมัยก่อนเคยนึกถึงแต่ตัวเองฝ่ายเดียว จำใจต้องกระทำกรใด ๆ ไปตามหลักใหม่ ต้องคิดหาเหตุผลก่อนที่จะลงมือทำอะไรตามแรงดันของสันดาน

การที่สังคมการเมืองได้ก่อให้เกิดผลทั้งสองด้าน คือ มีทั้งด้านดีและไม่ดีแก่มนุษย์ในขณะเดียวกัน การกลับไปมีชีวิตอยู่แบบสภาพดั้งเดิมก็คงไม่เป็นผลดีแก่มนุษย์ การที่มนุษย์คุ้นเคยกับการมีชีวิตอยู่แบบต้องพึ่งคนอื่นก็ดี การที่เราจะต้องสูญเสียความสมบูรณ์ทางจิตใจก็ดี สิ่งเหล่านี้ทำให้รูสโซยังเห็นว่าการมีชีวิตอยู่ในสังคมการเมืองเป็นชีวิตที่ดีกว่า เพราะฉะนั้น เพื่อให้สังคมการเมืองสามารถอำนวยความสะดวกแก่ประชาชนมากขึ้นกว่าเดิม ก็จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องแก้ไขปัญหาหรือสภาพที่ไม่ดีงามทั้งหลายเหล่านี้ที่ส่งผลกระทบต่อมนุษย์ให้หมดสิ้นไป สิ่งสำคัญที่รูสโซเห็นว่าควรจะต้องแก้ไขอย่างยิ่งมีอยู่สองประการด้วยกันคือ ประการแรกเกี่ยวกับเสรีภาพ ประการที่สองเป็นเรื่องเกี่ยวกับความเสมอภาค โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกี่ยวกับเสรีภาพนั้น รูสโซเห็นว่า สาธารณะของมนุษย์ที่แท้จริงก็คือเสรีภาพ เพราะถ้าปราศจากเสรีภาพแล้ว มนุษย์ก็ไม่ใช่มนุษย์อีกต่อไป เสรีภาพเป็นแก่นของความเป็นมนุษย์ไม่ใช่เหตุผล ทำให้รูสโซจึงกล่าวเช่นนั้น เหตุผลก็มีอยู่ว่า การปฏิเสธเสรีภาพของตนเองก็คือการปฏิเสธสิทธิของตนเองในการที่จะแยกแยะระหว่างสิ่งที่ผิดกับสิ่งที่ถูก

ในส่วนที่เกี่ยวกับความเสมอภาคที่จะต้องพิจารณาควบคู่กันไปด้วยก็เพราะ รูสโซเชื่อมั่นอย่างจริงจังว่า เสรีภาพและความเสมอภาคนั้น ย่อมเกี่ยวพันพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน เราไม่สามารถจะมีและสงวนไว้ซึ่งเสรีภาพโดยไม่คำนึงถึงความเสมอภาค เราไม่สามารถที่จะสูญเสียเฉพาะความเสมอภาคโดยไม่สูญเสียเสรีภาพของเราไปด้วย จากที่กล่าวมาแล้วจึงพอจะเห็นได้ว่าสิ่งที่รูสโซเห็นว่าเป็นความบกพร่องของสังคมการเมืองและควรแก้ไขก็คือเรื่องเสรีภาพและความเสมอภาคนั่นเอง การที่รูสโซกล่าวว่า มนุษย์ได้สูญเสียเสรีภาพเมื่อเขาได้มาอยู่ในสังคมการเมืองนั้น มีลักษณะอย่างไรคำอธิบายถึงเรื่องนี้ รูสโซได้กล่าวไว้ในตอนแรกของหนังสือสัญญาประชาคมว่า มนุษย์เกิดมาเสรี แต่ทุกหนทุกแห่งเขาอยู่ในเครื่องพันธนาการ ใครที่คิดว่าตนเป็นนายคนอื่นที่แท้กลับเป็นทาสเสียยิ่งกว่า ข้อความนี้เป็นการแสดงให้เห็นถึงสภาพความเป็นไปของสังคมสมัยใหม่ ซึ่งความเป็นอิสระหรือภาวะที่เป็นเสรีนั้น ได้ถูกทำลายหรืออิตรอนไปส่วนหนึ่งโดยสถาบันการปกครอง และอีกส่วนหนึ่งคือส่วนที่เรียกว่าอารยธรรม ในความหมายที่กว้างนั้นได้ครอบคลุมเรื่องของการปกครองด้วย แต่ที่แยกพิจารณาก็เพื่อแสดงให้เห็นว่า ในส่วนที่

เกี่ยวกับสถาบันการปกครองจะเป็นสิ่งกระทบกับเสรีภาพในลักษณะที่เห็นได้ชัดเจนโดยไม่ต้องใช้ความคิดอย่างลึกซึ้งอะไรมากมายนัก สำหรับผลของอารยธรรมนั้นดูเป็นเครื่องบั่นทอนเสรีภาพของมนุษย์ในลักษณะที่แฝงเร้น ยากที่คนทั่วไปจะได้ชำร่วยไปกว่านั้นมนุษย์ในสังคมสมัยใหม่กลับชื่นชมและพึงพอใจกับเครื่องพันธนาการต่าง ๆ เหล่านี้เสียด้วยซ้ำไป อารยธรรมของมนุษย์นั้นที่แท้ก็คือโซ่ตรวนที่แฝงไว้ในรูปอื่นดังเช่นกฎหมาย จารีตประเพณี ปทัสถาน ของสังคมเหล่านี้เป็นต้น รูสโซคิดว่าลักษณะความเป็นทาสแบบนี้คือ อยู่ในตรวนเหล็กซึ่งถูกประดับด้วยมาลัยกรองเป็นลักษณะความเป็นทาสซึ่งโหดร้ายยิ่งกว่าการถูกจองจำเพียงร่างกายมากมายนักเป็นมาตรฐานเสรีภาพเลยทีเดียวนั้น เพราะมนุษย์ในสังคมอารยเป็นทาสที่ถูกจองจำอยู่ในจักรวรรดิแห่งความคิด (the empire opinion) ของมนุษย์ด้วยกันเอง

ทัศนะเกี่ยวกับความเป็นทาสนั้น รูสโซเห็นว่าเกิดขึ้นแก่ทุกคนไม่ว่าเขาจะมีสถานะทางสังคมอย่างไรก็ตาม ทั้งผู้กดขี่และถูกกดขี่ต่างก็อยู่ในเครื่องพันธนาการเช่นกัน ผู้ซึ่งคิดว่าตนเองเป็นนายเป็นเจ้าของคนอื่นนั้น แท้ที่จริงแล้วมีสภาพของความเป็นทาสมากกว่าเสียอีก พวกเขาต้องพึ่งอาศัยกัน และต่างก็อาศัยกัน และต่างก็ตกอยู่ในหลุมพรางของกันและกัน กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือตราบใดที่มนุษย์ยังต้องพึ่งพาอาศัยคนอื่นเขาก็ไม่สามารถดำรงตนอยู่ได้โดยอิสระ นั่นก็คือเสรีภาพของมนุษย์ได้ถูกบั่นทอนลงแล้ว ยิ่งไปกว่านั้นรูสโซยังเห็นว่า มนุษย์ไม่มีเสรีภาพถ้าเขาพยายามทำอะไรอยู่ เพียงเพราะผู้อื่นคิดหวังที่จะให้เขาทำ หรือเพียงเพราะเขาเองอยากจะล้าหน้าผู้อื่นไปในกิจการเดียวกัน มนุษย์ในสังคมทำให้มนุษย์บางคนเป็นทาสของคนอื่น และทั้งหมดเป็นทาสของความรู้สึกลึกซึ้ง

ความคิดเกี่ยวกับสัญญาประชาคมของรูสโซ เป็นเรื่องละเอียดอ่อนมีลักษณะเป็นนามธรรมยากที่จะทำความเข้าใจ โดยที่พันธระสัญญาเป็นเรื่องที่มนุษย์ทำกับมวลมนุษย์ผู้ประสงค์ที่จะก่อตั้งสังคมการเมืองร่วมกัน สัญญานั้นทำขึ้นระหว่างแต่ละคน ฝ่ายหนึ่งกับอีกฝ่ายหนึ่งเป็นกลุ่มอันเกิดจากการรวมตัวกันของแต่ละคนนั้นแหละ เพราะฉะนั้น จะเห็นได้ว่าคน ๆ หนึ่งจึงมีฐานะทั้งที่เป็นผู้ทำสัญญาและคู่สัญญา ซึ่งหากพิจารณาอย่างลึกซึ้งแล้วก็คือการทำสัญญากับตัวเองนั่นเอง การทำสัญญากับตัวเองอาจจะไม่เหมือนกับที่เราเอาใจทั่ว ๆ ไป หากแต่มีลักษณะที่ผู้เข้าร่วมสัญญาแต่ละคนจะต้องสละสิทธิของตนทั้งหมดให้แก่สังคม เมื่อทุกคนต้องมอบตัวให้แก่สังคมเหมือนกันหมดก็ไม่มีใครมีฐานะดีกว่ากัน ทุกคนเท่าเทียมกันหมด

การทำสัญญาประชาคมที่มีลักษณะเช่นนี้ ได้ทำให้ผู้เข้าร่วมสัญญาทั้งหมดกลายเป็นบุคคลร่วม มาเป็นบุคคลร่วม บุคคลร่วมกลายเป็นสิ่งที่มีตัวตน และมีเจตจำนงของตนขึ้นมาเหมือนกับสิ่งที่มีชีวิตทั้งหลายที่มีทั้งวิญญาณและร่างกาย ร่างกายหรือตัวตนของบุคคลร่วมก็คือมวลสมาชิกทุกคนจิตหรือวิญญาณก็คือเจตจำนงร่วมนั้นก็คือ เจตจำนงของคนทุกคนรวมกันเป็นหนึ่งเดียว บุคคลร่วม

อาจจะเรียกได้เป็นสังคม ประชาคม ชุมชน ประเทศ หรืออย่างอื่นก็ได้ที่มีลักษณะดังที่กล่าวนี้ ส่วนวิญญานของบุคคลร่วมอาจจะเรียกเป็นอย่างอื่นได้อีก เช่น เจตจำนงของประชาคมของรัฐ หรือเจตจำนงทั่วไปก็ได้ เพราะฉะนั้นจะเห็นได้ว่า บุคคลร่วมที่เกิดจากสัญญาประชาคม จึงเป็น สังคมการเมืองที่มีลักษณะคล้ายคลึงกับสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย คือ สามารถเจริญเติบโตได้และตายได้ เช่นเดียวกัน พฤติกรรมหรือการกระทำของสังคมการเมืองที่เกิดจากสัญญาประชาคมนั้นก็ขึ้นอยู่กับตัวเจตจำนงทั่วไปหรือเจตจำนงของสังคมนั้นๆ ดังนั้น เจตจำนงทั่วไปจึงเป็นตัวบงการให้เกิด การกระทำของสังคมการเมือง สังคมจะดำเนินไปในทิศทางใดเจตจำนงทั่วไปเป็นผู้กำหนดทั้งสิ้น

สังคมนั้นตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งสัญญาประชาคม รุสโซเห็นว่าสามารถทำให้บุคคลในฐานะสมาชิกของสังคมนั้นมีเสรีภาพได้ เสรีภาพอันเกิดขึ้นนี้เป็นเสรีภาพอันเกิดจากการออก กฎหมายมาใช้บังคับตัวเอง ซึ่งเป็นเสรีภาพอีกแบบหนึ่ง ที่แตกต่างไปจากเสรีภาพตามธรรมชาติ เสรีภาพในสังคมการเมืองที่รุสโซกล่าวถึงเป็นเสรีภาพที่มีกฎหมายเป็นขอบเขต กฎหมายจะมี ลักษณะอย่างไรถึงจะส่งเสริมเสรีภาพของบุคคล นั้นรุสโซมองว่าทุกคนจะต้องมีส่วนร่วมในการ บัญญัติกฎหมายมาบังคับใช้ตนเอง ในเมื่อตนเองปฏิบัติตามกฎหมายที่ตนเองมีส่วนร่วมก็ถือว่า มี เสรีภาพเพราะ ได้ปฏิบัติตามเจตจำนงของตนเองดังที่รุสโซได้เขียนไว้ตอนหนึ่งในหนังสือสัญญา ประชาคมว่า

“เราเห็นได้ทันทีว่า เราไม่ต้องถามอีกแล้วว่าใครเป็นผู้ร่างกฎหมาย ในเมื่อมันเป็นการ กระทำของเจตจำนงร่วม ทั้งไม่ถามว่าเจ้านายอยู่นอกกฎหมายหรือไม่ ในเมื่อเขาเป็น สมาชิกแห่งรัฐ ไม่ถามว่ากฎหมายจะไม่เป็นธรรมหรือไม่ ในเมื่อไม่มีใครจะไม่เป็น ธรรมต่อตัวเอง และไม่ถามว่าเราเสรีได้อย่างไรถ้าต้องขึ้นต่อกฎหมาย ในเมื่อกฎหมาย เป็น เพียงบันทึกแห่งเจตจำนงของเรา”^{๑๑}

การกดขี่อันเกิดจากกฎหมายหรือข้อบังคับของสังคมนั้น รุสโซเห็นว่าส่วนหนึ่งขึ้นอยู่กับ การที่เราต้องปฏิบัติตามกฎหมายที่คนอื่นเป็นผู้บัญญัติขึ้นมาเพื่อใช้บังคับ ตัวเราเองในฐานะผู้ จำต้องเคารพกฎหมาย ไม่มีส่วนรู้เห็นหรือมีส่วนร่วมในการออกกฎหมายนั้นด้วยเลย เมื่อเป็นเช่นนี้ ความรู้สึกถูกกดขี่จะยิ่งเพิ่มขึ้น หากผู้บัญญัติกฎหมายนั้นมีคุณสมบัติของความเลวอยู่ในตัว มากกว่าเราผู้ปฏิบัติตามกฎหมาย การขจัดเสียซึ่งความรู้สึกถูกกดขี่จากผลของกฎหมาย รุสโซเห็นว่า จะต้อง มีลักษณะเหมือนกับวิธีการหนามยอกเอาหนามบ่ง กล่าวคือ เมื่อคนปกครองโดย กฎหมายก็ควรจะให้เขามีส่วนร่วมในการบัญญัติกฎหมายด้วย รุสโซเห็นว่า เมื่อเรามีส่วนร่วมมากก็ เป็นเหมือนกฎที่เราเสนอขึ้น เราไม่รู้สึกว่าการกีดกันเรา ถ้าเรามีส่วนร่วมน้อยหรือไม่มีส่วนเลย

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๓.

เราขอมารู้สึกว่ากฎนั้นกดขี่เรา ถ้าเรามีส่วนร่วมน้อยหรือไม่มีส่วนเลย เราขอมารู้สึกว่ากฎนั้นกดขี่บีบคั้นเรามาก ถ้าเราไม่รู้สึกว่าการกดขี่ของสังคมหรือกฎของรัฐกดขี่เรา เราขอมารู้สึกยินดีที่ได้ร่วมอยู่ในรัฐยิ่งขึ้นทุกที ฉะนั้น คนจะยินดีอยู่ในรัฐมากขึ้นเมื่อเรามีส่วนร่วมในการออกกฎหมายมากขึ้น

กล่าวโดยย่อก็คือ การที่คนเราเคารพกฎหมายที่ตัวเรามีส่วนร่วมในการบัญญัตินั้น ความรู้สึกที่ว่าตนเองถูกกดขี่ก็เบาบางลง มากไปกว่านั้นการที่เราออกกฎหมายบังคับตัวเราเองทำให้คนเรามีเสรีภาพได้ เหตุผลสนับสนุนก็ไม่มีอะไรมาก ก็ในเมื่อคนเราโดยปกติขอมไม่มีใครที่อยากทำร้ายตัวเองให้บาดเจ็บหรือล้มตายไปฉันทัด การออกกฎหมายมาบังคับตัวเอง คนเราคงไม่เสียดสีพอที่จะบัญญัติกฎหมายออกมาเพื่อกดขี่ตัวเองให้ปวดร้าวฉันทัด นี่แหละคือภาวะที่คนยังมีเสรีภาพ แม้ว่าจะเป็นเสรีภาพแบบใหม่อีกแบบหนึ่งก็ตาม แต่มันก็สามารถทำให้มนุษย์บรรลุถึงความสุข และความดีงามอันเป็นธรรมชาติที่แท้จริงของเขา

บางคนอาจจะสงสัยว่าการให้ทุกคนที่เข้าร่วมสัญญาเป็นผู้มีส่วนมีเสียงในการออกกฎหมาย จะดำเนินการอย่างไร เรื่องนี้รัฐโซเซนอนว่าก็ให้ทุกคนมาประชุมพร้อมกันเพื่อบัญญัติกฎหมายด้วยตนเอง คนใดคนหนึ่งจะขาดหรือให้บุคคลอื่นมาประชุมแทนตนนั้นไม่ได้ ในเมื่อเจตจำนงทั่วไปนั่นคือเจตจำนงของคนทุกคน ถ้าขาดคนใดคนหนึ่งขอมจะถือว่าเจตจำนงนั้นเป็นเจตจำนงของมวลสมาชิกหาได้ไม่ การที่ให้ทุกคนมาแสดงเจตจำนงเพื่อบัญญัติกฎหมายเพื่อบังคับใช้ในสังคมนี้เอง กฎหมายของสังคมนั้นจึงเป็นตัวแทนของเจตจำนงของสังคมหรือเจตจำนงทั่วไป เจตจำนงทั่วไปปรากฏให้เห็นได้ในรูปของกฎหมายแต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น

โดยที่เจตจำนงทั่วไป เป็นเจตจำนงร่วมของมวลราษฎรที่แสดงออกเพื่อประโยชน์ของสาธารณะหรือผลประโยชน์ของคนทุกคน เจตจำนงทั่วไปเป็นสิ่งถูกต้องเสมอ เพราะฉะนั้น ใครก็ตามที่มีความเห็นเป็นอื่นแตกต่างจากเจตจำนงทั่วไปนั้น ขอมหมายถึงว่าเขาได้หลงผิด เพราะเห็นแตกต่างไปจากสิ่งที่ถูกต้องแล้ว เห็นผลประโยชน์ส่วนรวมซึ่งก็เป็นผลประโยชน์ของตนเองด้วยผิดแผกไปในกรณีเช่นนี้รัฐโซเซอนยันว่า ใครก็ตามที่ปฏิเสธ ไม่ขอมรับเจตนารมณ์ร่วมจักต้องถูกบังคับให้ขอมรับและปฏิบัติตามโดยสังคมทั้งมวล ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่าความเห็นอื่นนอกจากว่าเขาถูกบังคับให้เป็นเสรี จากที่กล่าวนี้จะเห็นได้ว่า ความเป็นเสรีนั้นเกิดขึ้นจากการเคารพกฎหมายของสังคมเท่านั้น การปฏิเสธเจตจำนงทั่วไปก็คือ การละเมิดกฎหมาย

รุสโซ อธิบายในหนังสือสัญญาประชาคมว่า “ธรรมชาติเท่านั้นที่เป็นตัวการในการดำรงอยู่ของสัตว์ แต่มนุษย์ได้เพิ่มคุณค่าของการดำรงอยู่ของตนด้วยการเป็นผู้ที่มีเสรีภาพ”^{๓๒} มนุษย์ไม่ได้ถูกกำหนดหรือถูกเรียกขานให้เป็นไปตามสัญชาตญาณเท่านั้น แต่มนุษย์มีเสรีภาพเพราะเขาไม่ได้ถูกปกครองด้วยอำนาจของอารมณ์เพียงอย่างเดียว ธรรมชาติได้มอบหมายเสรีภาพให้มนุษย์ได้ วัตถุประสงค์ของการออกไปนอกเหนือจากการบังคับควบคุมตัวของมันเอง ผิดกับสัตว์ที่ต้องยอมสยบอยู่แทบเท้าและภายในอุ้งอำนาจธรรมชาติอย่างเดี๋ยวด รุสโซกล่าวในอิมิล (emile) งานเขียนของเขาว่า “มนุษย์ในสภาวะธรรมชาตินั้นมีเสรีภาพ เพราะเขามีความสมบูรณ์พอเพียงในตัวเอง ” เสรีภาพที่เกิดขึ้นเป็นเสรีภาพจากรูปแบบทุกชนิดขององค์กรแห่งสังคมและการเมืองของมนุษย์ที่ตีวีไลซ์ ทั้งนี้เพราะสภาวะธรรมชาตินั้นมนุษย์มีความเป็นอยู่อย่างง่าย โดดเดี่ยว เมื่อเขาไม่มีความต้องการพึ่งใครอื่น ความสัมพันธ์กันไม่จำเป็นต้องเกิดขึ้นระหว่างมนุษย์ เขากล่าวต่ออีกว่า ทุกคนต้องตระหนักว่า ในเมื่อเอื้อโยของความเปราะบางที่สร้างขึ้นมาจากเพียงเพราะความต้องการพึ่งพาอาศัยกันของมนุษย์ มันเป็นไปได้ที่จะบีบบังคับให้มนุษย์เป็นทาสโดยที่ไม่ทำให้เขาต้องตกอยู่ในฐานะที่ต้องพึ่งพาอาศัยผู้อื่นเสียก่อน สภาวะการณ์เช่นนั้นไม่เกิดขึ้นในสภาวะธรรมชาติ มนุษย์ในสภาวะธรรมชาตินั้นจึงเป็นเสรีอย่างสมบูรณ์จากแอกในรูปแบบใด ๆ ^{๓๓}

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่ามนุษย์ในธรรมชาติย่อมดีกว่ามนุษย์ในสภาวะสังคม ทั้งนี้เพราะมนุษย์ในสภาวะธรรมชาตินั้น ไม่มีโอกาสที่จะมีความอยากในสิ่งต่าง ๆ หรือคิดต่อสู้เพื่อจะได้มาซึ่งความได้เปรียบในผลประโยชน์ มนุษย์ทุกคนในสภาวะนี้ใช้ชีวิตอย่างโดดเดี่ยว ต่างคนต่างอยู่จึงไม่มีความสัมพันธ์ทางจิตใจหรือพันธะอันแน่นชิดต่อกัน คนย่อมไม่มีดีและเลว ศีลธรรมก็ดี คุณธรรมก็ดี ความดีและความเลวก็ดี คำเหล่านี้จะมีความหมายก็เฉพาะตราบเท่าที่นำมาใช้กับความสัมพันธ์ของมนุษย์เท่านั้น มนุษย์ในธรรมชาติไม่ใช่สัตว์ป่าระรานตามที่ชอบส่วาดไว้ คนค่อนข้างฉลาดและกลัว มักแสวงหามากกว่าการสู้รบ ต้องการสงวนรักษาตนเอง ไม่พยายามประทุษร้ายต่อกัน รุสโซกล่าวว่าคนที่มนุษย์มีความสงสาร และความเห็นอกเห็นใจต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกันนี้เองที่ช่วยส่งเสริมการสงวนรักษามนุษยชาติมาจนถึงทุกวันนี้ และเป็นการผ่อนคลายความรักตัวเองให้มีความรุนแรงน้อยลง และด้วยเหตุผลนี้มนุษย์จึงหลุดพ้นจากคัมภีร์อันเลวร้าย^{๓๔}

^{๓๒} สุรินทร์ พิศสุวรรณ, “ว่าด้วยเสรีภาพ บทวิเคราะห์หลักการว่าด้วยเสรีภาพในลักษณะที่เป็นแก่นความคิดในปรัชญาการเมืองของรุสโซ ”, ในรัฐศาสตร์สารมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๒ (พฤศจิกายน ๒๕๒๐), หน้า ๑๑๑.

^{๓๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๘.

^{๓๔} เอ็ม. เจ. ฮาร์มอน, ความคิดทางการเมืองจากเพลโตถึงปัจจุบัน, หน้า ๔๒๘.

ลักษณะและความผาสุกของมนุษย์ในสภาวะธรรมชาติของรูสโซได้สะท้อนอย่างเห็นได้ชัดจนขึ้นในบทความเรื่องที่สองของเขาคือ “ต้นกำเนิดแห่งความไม่เสมอภาคของมนุษย์” (essay on the origin of inequality) ซึ่งบทความดังกล่าวแม้จะไม่ได้วางวิถึชนะเลิศเหมือนบทความอันแรก แต่ก็ยังเป็นผลงานที่เป็นพื้นฐานความคิดในสภาวะธรรมชาติและการเมืองของเขาได้ดี โดยบทความตอนหนึ่งได้กล่าวว่า มนุษย์ในสภาวะธรรมชาตินั้นมีความเรียบง่ายและมีความสุขจริง ๆ

มีคำถามที่น่าสนใจเกิดขึ้นคือ เหตุใดรูสโซจึงคิดว่ามนุษย์ในธรรมชาตินั้นดี และสังคมหรืออารยธรรมทำให้เขาเสื่อม อีกประการหนึ่งในเมื่อมนุษย์ในสภาวะธรรมชาติดีแล้วมนุษย์มาเข้าสู่สังคมกันทำไม อยู่ในสภาวะธรรมชาติไม่ดีกว่าหรือ ?

รูสโซคิดเห็นว่ามนุษย์ในธรรมชาติดีเนื่องจากรูสโซคิดเข้าข้างตัวเอง เพราะตามปกติประวัติของรูสโซที่กล่าวมานั้น จะเห็นว่า รูสโซเกิดในตระกูลดีไม่ใช่ตระกูลยากจนอย่างที่เข้าใจกัน ซึ่งเราเรียกว่า กฎุมพีตกอับ เมื่อรูสโซโตขึ้นในสังคมการดำเนินชีวิตของเขากลับไม่ประสบความสำเร็จ พบแต่สิ่งที่ไม่ดี เคยแม้กระทั่งลักขโมยและเป็นชายชู้ ประกอบกับอิทธิพลจากคำสอนศีลธรรมอันเคร่งครัดในแนวทางของศาสนาที่ปลูกฝังในวัยเด็ก จึงทำให้รูสโซคิดว่า เมื่อเขาเกิดมานั้นดี เป็นชนชั้นกฎุมพี แต่แล้วเวลาผ่านไปชีวิตในสังคมของเขาก็กลับเสื่อมลงไปเรื่อย รูสโซไม่สามารถโทษใครได้ ไม่ว่าจะบิดาและมารดาของเขา และที่สำคัญย่อมไม่โทษตัวเองแน่นอน จึงทำให้เขาโทษสังคมที่ทำให้เขาเลว ส่วนอิทธิพลทางด้านศาสนานั้นก็ทำให้รูสโซคิดว่า เริ่มต้นแห่งมนุษย์นั้นคือภาวะแห่งความบริสุทธิ์ สุดท้ายจบลงด้วยภาวะแห่งความเสื่อม^{๓๕} ซึ่งผู้ที่เคร่งในศาสนานั้นมักจะมองโลกแตกต่างไปจากพวกนิยมในด้านวิทยาศาสตร์ กล่าวคือ ศาสนามักจะมองโลกเป็นรูปแบบวงกลมหรือเป็นวัฏจักร ในที่สุดโลกจะเสื่อมลงเพราะกฎแห่งกรรม แต่พวกที่นิยมวิทยาศาสตร์จะมองโลกเป็นลักษณะของเส้นตรงคือ โลกของวิทยาศาสตร์จะมีความเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป^{๓๖} รูสโซนั้นได้รับการอบรมทางศีลธรรมอย่างเคร่งครัดตามแนวของทางศาสนาในวัยเด็ก อิทธิพลของแนวความคิดอย่างนี้ย่อมจะกล่อมเกล้า (socialized) ความคิดหรือมุมมองของรูสโซโดยที่เขาไม่รู้ตัว แม้ว่าเขาจะแสดงออกถึงการไม่เชื่อฟังต่อศาสนจักรในขณะนั้นก็ตาม

มาถึงการตอบคำถามว่า เมื่อสภาวะธรรมชาติเป็นสิ่งดีเลิศแล้ว มนุษย์จะออกจากสภาวะธรรมชาติเข้าสู่สังคมการเมืองทำไม

รูสโซกล่าวว่า มนุษย์หลุดพ้นออกจากสภาวะธรรมชาติโดยความบังเอิญ มีเหตุบางอย่างเกิดขึ้นที่ทำให้มนุษย์ต้องอยู่รวมกันเป็นครอบครัว (สภาวะธรรมชาติช่วงที่สอง) ไม่ว่าจะเป็นอย่าง

^{๓๕} เอ็ม. เจ. ฮาร์มอน, ความคิดทางการเมืองจากเพลโตถึงปัจจุบัน, หน้า ๔๒๔.

ธรรมชาติหรือสิ่งใดก็ตาม การอยู่ร่วมกันทำให้เกิดการขยายเป็นชุมชน การอยู่ร่วมกันเป็นชุมชน ทำให้มนุษย์เกิดการเปรียบเทียบซึ่งไม่เหมือนกับสถานะธรรมชาติที่อะไรก็ได้ แต่เมื่ออยู่ร่วมกันแล้ว ก็เริ่มที่จะมีการเลือกในสิ่งที่ดีกว่า สวยกว่า เด่นกว่า จึงทำให้มีการแข่งขัน อี จรรย์ชยา กัน ความชั่วอื่น ๆ เช่นความไม่เสมอภาค มีกิเลส ความรู้สึกสงสารในเพื่อนมนุษย์ด้วยกันเริ่มตามมา เริ่มมีการแสดงความเป็นเจ้าของ ในบทความแห่งความไม่เสมอภาค รุสโซกล่าวไว้ว่า “คนแรกที่ปิดกั้นที่ดินแล้วคิดถึงตัวเองที่จะพูดว่า นี่เป็นของฉัน และมีคนโง่พอที่จะเชื่อเขา นั่นแหละเป็นผู้ก่อตั้งที่แท้จริงของสังคมการเมือง” สังคมยุคแรกนั้นเป็นเรื่องการจัดตั้งทรัพย์สินมีความชั่วเกิดขึ้นก็จริงอยู่ แต่ก็มีความคิดเกิดขึ้นตามมาด้วยเช่นเดียวกัน เช่น ความรักในครอบครัว มนุษย์เริ่มมีความเสรีน้อยลง มีการพัฒนาสติปัญญา มีภาษาพูด มีความแตกต่างระหว่างมนุษย์ด้วยกันมากขึ้น อยากให้คนอื่นมองตัวเองอย่างที่ตัวเองต้องการ เมื่อมีการกระทบกระทั่งกันก็ไม่เมินเฉยเหมือนแต่ก่อนแล้ว การหลุดออกจากสถานะธรรมชาติและเข้าสู่สังคมที่มนุษย์ก่อตั้งเริ่มแรกหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สถานะธรรมชาติช่วงที่สองตามที่กล่าวไปแล้วนั้นความจริงก็ไม่เลวร้ายมากนัก เพราะมีสถานภาพสูงกว่าสัตว์ป่า แต่ยังไม่สูงเท่าคนเมือง มนุษย์ในสังคมระยะแรกจึงอยู่ระหว่างสัตว์ป่าและคนเมือง อย่างไรก็ตามก็ยังมีความสุขอยู่บ้าง และมีความเป็นอิสระต่อกัน เนื่องจากมนุษย์ในสังคมระยะแรกเริ่มมีการพัฒนาสติปัญญา จึงทำให้เริ่มมีการรู้จักประดิษฐ์คิดค้นการใช้โลหะและเกษตรกรรม ศิลปะทั้งสองนี้ก่อให้เกิดการเอาที่ดินมาเป็นทรัพย์สินส่วนบุคคล และนำมาซึ่งความไม่เสมอภาค^{๓๖} และการยอมรับในกรรมสิทธิ์ ความขัดแย้งเริ่มมีมากขึ้น แต่เดิมมนุษย์ในสถานะธรรมชาติไม่มีนาย ไม่มีบ่าว แต่เมื่อมีการลงทุน เริ่มมีคนที่มาทีหลัง แต่ต้องการทรัพยากรชนิดเดียวกันจึงต้องมีการแก่งแย่งกัน

สังคมการเมืองระยะที่สองเกิดขึ้นพร้อมกับเกิดสงครามพร้อมกันไปด้วย ถึงจุดหนึ่งกรรมสิทธิ์เริ่มมีความไม่แน่นอน ทุกคนต้องมีอาวุธเพื่อป้องกันตนเอง ทรัพย์สินกลายเป็นภาระ และมีคนคนหนึ่งเสนอให้มีกติกาสื่อสร้างความปลอดภัยและความถูกต้อง รุสโซกล่าวไว้ว่า คนที่เริ่มเสนอความนี้ขึ้น เป็นคนที่ฉลาดมาก ทุกคนในขณะนั้นฉลาดพอที่จะยอมรับกติกาสื่อ แต่ไม่ฉลาดพอที่จะทราบผลในภายภาคหน้าว่า การเกิดกติกาสื่อขึ้นมาก็คือการสร้างโซ่ตรวนให้กับคนอ่อนแอ และเสริมกำลังให้กับคนแข็งแรง กฎหมายถูกสร้างขึ้นมาเพื่อรักษาและรับรองความไม่เสมอภาคและความไม่เสมอภาคกลายเป็นสิ่งที่ชอบด้วยกฎหมาย

ในบทความเรื่องที่สองของเขา ยังได้กล่าวถึงความไม่เสมอภาคของมนุษย์ซึ่งรุสโซ จำแนกออกมาเป็นสองรูปแบบ รูปแบบแรกเป็นความไม่เสมอภาคทางธรรมชาติอันเกิดจากความ

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๖๘.

แตกต่างของร่างกาย เช่น พละกำลัง ความฉลาด และสติปัญญา รูปแบบที่สองเป็นความไม่เสมอภาคที่มาจากสถานะสังคม อันได้แก่ ความรวย ความจน ซึ่งความไม่เสมอภาคในรูปแบบที่สองนี้ รุสโซ บอกว่าเกิดจากระบบกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินส่วนบุคคล การแย่งชิงอำนาจถูกทำให้เป็นสิทธิ์ทางการเมือง ความทะเยอทะยานของมนุษย์เพียงไม่กี่คนทำให้มนุษย์ต้องมีทาส และทำงานหนัก ตลาชีวิต เกิดการยอมรับในกรรมสิทธิ์ การตกลงง่ายกว่าที่จะมีการปฏิบัติตามข้อตกลง เกิดผู้ปกครองที่บังคับให้คนปฏิบัติตามข้อตกลง ทรัพย์สินที่ไม่เท่ากันจึงทำให้เกิดช่องว่างระหว่างความมั่งคั่งและความยากจน เกิดการแก่งแย่งชิงดีกัน มีความทะเยอทะยานและใจร้ายมากขึ้นเมื่อกลับไปสู่สภาวะธรรมชาติเดิมไม่ได้ จึงเข้าทำลายล้างกันเพื่อแย่งทรัพย์สินและสมบัติด้วยความโลภ สภาวะธรรมชาติจึงได้สิ้นสุดลง

ในเรื่องความขึ้นแรกเรื่อง “ความเจริญก้าวหน้าของศิลปะและศาสตร์ต่าง ๆ ได้ทำให้มนุษย์ดีขึ้นและมีความสุขมากขึ้นจริงหรือไม่”^{๓๘} ได้สะท้อนความคิดเกี่ยวกับเรื่องมนุษย์โดยธรรมชาติและสังคมการเมืองซึ่งเป็นการคิดมูลฐานของเขาว่า “มนุษย์เกิดมาดี แต่สังคมทำให้มนุษย์ดูร้าย” นั้นหมายความว่ามนุษย์แรกเริ่มตามสภาวะธรรมชาตินั้นดี แต่ต่อมาสังคมการเมืองทำให้มนุษย์เสีย และกลายเป็นคนไม่ดี รุสโซนั้นไม่แตกต่างอะไรกับฮอบส์และล๊อค ตรงที่เห็นกรอบระเบียบทางสังคมนั้นเป็นเรื่องที่ตรงกันข้ามกับธรรมชาติ และรุสโซก็มีความเชื่อที่ตรงกันข้ามกับอริสโตเติล ว่ามนุษย์ไม่ใช่สัตว์การเมืองโดยธรรมชาติ สังคมการเมืองไม่ใช่เรื่องตามธรรมชาติ เพราะฉะนั้นธรรมชาติจึงไม่อาจเป็นพื้นฐานของสังคมการเมืองได้^{๓๙}

เหตุที่รุสโซได้ยกเอาสภาวะมนุษย์โดยธรรมชาติมาอธิบายหรือกล่าวถึงก่อนเข้าสู่สังคมการเมืองนั้น รุสโซต้องการให้ผู้อ่านผลงานเข้าใจพื้นฐานของมนุษย์ที่แท้จริงเสียก่อนว่า จริง ๆ แล้วมนุษย์ดั้งเดิมมีพฤติกรรมเช่นไรและมีความต้องการอะไร การแก้ปัญหาของมนุษย์จะต้องกลับไปสู่ปรัชญาพื้นฐานของมนุษย์ก่อน รุสโซเชื่อว่า ชีวิตที่ดีคือชีวิตที่ใกล้เคียงกับสภาวะธรรมชาติ ซึ่งเขากล่าวในงานขึ้นแรกของเขาว่า “มนุษย์ที่ดีที่สุดและมีความสุขมากที่สุดได้แก่มนุษย์ที่อยู่ใกล้เคียงมากที่สุด”^{๔๐} อีกประการหนึ่ง สภาวะธรรมชาติเป็นตัวตั้งในการเปรียบเทียบว่า สังคมในปัจจุบันนั้นเสื่อมทรามลงโดยลำดับ ซึ่งจะเข้าใจข้อสรุปว่า ถึงเวลาแล้วที่ควรจะต้องหาทางแก้ไข

^{๓๘} พงศ์เพ็ญ ศกุนตาทักษ์, เสรีภาพกับสัญญาประชาคม ในปรัชญาการเมือง, (กรุงเทพฯ: ฝ่ายการพิมพ์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๒๗), หน้า ๑๖๐.

^{๓๙} สมบัติ จันทรวงศ์, สัญญาประชาคมของรุสโซ, ปรัชญาการเมืองสมัยใหม่, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๑), หน้า ๑๗๑.

^{๔๐} พงศ์เพ็ญ ศกุนตาทักษ์, เสรีภาพกับสัญญาประชาคม ในปรัชญาการเมือง, หน้า ๑๖๐.

จุดนี้เป็นความปรารถนาของรุสโซอย่างหนึ่ง ที่ทำให้คนอ่านติดตามและอยากรู้ว่า เขาจะแก้ไข ปัญหาได้อย่างไร แน่นอนที่สุด วิธีแก้ไขสังคมนั้นต้องออกมาในแง่ดี โดยใช้สภาวะธรรมชาติเป็น ตัวตั้งในการเปรียบเทียบเช่นกัน ดังนั้น สภาวะธรรมชาติจึงเป็นหลักที่ใช้ในการเปรียบเทียบสภาวะ สังคม ในขณะที่รุสโซมีชีวิตอยู่ ซึ่งมีคำตอบว่าเลวร้ายกว่าสภาวะธรรมชาติดั้งเดิมของมนุษย์ และ ใช้เปรียบเทียบสภาวะสังคมในแนวความคิดของรุสโซ อันเป็นการเน้นย้ำว่าแนวความคิดในการ แก้ไขปัญหาสังคมของเขานั้นเป็นวิธีการที่ถูกต้องและดีที่สุด เนื่องจากมนุษย์จะมีความใกล้เคียงกับ สภาวะธรรมชาติ

เมื่อเข้าใจสภาวะธรรมชาติของมนุษย์ตามที่รุสโซได้กล่าวแล้วก็เข้าใจถึงจุดหลักที่รุสโซ ใช้เป็นตัวตั้งในการแก้ไขปัญหาสังคมตามแนวความคิดของเขา แต่ก็มีคำถามเกิดขึ้นว่า สภาวะธรรมชาติ ที่รุสโซได้กล่าวถึงนี้ รุสโซทราบได้อย่างไร เป็นประวัติศาสตร์ของมวลมนุษย์ใช่หรือไม่ เป็นที่น่า เสียดายที่สภาวะธรรมชาติที่รุสโซพรรณนาถึงจนผู้อ่านหลายคนเคลิบเคลิ้มนั้น เป็นเพียงสิ่งสมมติ เท่านั้น และรุสโซเองก็ยอมรับโดยสัจใจว่ามันคือสิ่งที่เขาสมมติขึ้น จากบทความตอนหนึ่งใน หนังสือสัญญาประชาคมว่า “เมื่อมนุษย์ได้ดำเนินชีวิตมาในสภาวะธรรมชาติแบบต่างคน ต่าง อยู่โดยอิสระและอยู่กันอย่างง่าย ๆ แบบธรรมชาติมาจนกระทั่งถึงวาระที่สภาพเหตุการณ์บังคับ แต่ละคนให้จำต้องเลิกความเป็นอยู่แบบนั้น ในวาระเช่นนั้นรุสโซมองว่า สถานะธรรมชาติอันเป็น สถานะดั้งเดิม ย่อมมีอาจดำรงอยู่ต่อไป และมนุษย์จะถึงซึ่งความ พินาศ หากมนุษย์ไม่รีบ เปลี่ยนวิถีดำเนินชีวิตใหม่”^{๔๑}

ในจุดนี้ทำให้แนวความคิดของรุสโซ ลดความน่าเชื่อถือลงไปอย่างมาก เพราะสิ่งที่ รุสโซเจตนาที่จะใช้เป็นหลักหรือตัวตั้งในการเปรียบเทียบนั้นไม่ได้มีขึ้นจริง เป็นเพียงสิ่งที่เขา สมมติและจินตนาการมันขึ้นมาเองด้วยความรู้สึกรู้สึกของเขา และยิ่งไปกว่านั้น ตัวรุสโซเองก็ยังไม่เชื่อ ด้วยว่าสภาวะธรรมชาติที่เขาพรรณนาหรือจินตนาการมานี้มีอยู่จริง เพราะเขาได้เขียนข้อความตอน หนึ่งในบทความว่า “ภาวะธรรมชาติ ไม่มีอีกต่อไปแล้ว บางทีคงจะไม่เคยมีอยู่เลย และคงจะไม่มี วันได้มีด้วย”^{๔๒}

รุสโซ พยายามพรรณนาสภาวะธรรมชาติของมนุษย์ เพื่อที่จะสร้างบรรยากาศในการ อ่านและในการคิดว่า มนุษย์ในสังคมปัจจุบันหรือสังคมที่เขาใช้ชีวิตอยู่นั้นถึงจุดที่เสื่อมแล้ว เพื่อที่จะโยนให้ผู้อ่านคล้อยตามความคิดของเขา อันนำไปสู่หนทางแก้ไขที่เขาคิด หากอยู่ดี ๆ เขา บอกว่าสังคมปัจจุบันเสื่อมแล้วคงไม่มีน้ำหนักในคำกล่าวแต่อย่างใด เนื่องจากไม่มีสิ่งเปรียบเทียบ

^{๔๑} ชัง ซากส์ รุสโซ, สัญญาประชาคม หลักแห่งสิทธิทางการเมือง, หน้า ๔๐.

^{๔๒} เอ็ม. เจ. ฮาร์มอน, ความคิดทางการเมืองจากเพลโตถึงปัจจุบัน, หน้า ๔๒๗.

และบางทีอาจมีคำถามเกิดขึ้นว่าที่เสื่อมลงนั้นเสื่อมลงอย่างไร เอาอะไรเป็นตัวชี้วัด เขาจึงจินตนาการสภาวะธรรมชาติมนุษย์ว่า มนุษย์มีความเรียบง่ายและมีความสุข ราวว่ามันคือประวัติศาสตร์ของมวลมนุษย์ที่เกิดขึ้นจริง ตรงนี้สะท้อนความเป็นศิลปินในการใช้โวหารและความสามารถของรุสโซในการเขียนหนังสือได้อย่างดี เขาเข้าใจที่จะสมมติในสภาวะธรรมชาติว่าเป็นสิ่งดีเลิศ เพื่อแสดงให้เห็นว่าสังคมที่เขาใช้ชีวิตอยู่นั้น เสื่อมทราม และเขาก็ใช้สภาวะธรรมชาติที่เขาสมมติอีกนั้นแหละเป็นจุดที่ต้องปรับเปลี่ยนสังคม หรือรูปแบบการปกครองให้ดีขึ้นตามแนวความคิดของเขา หากจะคิดว่าจุดนี้เป็นจุดบกพร่องในงานเขียนหรือแนวความคิดของเขาแล้วก็สามารถกล่าวได้ เพราะในเมื่อจุดเริ่มต้น เป็นเพียงเรื่องสมมติแล้วความคิดที่ตามมาทั้งปวงจะมีความน่าเชื่อถือได้อย่างไร

รุสโซ ได้กล่าวเน้นย้ำอีกครั้งในเรื่องสภาวะธรรมชาติของมนุษย์ที่กล่าวมาทั้งหมดไม่ว่าจะเป็นพฤติกรรมของมนุษย์ ความเป็นอยู่ ความต้องการ หรือแม้กระทั่งการสิ้นสุดของสภาวะธรรมชาติของมนุษย์ที่ไม่สามารถกลับไปอีกได้ ล้วนเป็นสิ่งที่รุสโซจินตนาการขึ้นมาทั้งสิ้น แต่เมื่อเป็นจินตนาการ ก็เชื่อว่าจะทำให้ความคิดที่ตามมาไม่น่าสนใจ เพราะอย่าลืมว่ารุสโซคือนักปรัชญาคณหนึ่งที่มีอิทธิพลต่อการปฏิวัติฝรั่งเศสและมีอิทธิพลต่อแนวคิด การปกครองในระบบประชาธิปไตย อยู่ไม่น้อย ที่สำคัญแนวความคิดว่า สังคมแบบใหม่นั้นจะมีรูปแบบการปกครองอย่างไร ที่เขาคิดว่าใกล้เคียงกับสภาวะธรรมชาติมากที่สุด

สภาวะธรรมชาติเป็นสิ่งที่มีความเสริสมบูรณ์ตามที่กล่าวมาแล้วจริงอยู่ แต่ก็มีปัญหาอยู่มากสำหรับเสริภาพที่สมบูรณ์อย่างนี้ เพราะว่าในสภาวะเช่นนี้เป็นสภาวะที่ปราศจากความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ สถานะภาพที่จำเป็นที่เอื้ออำนวยต่อการแสดงออกซึ่งศีลธรรมและจรรยาของมนุษย์ ก็ต้องไม่มีหรือเกิดขึ้นไม่ได้ด้วยเหมือนกัน เวทีสำหรับความดีและความชั่วก็ไม่มีด้วย รุสโซกล่าวในหนังสือสัญญาประชาคมว่า มนุษย์ในสภาวะธรรมชาติไม่ชั่วและไม่ดี เพราะพวกเขาไม่มีความสัมพันธ์ทางศีลธรรมและหน้าที่ ซึ่งเป็นที่ยอมรับกันเลย พวกเขาไม่มีทั้งความเลวทรามและคุณธรรม สภาวะธรรมชาติแท้ที่จริงแล้วไม่เหมาะสมและมีความเกื้อกูลสำหรับมนุษย์ที่จะวิวัฒนาการไปสู่จุดสมบูรณ์ ไม่ว่ามันจะเป็นสภาวะที่มนุษย์พบกับความสุข สันติภาพและเสริภาพอย่างที่สุดก็ตาม ในสภาวะเช่นนี้ มนุษย์ไม่สามารถที่จะบรรลุถึงฐานะอันเลิศแห่งมนุษยธรรม มนุษย์เพียงพร้อมไปด้วยลักษณะที่ดีในสภาวะธรรมชาติ เพราะว่ามันมนุษย์ยังไม่เรียนรู้ที่จะกระทำความชั่ว เสริภาพที่มีอย่างสมบูรณ์ไม่มีคุณค่าทางศีลธรรมร่วมอยู่ด้วย มนุษย์ในสภาวะธรรมชาติจึงมีความดีไม่ได้ เพราะในสภาวะนั้นความชั่วยังไม่เกิดขึ้น

จุดสำคัญของปัญหาที่รุสโซต้องเผชิญ ในการคิดสร้างทฤษฎีการเมืองของเขา เขาต้องสร้างระบบการเมืองและสังคมขึ้นมาใหม่ เพื่อให้เสริภาพในธรรมชาติไม่ถูกทำลายไป แต่กลับถูก

เกือบและเสริมแต่งให้สมบูรณ์ขึ้น ความมีเสรีภาพและความเสมอภาคในธรรมชาติคือแบบอย่างสำหรับสังคมใหม่ที่เขาสร้าง^{๔๓} จากการสิ้นสุดของสภาวะธรรมชาติด้วยการห้ามนำมาซึ่งความทุกข์ของมนุษย์โดยทั่วไป สังคมที่ว่าแล้วก็เกิดขึ้น ซึ่งก็คือสังคมที่รูสโซกำลังอาศัยอยู่นั่นเอง สังคมรูปแบบใหม่ที่เขาคิดค้นขึ้นนั้น เป็นสังคมที่เขาเชื่อว่าจะสามารถนำความสุขมาสู่มวลมนุษย์อย่างสมบูรณ์ที่สำคัญมนุษย์ในสังคมแบบใหม่ จะเต็มไปด้วยเสรีภาพและความเสมอภาคที่เหมือนกับธรรมชาติ อันแตกต่างจากสังคมที่เขาอาศัยอยู่อย่างสิ้นเชิง ระบบการเมืองและสังคมแบบใหม่ของเขาจะเป็นอย่างไร จะนำมาซึ่งเสรีภาพและความเสมอภาคเหมือนกับสภาวะธรรมชาติได้หรือไม่เป็นเรื่องที่รูสโซต้องการจะตอบ

โดยสรุปเสรีภาพกับการเมืองในทัศนะของรูสโซนั้น รูสโซมองว่า วิถีชีวิตของประชาชนในสังคมการเมืองแบบใหม่ตามอุดมคติของรูสโซ ซึ่งเป็นแนวความคิดเพื่อแก้ปัญหาจะเป็นอย่างไร องค์กรปิตัยซึ่งเป็นผู้ที่มีอำนาจสูงสุดของรัฐตามแนวคิดของรูสโซควรจะเป็นใคร เสรีภาพและความเสมอภาคที่รูสโซคิดว่า ทุกคนในสังคมแบบใหม่มีความสมบูรณ์นั้น จะเหมือนเสรีภาพและความเสมอภาคในสภาวะธรรมชาติหรือไม่ สังคมใหม่ตามแนวความคิดของรูสโซจะดีกว่าหรือเลวกว่าสังคมเดิมหรือเปล่า คำถามเหล่านี้ รูสโซได้เขียนไว้ในหนังสือเรื่องสัญญาประชาคม

ในการอธิบายสังคมรูปแบบใหม่ พร้อมด้วยระบบการเมืองการปกครองในสังคมนั้น รูสโซ ได้นำเสนอแนวความคิดส่วนใหญ่ในหนังสือสัญญาประชาคม

หนังสือเล่มนี้ยืนยันได้เป็นอย่างดีว่ารูสโซ พยายามหาทางสร้างระบบสังคมแบบใหม่ โดยบอกว่าถ้ามนุษย์ทุกคนพร้อมใจและรวมพลังกันสร้างสังคมแบบใหม่ มนุษย์ทุกคนจะมีความสุขและที่สำคัญ เสรีภาพและความเสมอภาคที่แท้จริงซึ่งเป็นเสรีภาพซึ่งประกอบไปด้วยคุณค่าทางศีลธรรมสังคมการเมืองแบบใหม่ตามอุดมคติของรูสโซนั้น สังคมแบบใหม่ จะต้องเกิดจากการที่ประชาชนทุกคนในสังคมร่วมมือร่วมใจกันแก้ปัญหา เป็นสังคมที่ทุกคนในสังคมจะต้องช่วยกันรับผิดชอบในการปกครองในการบริหาร

องค์กรปิตัยซึ่งเป็นผู้ที่มีอำนาจสูงสุดของรัฐตามแนวคิดของรูสโซ ควรเป็นเจตจำนงร่วมหรือเจตจำนงทั่วไป เจตจำนงทั่วไปก็คือการที่ประชาชนในรัฐนั้นสละเจตจำนงของตนให้แก่สังคม เจตจำนงที่แต่ละคนในสังคมสละเพื่อที่จะให้เป็นเจตจำนงร่วมนั้นแหละเรียกว่า เจตจำนงร่วม หรือเจตจำนงทั่วไป (General will)

^{๔๓} สุรินทร์ พิศสุวรรณ, “ว่าด้วยเสรีภาพ บทวิเคราะห์หลักการว่าด้วยเสรีภาพในลักษณะที่เป็นแก่นความคิดในปรัชญาการเมืองของรูสโซ”, หน้า ๑๑๘-๑๑๙.

เสรีภาพที่รุสโซคิดว่ ทุกคนในสังคมแบบใหม่มีความสมบูรณ์นั้น ไม่เหมือนเสรีภาพในสภาวะธรรมชาติ เพราะเสรีภาพตามธรรมชาติจะกว้างขวางแค่ไหนยอมแล้วแต่กำลังของปัจเจกบุคคล ส่วนเสรีภาพของพลเมืองมีเจตจำนงทั่วไปเป็นขอบเขต และเสรีภาพแบบใหม่ยังทำให้มนุษย์เป็นนายของตนเองอย่างแท้จริง ทำให้มนุษย์ได้พัฒนาความรู้ความสามารถขึ้น จากสัตว์ผู้โง่มาเป็นผู้นฉลาดขึ้น

สังคมใหม่ตามแนวความคิดของรุสโซคิดว่สังคม แบบเก่า เพราะทำให้มนุษย์ได้เสรีภาพทางสังคม และมีสิทธิในทุกอย่างที่เขาครอบครอง ได้เสรีภาพเชิงศีลธรรม สังคมแบบใหม่ทำให้มนุษย์เป็นนายของตัวเองได้อย่างแท้จริง

๒.๗ เสรีภาพจากตัณหาในทัศนะของซัง ซากส์ รุสโซ

ประเด็นเรื่องเสรีภาพจากตัณหาในความจริงผู้วิจัยได้นำเสนอไปในประเด็นเรื่องระดับของเสรีภาพและขอบเขตของเสรีภาพ แต่ก็ยังไม่ละเอียดครอบคลุมเท่าที่ควร ฉะนั้น ผู้วิจัยจึงแยกประเด็นนี้มาเป็นอีกประเด็นหนึ่งเพื่อความชัดเจนยิ่งขึ้น

รุสโซเชื่อว่า เมื่อมนุษย์ยังอยู่ในสภาวะที่ล่าหลัง ไม่มีกระท่อมหรือเคหสถานเป็นที่อยู่อาศัย ไม่มีกรรมสิทธิ์ใด ๆ ทั้งสิ้น แน่แน่นอนว่ทั้งสติปัญญาที่ย่อมยังล่าหลังด้วย จุดนี้เองยอมทำให้มนุษย์มีอวิชา ถูกตัณหาครอบงำ สภาพเช่นนี้มนุษย์จึงมีแต่ความกลัว ความโดดเดี่ยว และความยากลำบาก ซึ่งเต็มไปด้วยภัยอันตรายที่น่ากลัว และก็มีอายุที่สั้น มนุษย์ในสภาวะธรรมชาติจึงตกอยู่ในสภาวะสงคราม อันเป็นสภาวะที่ไม่มีระเบียบ หรือกฎเกณฑ์ใด ๆ ควบคุม มนุษย์จึงทำตามตัณหาและแข่งขันกันอย่างเต็มที่ ไม่มีใครได้เปรียบหรือเสียเปรียบใคร เพราะแม้แต่คนที่โง่ที่สุดและอ่อนแอที่สุด ถ้าสภาพแวดล้อมอำนวยก็ฆ่าคนที่ฉลาด หรือแข็งแรงที่สุดได้ รุสโซมองว่แม้มนุษย์จะมีความเห็นแก่ตัว แต่ก็ไม่ได้มากมาอย่างมนุษย์ปัจจุบัน ทุกสิ่งทุกอย่างที่ธรรมชาติให้ก็มีพอแก่ความต้องการของมนุษย์ และมนุษย์ที่ยังล่าหลังก็ยังไม่รู้จักกรรมสิทธิ์ ผลประโยชน์ หรือที่จะคิดได้อย่างซับซ้อนอย่างคนในปัจจุบัน ตัณหาที่ย่อมไม่มีทางเกิดขึ้นได้ หากถามว่แล้วศัตรูของมนุษย์ในสภาวะธรรมชาติไม่ใช่ระหว่างมนุษย์ด้วยกัน มันคืออะไร ศัตรูในที่นี้คือสัตว์ป่าโซใหม่ รุสโซตอบว่ “ไม่ใช่” ดังที่เขากล่าวว่ “โดยธรรมชาติสัตว์ป่ามิได้มีจุดมุ่งหมายที่จะทำสงครามกับมนุษย์ ยกเว้นการปกป้องตนเอง หรือเพื่อเอามาเป็นอาหาร หากมนุษย์ตนนั้น โขคร้าย”^{๔๔} และรุสโซยังยกแนวคิดของฟรานซิส คอเรล์ (Francis Correal) มาอ้างต่ออีกว่ “แม้มนุษย์ในสภาวะธรรมชาติจะเปลือยกาย พวกเราก็เปิดเผยได้โดยเสรีภาพในป่า นำคันธนูและลูกศรเป็นอาวุธติดตัว แต่ก็ไม่เคยได้

^{๔๔} ซัง ซากส์ รุสโซ, *สัญญาประชาคม หลักแห่งสิทธิทางการเมือง*, หน้า ๑๕.

ยิวว่า พวกเราคนใดคนหนึ่งเป็นอาหารของสัตว์ป่า ดังนั้น หากไม่ใช่เหล่าเพื่อนมนุษย์หรือสัตว์ที่เป็นศัตรูสำคัญต่อมนุษย์ สำหรับรูสโซแล้วอะไรเป็นศัตรูที่แท้จริงของมนุษย์ในสภาวะธรรมชาติ รูสโซเชื่อว่าศัตรูโดยธรรมชาติของมนุษย์มีเพียงสามอย่าง สิ่งแรกคือ วัยทารก (Infancy) เพราะในวัยเด็กเด็กไม่สามารถปกป้องดูแลตนเองได้ มารดาจึงต้องคอยเลี้ยงดู ซึ่งหากไม่มีมารดาคอยเลี้ยงดู มนุษย์ก็ย่อมเสี่ยงต่อการสูญพันธุ์มากที่สุด สิ่งที่สองคือ วัยสูงอายุ (the Old Age) เมื่อมนุษย์เริ่มแก่ตัว พละกำลังถดถอย ร่างกายก็ทรุดโทรมความสามารถลดลง มีแต่ความเชื่องช้าและเสี่ยงต่อการเป็นโรคสูงมาก สิ่งที่สามก็คือ ความเจ็บป่วย (Sickness) ความเจ็บปวดที่เกิดขึ้นทั้งทางร่างกายและจิตใจ มนุษย์ในสภาวะธรรมชาติก็กลัวความเจ็บ ความทรมาน ดังที่สัตว์ป่ามี แต่มนุษย์กลับไม่กลัวความตาย เพราะรูสโซเห็นว่ามนุษย์ไม่รู้ว่าความตายคืออะไร เพราะเมื่อ ทันทีที่เขาตายเขาก็ไม่รู้อีกแล้ว ความตายจึงไม่ใช่สิ่งที่น่ากลัวสำหรับมนุษย์ในสภาวะธรรมชาติ และก็ไม่ใช่สิ่งที่มนุษย์จะเข้าใจอย่างถ่องแท้ได้

รูสโซเชื่อว่าการที่มนุษย์จะได้เสรีภาพทางใจหรือเสรีภาพจากคัมภีร์นั้น ก็ด้วยการที่มนุษย์เข้าอยู่ร่วมกันเป็นสังคมการเมือง ที่รูสโซเชื่อเช่นนี้เพราะรูสโซมองว่า “การเป็นพลเมืองย ทำให้มนุษย์ได้เสรีภาพทางใจ และเสรีภาพทางใจนี้เองที่ช่วยให้มนุษย์สามารถเป็นนายตัวเองอย่างแท้จริง”^{๔๕} รูสโซยังมองว่า “มนุษย์ไม่มีเสรีภาพถ้าเขาพยายามทำอะไรอยู่ เพียงเพราะผู้อื่นคิดหวังที่จะให้เขาทำหรือเพียงเพราะเขาเองอยากจะล้ำหน้าผู้อื่น ไปในกิจการเดียวกัน”^{๔๖}

สภาวะที่มนุษย์ไม่สามารถทำอะไรได้ตามใจหรือแรงกระตุ้นของร่างกายที่รูสโซ เรียกว่ามนุษย์ได้เสรีภาพทางใจอันเป็นลักษณะของการเป็นอิสระจากตัวเอง เพราะรูสโซเชื่อว่าการทำอะไรก็ตามหากปล่อยตัวตามแรงกระตุ้นของความอยากหรือค้นหาทั้งหลายแล้ว ก็เท่ากับว่ามนุษย์ได้ตกเป็นทาสของตัวเอง เรื่องของเสรีภาพทางใจ นี้รูสโซเชื่อว่า ช่วยทำให้มนุษย์สามารถเป็นนายของตัวเองอย่างแท้จริง รูสโซเชื่อว่าผลดีที่ตามมาอีกอย่างคือ เมื่อมนุษย์มีฐานะเป็นพลเมือง ความสามารถประจำตัวของเขาได้รับการฝึกจนพัฒนาก้าวหน้าไป ความคิดความอ่านก็กว้างขวางกว่าเดิม ความรู้สึกของ เขาก็ละเมียดละไมขึ้น ทั้งจิตใจก็สูงขึ้นด้วย สิ่งเหล่านี้คือผลที่เกิดขึ้นในด้านดีแก่มนุษย์ เมื่อมนุษย์เข้ามาอยู่ในสังคมการเมือง ลักษณะเช่นนี้จะหาไม่ได้ในสภาวะธรรมชาติ^{๔๗}

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑.

^{๔๖} สุรินทร์ พิศสุวรรณ, ว่าด้วยเสรีภาพ บทวิเคราะห์หลักการว่าด้วยเสรีภาพในลักษณะที่เป็นแก่นความคิดในปรัชญาการเมืองของรูสโซ, หน้า ๑๑๖.

^{๔๗} ซัง ซากส์ รูสโซ, สัญญาประชาคม หลักแห่งสิทธิทางการเมือง, หน้า ๕๑.

จากแนวคิดของรูสโซเกี่ยวกับการใช้เสรีภาพจากคัมภีร์ อาจสรุปให้เห็นว่า ช่วยให้มนุษย์สามารถเป็นนายตัวเองอย่างแท้จริง การไม่ปล่อยตัวตามแรงกระตุ้นของความอยากหรือคัมภีร์ทั้งหลาย ไม่พยายามทำอะไรเพียงเพราะผู้อื่นคิดหวังที่จะให้ทำหรือเพียงเพราะ มนุษย์เองอยากจะทำหน้าผู้อื่นไปในกิจการเดียวกัน สภาวะเหล่านี้รูสโซเรียกว่า เสรีภาพทางใจหรือเสรีภาพจากคัมภีร์

๒.๘ เสรีภาพกับการพัฒนาสังคมในทัศนะของซัง ซากส์ รูสโซ

รูสโซเป็นนักปรัชญาเมธีทางการเมืองดั่งนั้นแนวความคิดของรูสโซในด้านการพัฒนาสังคมจึงเป็นไปในเรื่องของกฎหมาย ในด้านสิทธิเสรีภาพ ซึ่งรูสโซได้ กล่าวถึงเสรีภาพช่วยในการพัฒนาสังคม คือ การกระทำเพื่อมุ่งจะปรับปรุงและส่งเสริมให้คนที่อยู่ร่วมกัน มีการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น ทั้งในด้านวัตถุและจิตใจ อันจะทำให้การดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันนั้นมีความเจริญรุ่งเรืองและสงบสุข ในเรื่องเสรีภาพกับการพัฒนาสังคมนั้นรูสโซมีความเห็นว่าในสมัยที่มนุษย์ยังอยู่อย่างโดดเดี่ยวไม่เป็นสังคม มนุษย์ก็อยู่อย่างเสรีเป็นอิสระ “ลักษณะเฉพาะของมนุษย์ที่แตกต่างจากสัตว์ มนุษย์มีคุณลักษณะของการกระทำที่เสรี”^{๔๘} ยังไม่มีความชั่วร้ายเพราะมนุษย์ต่างคนต่างอยู่ไม่ยุ่งเกี่ยวกับ ปัญหาเกี่ยวกับเรื่องเสรีภาพจึงไม่มี แต่ระยะเวลาผ่านไปทำให้ มนุษยชาติได้ก้าวมาถึงจุดที่อุปสรรคซึ่งขัดขวางการดำรงอยู่ของตนในสภาพธรรมชาตินั้นใหญ่หลวงเกินกว่าที่แต่ละคนจะสามารถเอาชนะได้โดยลำพังหากจะคงอยู่ในสภาพเดิม ในเมื่อมนุษย์ไม่สามารถสร้างพลังกำลังใหม่ได้ ทำได้เพียงแค่ร่วมแรงและควบคุมพลังที่มีอยู่แล้ว จึงไม่มีวิธีอื่นนอกจากการร่วมแรงเป็นหนึ่งเดียวเพื่อเอาชนะอุปสรรคที่ขวางหน้าแล้วใช้พลังนั้นไปกำกับการเคลื่อนไหวให้ไปในทางเดียวกันด้วยน้ำหนึ่งใจเดียวกัน รูสโซเห็นว่าพลังร่วมนี้จะเกิดขึ้นได้ก็แต่ด้วยการมารวมกันของคนหมู่มากเท่านั้น รูสโซเห็นว่าพลังและเสรีภาพของแต่ละคนนั้นคือเครื่องมือชิ้นสำคัญของการดำรงอยู่ของมนุษย์

ดังนั้นมนุษย์ต้องค้นหารูปแบบทางสังคมที่จะพิทักษ์ปกป้องบุคคลและทรัพย์สินของทุกคนในสังคมนั้นด้วยพลังร่วมของทั้งสังคม เขาจะเชื่อฟังแต่ตัวเองเท่านั้นและยังคงเสรีเช่นที่เคยเป็นมา นี่คือนิยามพื้นฐานที่สัญญาประชาคมให้ทางออก

ข้อกำหนดในสัญญานี้ถูกกำหนดไว้โดยธรรมชาติของการกระทำอย่างชัดเจนมาก จนกระทั่งการปรับเปลี่ยนแม้เพียงน้อยนิดก็จะทำให้มันไร้ประโยชน์และเกิดผลใด ๆ เลย และแม้ว่าจะไม่เคยมีการประกาศใช้อย่างเป็นทางการ มันก็มีเหมือนกันไปทุกแห่ง เป็นที่เข้าใจและยอมรับ

^{๔๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๓.

รับโดยทั่วไป จนกระทั่งว่าถ้าข้อตกลงทางสังคมถูกละเมิด แต่ละบุคคลจะกลับคืนไปหาสิทธิที่มีอยู่เดิม และยึดเสรีภาพโดยธรรมชาติของตนคืนไป ในขณะที่ต้องสูญเสียเสรีภาพตามที่ได้สัญญา กันเพราะเขาได้สละมันทิ้งแล้ว

ข้อกำหนดอันเป็นที่เข้าใจดีเหล่านี้จะขมวดลงเหลือเพียงข้อเดียวนั้นคือ แต่ละคนที่อยู่ในสังคมจะถ่ายโอนสิทธิทั้งหมดของตนให้แก่ทั้งชุมชน เพราะประการแรก แต่ละคนจะมอบตัวเองโดยสมบูรณ์ สถานะของทุกคนจึงเท่าเทียมกัน และเมื่อทุกคนเท่าเทียมกัน ก็ไม่มีใครได้ประโยชน์ไปคนเดียวซึ่งจะเป็นการสร้างภาระหนักให้คนอื่น ๆ

ยิ่งกว่านั้น การถ่ายโอนกระทำโดยไม่มี การเก็บออมบางส่วนไว้ การรวมกันจึงสมบูรณ์ครบถ้วนเท่าที่จะเป็นไปได้ และไม่มีผู้เข้าร่วมคนใดเรียกร้องสิ่งใดเพิ่มเติม เพราะถ้าปัจเจกบุคคล สงวนสิทธิ์บางส่วนไว้ ก็ไม่มีอำนาจร่วมที่อยู่เหนือบุคคลมาตัดสินข้อพิพาทระหว่างส่วนตัวกับส่วนรวม แต่ละคนซึ่งจะตัดสินปัญหาด้วยตัวเองในบางเรื่อง ในไม่ช้าก็จะเรียกร้องข้อตัดสินในทุกเรื่อง แล้วภาวะธรรมชาติก็จะคงอยู่ต่อไป และสังคมก็จะกลายเป็นสังคมที่กดขี่กัน หรือไม่ก็ไร้ค่าไปอย่างจำต้องเป็น

ท้ายที่สุด แต่ละคนผู้มอบตัวเองให้ทุกคนนั้นไม่ได้มอบตัวเองให้ใครโดยเฉพาะ และในเมื่อไม่มีผู้เข้าร่วมคนใดไม่ได้มีสิทธิ์แบบเดียวกับที่เขาสละไป เขาจึงได้คืนมาทั้งหมดเท่ากับที่เขาเสียไป และยังสามารถเพิ่มกำลังเพื่อรักษาสิ่งที่มีอยู่เอาไว้อีกด้วย

ดังนั้น ถ้าเราสกัดสิ่งที่ไม่ใช่สาระของข้อตกลงทางสังคมออกไปเสีย เราจะเหลือเนื้อหา ดังนี้ เราแต่ละคนนำตัวเองและพลังทั้งหมดของตนมารวมกันไว้ภายใต้ทิศทางสูงสุดแห่งเจตจำนงร่วมกัน และในฐานะที่เป็นองค์คณะ เราต้อนรับสมาชิกแต่ละคนในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งอันแบ่งแยกมิได้ของส่วนทั้งหมด

โดยทันที การตกลงทางสังคมนี้ได้สร้างองค์คณะที่มีความเชื่อร่วมกันเข้าแทนที่ตัวบุคคลของทุกคนที่เขาร่วมในข้อตกลงนี้ องค์คณะนี้ประกอบด้วยสมาชิกในจำนวนเท่ากับจำนวนคะแนนเสียง และด้วยข้อตกลงเดียวกันนี้ แต่ละคนจะได้รับความเป็นเอกภาพ ตัวตนร่วม ชีวิตและเจตจำนงขององค์คณะ บุคคลมหาชน ซึ่งก่อเกิดขึ้นโดยการร่วมกันกับคนทุกคนนี้ สมัยหนึ่งมีชื่อเรียกว่า นคร และปัจจุบันคือสาธารณรัฐ หรือกายการเมือง ซึ่งสมาชิกของมันเรียกมันว่า รัฐ เมื่อมันถูกกระทำ และรัฐธาธิปไตย เมื่อเป็นฝ่ายกระทำ เป็นอำนาจ เมื่อเปรียบเทียบกับสิ่งที่เหมือนกับมัน ส่วนผู้ที่เข้ามาร่วมกันนั้นเรียกว่า ประชาชน เรียกคนแต่ละคนว่า พลเมือง เมื่อมีส่วนร่วมในอำนาจอธิปไตย เป็นคนในบังคับ เมื่อต้องอยู่ภายใต้กฎหมายของรัฐ แต่คำเหล่านี้

มักจะใช้กันสับสน คำหนึ่งแทนคำหนึ่ง จึงเพียงพอแล้วสำหรับการรู้ว่าจะแยกแยะมันอย่างไรเมื่อมันถูกใช้อย่างถูกต้อง^{๔๕}

รุสโซ มองว่ารัฐบาลซึ่งทำหน้าที่เป็นตัวแทนของประเทศทำหน้าที่ในการบริหารราชการของประเทศนั้นย่อมมีอำนาจในการปกครองประเทศโดยสมบูรณ์ แต่ในขณะเดียวกัน รัฐบาลควรจะปล่อยให้ภาคประชาชนได้มีสิทธิเสรีภาพ ในการที่จะแสดงออกทางความคิดเห็นอย่างเสรี ที่จะเห็นด้วย สนับสนุน หรือต่อต้าน คัดค้าน การทำหน้าที่บริหารของรัฐบาล แต่ภาคประชาชนต้องกระทำภายใต้ขอบเขตของกฎหมาย ภายใต้รัฐธรรมนูญซึ่งได้มีบทบัญญัติไว้

รุสโซ มองว่า ความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และศิลปะศาสตร์นั้น ไม่เป็นประโยชน์กับมนุษย์ รุสโซ ให้เหตุผลว่า พัฒนาการของความรู้ทำให้รัฐบาลมีอำนาจมากขึ้น และทำลายเสรีภาพของปัจเจกชน เขาสรุปว่า พัฒนาการเชิงวัตถุนี้ จะทำลายโอกาสของความเป็นเพื่อนที่จริงใจ โดยจะทำให้เกิดความอิจฉา ความกลัว และความหวาดระแวงสงสัย^{๔๖} แต่ทั้งนี้ ไม่ได้หมายความว่า เขาต่อต้านสังคมการปกครองเพียงอย่างเดียว หากการพัฒนาที่หมายถึง การที่ประชาชนมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง ไม่ใช่เป็นความต้องการของรัฐบาลเพียงฝ่ายเดียว และการพัฒนานั้น ต้องไม่ทำให้สิทธิเสรีภาพขั้นพื้นฐานของประเทศเกิดความเสียหาย เกิดเป็นปัญหาหมัก หมมและพัฒนาไปสู่จุดที่เลวกว่าเดิม รุสโซ เชื่อว่ามนุษย์นั้นเป็นคนดีโดยธรรมชาติ หรือเป็น "คนเถื่อนใจธรรม" (noble savage) เมื่ออยู่ในสภาวะธรรมชาติ (สภาวะเดียวกันกับสัตว์อื่นๆ และเป็นสภาพที่มนุษย์อยู่มาก่อนที่จะมีการสร้างอารยธรรม และสังคม) แต่ถูกทำให้แปดเปื้อน โดยสังคม เขามองสังคมว่าเป็นสิ่งที่ถูกประดิษฐ์ขึ้น และเชื่อว่าการพัฒนาของสังคม โดยเฉพาะการเพิ่มขึ้นของการพึ่งพากันในสังคมนั้น เป็นสิ่งที่อันตรายต่อความเป็นอยู่ของมนุษย์ ความเรียงชื่อ "การบรรยายเกี่ยวกับศิลปะและวิทยาศาสตร์" (พ.ศ. 2293) ที่ได้รับรางวัลของเมือง ได้อธิบายว่าความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และศิลปะศาสตร์นั้น ไม่เป็นประโยชน์กับมนุษย์ เขาได้เสนอว่า พัฒนาการของความรู้ทำให้รัฐบาลมีอำนาจมากขึ้น และทำลายเสรีภาพของปัจเจกชน เขาสรุปว่า พัฒนาการเชิงวัตถุนี้ จะทำลายโอกาสของความเป็นเพื่อนที่จริงใจ โดยจะทำให้เกิดความอิจฉา ความกลัว และ ความระแวงสงสัยงานชิ้นถัดมาของเขา การบรรยายว่าด้วยความไม่เสมอภาค ศึกษาเกี่ยวกับการพัฒนาและการทำลายของมนุษย์ ตั้งแต่ในสมัยโบราณ จนถึงสมัยใหม่ เขาเสนอว่ามนุษย์ในยุคแรกสุดนั้น เป็นมนุษย์ครึ่งลิง และอยู่แยกกัน มนุษย์แตกต่างจากสัตว์เนื่องจากมีความต้องการอย่างอิสระ (free will) และเป็นสิ่งที่สามารถแสวงหาความสมบูรณ์แบบได้ เขายังได้กล่าววามนุษย์ยุคบุกเบิกนี้มีความต้องการพื้นฐาน ที่

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน , หน้า ๒๑.

^{๔๖} อ้างใน, <http://phatrsa.blogspot.com/2010/03/jean-jacques-rousseau.html> (๑๔ มีนาคม ๒๕๕๒).

จะดูแลรักษาตนเอง และมีความรู้สึกห่วงหาอาทรหรือความสงสาร เมื่อมนุษย์ถูกบังคับให้ต้องมีความสัมพันธ์กันมากขึ้นเนื่องจากการเพิ่มขึ้นของประชากร จึงได้เกิดการปรับเปลี่ยนทางด้านจิตวิทยา และได้เริ่มให้ความสำคัญกับความคิดเห็นของคนอื่น ๆ ว่าเป็นสิ่งสำคัญต่อการมีชีวิตที่ดีของตนเอง รูโซได้เรียกความรู้สึกใหม่นี้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการผลิตานของมนุษย์

รูโซเห็นเสรีภาพนอกจากจะทำให้มนุษย์แตกต่างจากสัตว์แล้วยังเปิดโอกาสให้มนุษย์ใช้ความสามารถปรับปรุงหรือพัฒนาตนเองได้ เพราะเมื่อครั้งมนุษย์ยังอยู่ในสภาวะธรรมชาติมนุษย์จึงยังบริสุทธิ์ ไร้เดียงสาและกระจัดกระจายอยู่ท่ามกลางธรรมชาติ มนุษย์จึงมีสิทธิในชีวิตและเสรีภาพ ในเรื่องความมีชีวิตสำหรับรูโซแล้วแม้ว่าจะเป็นเรื่องที่สำคัญแต่ก็ไม่ทำให้มนุษย์ต่างจากสัตว์ป่าอื่น ๆ เพราะสัตว์ทุกตัวก็เป็นสิ่งมีชีวิตทั้งนั้น แต่เรื่องเสรีภาพดูเหมือนว่ารูโซให้ความสำคัญอย่างมาก และสัตว์ป่าทุกชนิดก็ไม่มี ดังที่รูโซกล่าวว่า “การสูญเสียเสรีภาพก็คือการสูญเสียความเป็นมนุษย์ เท่ากับสละสิทธิของมนุษยชาติ”^{๕๐}

ดังนั้นลักษณะของความมีเสรีภาพจึงเป็นคุณสมบัติของมนุษย์ นอกจากนี้เป็นที่สงสัยน้อยกว่านอกจากมนุษย์แล้วสัตว์ป่ามีเสรีภาพหรือไม่ รูโซได้ยืนยันอย่างชัดเจนว่าลักษณะเฉพาะที่ทำให้มนุษย์แตกต่างจากสัตว์ก็คือ “เสรีภาพ” ดังที่รูโซกล่าวว่า “ลักษณะเฉพาะของมนุษย์ที่แตกต่างจากสัตว์ มนุษย์มีคุณลักษณะของการกระทำที่เสรี”^{๕๑} และรูโซยังกล่าวต่อไปอีกว่า “ธรรมชาติได้วางกฎเกณฑ์สำหรับสัตว์ทุกชนิด สัตว์ป่าก็เชื่อฟังตามนี้ มนุษย์แม้จะได้รับความพอใจอย่างเดียวกัน แต่ขณะเดียวกันตนเองก็รู้ถึงเสรีภาพที่จะยอมรับหรือคัดค้าน”^{๕๒} ฉะนั้น รูโซจึงเห็นว่า เสรีภาพนอกจากจะทำให้มนุษย์แตกต่างจากสัตว์แล้วยังเปิดโอกาสให้มนุษย์ใช้ความสามารถปรับปรุงหรือพัฒนาตนเองได้ (the Faculty of Self-Improvement) ซึ่งเรื่องของความสามารถก็เป็นภาพของรูปธรรมที่รูโซแสดงให้เห็นว่ามนุษย์มีเสรีภาพ จึงเปรียบเทียบให้เห็นว่าหากมนุษย์ไม่มีดินแดนแห่งเสรีภาพมนุษย์ก็ไม่มีคามจำเป็นที่จะต้องมีความสามารถ เพราะมีไว้ก็แสดงออกไม่ได้นอกจากเรื่องเสรีภาพแล้ว เพราะรูโซยังเชื่อว่า มนุษย์มีความสามารถที่จะพัฒนาตนไปสู่ความสมบูรณ์ได้ โดยที่รูโซเชื่อว่าธรรมชาติของมนุษย์มีความแตกต่างจากสัตว์ก็ตรงที่การพยายามแสวงหาความ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกี่ยวกับเสรีภาพนั้น รูโซเห็นว่า “สารัตถะของมนุษย์ที่แท้จริงก็คือเสรีภาพ เพราะถ้าปราศจากเสรีภาพแล้ว มนุษย์ก็ไม่ใช่มนุษย์อีกต่อไป เสรีภาพเป็นแก่นของความเป็นมนุษย์ไม่ใช่เหตุผล” ทำไมรูโซจึงกล่าวเช่นนี้ รูโซให้เหตุผลว่า

^{๕๐} ชัง ซากส์ รูโซ, สัญญาประชาคม หลักแห่งสิทธิทางการเมือง, หน้า ๑๕.

^{๕๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓.

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐.

“การปฏิเสธเสรีภาพของตนเองก็คือการปฏิเสธสิทธิของตนเองในการที่จะแยกแยะระหว่างสิ่งที่ผิดกับสิ่งที่ถูก”^{๕๔}

จากแนวคิดของรุสโซ พอสรูปได้ว่า รุสโซวางแนวคิดในการพัฒนาสังคมโดยมุ่งจะปรับปรุงและส่งเสริมให้คนที่อยู่ร่วมกันมีการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้น ทั้งในด้านวัตถุและด้านจิตใจ โดยมีรัฐบาลที่เป็นตัวแทนเสรีภาพของประชาชนใช้อำนาจในการทำหน้าที่พัฒนาเพื่อสร้างความเจริญรุ่งเรือง และความสงบสุข โดยรัฐบาลควรปล่อยให้ภาคประชาชน มีสิทธิเสรีภาพในการที่จะแสดงออกทั้งในด้านความคิดเห็น ทั้งความคิดเห็นสนับสนุน หรือคัดค้านต่อต้าน

เรื่องความไม่เท่าเทียมกันในหมู่มนุษย์ ในสภาวะธรรมชาติซึ่งมนุษย์ยังไม่ได้มารวมกันอยู่ในสังคมการเมืองเช่นที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน รุสโซมองว่า มนุษย์เองก็มีความไม่เท่าเทียมกันโดยธรรมชาติอยู่บางประการเหมือนกัน เช่น ความแข็งแรงของร่างกาย ความมากน้อยของอายุ ความปราดเปรื่องของสติปัญญา สิ่งเหล่านี้เป็นความไม่เท่าเทียมกันในสภาพดั้งเดิมอย่างไรก็ตาม ความแตกต่างทั้งหลายเหล่านี้ของมนุษย์ยุคก่อนมีสังคมการเมืองหาได้เป็นสาระสำคัญที่จะทำให้มนุษย์คนหนึ่งต้องตกเป็นทาสของอีกคนหนึ่งแต่อย่างใด โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมนุษย์ในสภาวะธรรมชาติอยู่กันอย่างโดดเดี่ยวแล้วความไม่เสมอภาคโดยธรรมชาตินั้นแทบจะไม่มี ความหมายในทางที่จะเป็นอันตรายแก่เสรีภาพของมนุษย์แต่อย่างใด

ครั้นมนุษย์เข้าสู่สังคมการเมืองปรากฏการณ์ของความไม่เสมอภาคอีกแบบหนึ่งก็เกิดขึ้นโดยรุสโซเรียกมันว่าเป็นความไม่เสมอภาคทางการเมือง ภาวะแห่งความไม่เสมอภาคแบบใหม่นี้ รุสโซเห็นว่า ได้ส่งผลกระทบต่อฐานะมนุษย์ในการดำรงชีวิตอยู่ในสังคม ความเลวร้ายของความไม่เสมอภาคทางการเมืองส่งผลกระทบต่อฐานะรุนแรงจนกระทั่งทำให้คน ๆ หนึ่งกลับกลายเป็นทาสของอีกคนหนึ่ง คนที่โชคร้ายตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตายไปก็ไม่สามารถจะหาความเป็นไทแก่ตัวเองได้เลย สภาวะแห่งความเลวร้ายทั้งหลายเหล่านี้ รุสโซมองว่าเป็นผลมาจากระบบสังคมและการเมืองนั่นเอง

การแก้ไขข้อบกพร่องเพื่อจัดสภาพความเลวร้ายให้หมดไปหรือให้เบาบางลง รุสโซก็ได้เสนอแนะไว้ในหนังสือสัญญาประชาคมการก่อตั้งสังคมการเมืองที่อยู่บนพื้นฐานแห่งสัญญานั้น สามารถก่อให้เกิดความเสมอภาคในระหว่างมวลสมาชิกผู้เข้าร่วมทำสัญญาประชาคม การสร้างพันธะสัญญาร่วมกันเพื่อก่อตั้งสังคมการเมืองถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นแห่งความเสมอภาคเลยทีเดียว

^{๕๔} สมบัติ จันทรวงศ์ สัญญาประชาคมของรุสโซ, รัฐศาสตร์สาร, ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๒ (พฤศจิกายน ๒๕๒๐), หน้า ๕๖.

เพราะสมาชิกทุกคนต่างก็สละสิทธิ์ของตนให้แก่ประชาชนในลักษณะที่เท่าเทียมกันในฐานะที่แต่ละคนเป็นสมาชิกของสังคมนั้น เป็นผู้ร่วมทำสัญญาประชาคมนั้น ทุกคนนั้นมีส่วนร่วมเท่า ๆ กัน

ในส่วนที่เกี่ยวกับสิทธิที่จะได้รับจากสังคมนั้น รูสโซมองว่า ทุกคนก็เสมอภาคกัน นับตั้งแต่การมีส่วนร่วมในการเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตย การเป็นเจ้าของเจตจำนงทั่วไป รวมไปถึงการเป็นผู้บัญญัติกฎหมาย กิจกรรมของสังคมนั้น สมาชิกผู้เข้าร่วมทำสัญญาทุกคนจะเป็นผู้มีส่วนร่วมในลักษณะที่เท่าเทียมกัน ในสังคมนั้นที่เกิดจากสัญญาประชาคม ไม่มาใครที่จะดี โปยดีพายไม่ได้ว่าตนนั้นได้ส่วนแบ่งที่ไม่เป็นธรรม เพราะฉะนั้น ความเท่าเทียมกันของมนุษย์จึงเกิดขึ้นได้ในลักษณะดังที่กล่าวแล้ว

รูสโซให้เหตุผลว่า ถ้าหากจะมองบุคคลที่เข้าร่วมสัญญาในฐานะเป็นพลเมืองก็จะต้องเคารพกฎหมายของสังคมนั้นแล้วก็ไม่มียกเว้นอะไรที่จะถือได้ว่าเป็นข้อแตกต่างหรือความไม่เท่าเทียมกัน ภายใต้กฎหมายในฐานะราษฎรทุกคนย่อมอยู่ภายใต้รัฐบาลเดียวกัน ขอบเขตอำนาจของรัฐบาลก็คือการปฏิบัติตามกฎหมาย กฎหมายในฐานะเป็นตัวแทนเจตจำนงทั่วไป เพราะฉะนั้น การที่ทุกคนเคารพกฎหมายก็คือการที่ทุกคนเคารพเจตจำนงทั่วไป

การที่รูสโซได้เสนอ แนวความคิดทางการเมืองโดยเฉพาะที่เกี่ยวกับการสถาปนาสังคมนั้น เป็นที่ประทับใจแก่ผู้ที่บูชาเสรีภาพและความเสมอภาคในหมู่มนุษย์เป็นอันมาก แต่การที่จะทำให้สังคมนั้นในอุดมคติของรูสโซเกิดขึ้นในความเป็นจริงนับว่าเป็นเรื่องยาก เพราะรูปแบบของสังคมนั้นที่รูสโซเสนอนั้นแท้จริงก็คือลักษณะของการปกครองนครรัฐของกรีกโบราณซึ่งก็คือการปกครองแบบประชาธิปไตยโดยตรงนั่นเอง ข้อเสนอที่จะให้ระบบการตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งการยอมรับว่าประชาชนคือที่มาแห่งอำนาจอันยิ่งใหญ่และชอบธรรมในการดำเนินกิจกรรมทางการเมืองทั้งหลายทั้งปวงนี้เอง

รูสโซได้ชื่อว่าเป็นเจ้าทฤษฎีอำนาจอธิปไตยเป็นของประชาชนอย่างแท้จริง เป็นนักทฤษฎีประชาธิปไตยทางตรง สิ่งที่ทำให้รูสโซได้ชื่อว่าเป็นเจ้าทฤษฎีดังกล่าวและนั่น เห็นได้จากงานเขียนของเขาเรื่องสัญญาประชาคม ซึ่งงานเขียนชิ้นนี้เขาเขียนด้วยข้อสมมติฐานที่เป็นจริงวิเคราะห์ให้เห็นทั่วไปได้เห็นถึงความพิกลพิการของสังคมนั้นในยุคนั้นของเขา รวมทั้งความสามารถในการเสนอทางแก้ไขอันเป็นทางออกให้แก่สังคมไว้ในลักษณะที่แหลมคมโดยเฉพาะเกี่ยวกับเสรีภาพและความเสมอภาคในหมู่มนุษย์ รูสโซเห็นว่าสิ่งที่มีคุณค่าอย่างยิ่งยวดสำหรับความเป็นมนุษย์นั้นคือการมีเสรีภาพและความเสมอภาคเท่าเทียมกัน สำหรับการมีเสรีภาพทำให้มนุษย์มีโอกาสที่จะเลือกเมื่อเขาเผชิญกับปัญหาความสามารถที่จะเลือกแนวทางที่เห็นว่าเหมาะสมสำหรับตนเองมากที่สุดตามที่คิดด้วยตัวเองเต็มที่ การตัดสินใจหรือคัดเลือกที่เปิดโอกาสให้คนใช้เหตุผลย่อมจะทำให้เขาได้บรรลุถึงความสุขความดีงามหรือสภาวะแห่งคุณธรรมทั้งปวง ส่วนความเสมอภาคนั้นเป็นสิ่งที่

ที่ทำให้มนุษย์มีศักดิ์ศรีและความเป็นมนุษย์ที่แท้จริง ถ้ามนุษย์ปราศจากเสียซึ่งความเสมอภาคการใช้เสรีภาพของมนุษย์นั้นย่อมเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ ตัวอย่างเช่น ถ้าคน ๆ หนึ่งตกเป็นทาสของอีกคนหนึ่งนั่นหมายถึงว่าเขาได้สูญเสียความเสมอภาคของความเป็นมนุษย์ไปแล้ว เสรีภาพของเขาจึงขึ้นอยู่กับผู้เป็นนายเท่านั้น

สรุปสาระสำคัญในทัศนะของรูสโซเกี่ยวกับเสรีภาพกับการพัฒนาสังคมว่าการใช้เสรีภาพในพัฒนาสังคมการพัฒนาสังคมจะต้องทำให้ประชาชนทุกคนมีเสรีภาพ โดยมีรัฐบาลเป็นตัวแทนของพลเมือง รัฐบาลจะต้องส่งเสริมให้ประชาชนมีเสรีภาพ จะต้อง มุ่งจะปรับปรุงและส่งเสริมให้คนที่อยู่ร่วมกันมีการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้น ทั้งในด้านวัตถุและด้านจิตใจ โดยมีรัฐบาลที่เป็นตัวแทนเสรีภาพของประชาชนใช้อำนาจในการทำหน้าที่พัฒนา เพื่อสร้างความสำเร็จรุ่งเรือง และความสงบสุข โดยรัฐบาลควรปล่อยให้ภาคประชาชน มีสิทธิเสรีภาพในการที่จะแสดงออกทั้งในด้านความคิดเห็น ทั้งความคิดเห็นสนับสนุน หรือคัดค้านต่อต้าน

๒.๕ เสรีภาพกับความรับผิดชอบในทัศนะของซัง ซากส์ รูสโซ

ในประเด็นเรื่องเสรีภาพกับความรับผิดชอบนี้เป็นประเด็นที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง โดยเฉพาะเมื่อพูดถึงความรับผิดชอบต่อการเมืองแล้วนั้น ประชาชนที่อยู่ในสังคมที่เป็นประชาธิปไตย ต้องรับผิดชอบแค่ไหน รับผิดชอบอย่างไร ความรับผิดชอบมีความสำคัญเพียงไรต่อเสรีภาพ เมื่อประชาชนในประเทศมีความแล้ว ประเทศจะเป็นอย่างไร เพื่อที่จะได้แนวคิดในประเด็นชัดเจนและมีประโยชน์ต่อผู้ที่สนใจ ผู้วิจัยเห็นว่ารูสโซ ได้แสดงแนวคิดเรื่องเสรีภาพกับความรับผิดชอบไว้น่าศึกษาเป็นอย่างยิ่ง

ความรับผิดชอบ (accountability) หมายถึง ภาระหน้าที่หรือพันธะผูกพันในการที่จะปฏิบัติหน้าที่การทำงานของผู้ร่วมงานให้เป็นที่ไปตามเป้าหมายของสถาบัน หรือองค์กร ถ้าในองค์กรไหนมีบุคคลที่มีความรับผิดชอบ จะทำให้เกิดผลดีต่อองค์กรนั้น

ในทัศนะของรูสโซ เขามองว่า การมีส่วนร่วมในการปกครองประเทศของประชาชนคือความรับผิดชอบอย่างแท้จริง เช่นที่รูสโซได้เขียนไว้ในหนังสือสัญญาประชาคมว่า “โดยที่ข้าพเจ้าถือกำเนิดมาในรัฐเสรี และเป็นสมาชิกคนหนึ่งขององค์กรสูงสุดแห่งรัฐนั้น แม้เสียงของข้าพเจ้าในการเสนอความเห็นต่อเรื่องราวทางสังคมจะแผ่วเบา แต่การมีสิทธิออกเสียงก็เพียงพอที่จะทำให้ข้าพเจ้ามอบหน้าที่ให้ตัวเองศึกษาในเรื่องนี้”^{๕๕}

^{๕๕} ซัง ซากส์ รูสโซ, สัญญาประชาคม หลักแห่งสิทธิทางการเมือง, หน้า ๑๕.

จากข้อความนี้แสดงให้เห็นว่ารุสโซได้ให้ความสำคัญต่อหน้าที่ความเป็นพลเมืองของเขาเอง ซึ่งรุสโซได้กล่าวไว้ว่าแม้เขาจะไม่มีความรู้ในด้านการเมืองการปกครอง ไม่ได้เป็นผู้ปกครอง แม้เสียงของเขาจะแผ่วเบา แต่ด้วยเขาเป็นพลเมืองของรัฐ เขาจึงมอบหน้าที่ในการศึกษาเรื่องนี้แก่เขาเอง

เพราะรุสโซมีความเห็นว่าความไม่รับผิดชอบทางการเมืองของประชาชนในระบบประชาธิปไตยอีกแบบหนึ่ง คือ การนอนหลับทับสิทธิ์นั่นเอง แต่การนอนหลับทับสิทธิ์ก็ไม่ได้หมายถึงเพียงการไม่ไปเลือกตั้ง ไม่สนใจเลือกตั้งเท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงการไม่สนใจสิทธิ์ของตนเองที่จะติดตามตรวจสอบผู้แทนของตนด้วย เพราะความไม่รับผิดชอบก็เท่ากับปล่อยให้เผด็จการขึ้นปกครองประเทศ ดังที่รุสโซกล่าวไว้ว่า “เพราะหากประชาชนไม่เห็นว่าการปกครองประเทศเป็นเรื่องสำคัญ เมื่อนั้นคำว่า รัฐ ก็จะเข้าใกล้ความล่มสลายไปทุกขณะ เพราะความไม่รับผิดชอบก็เท่ากับปล่อยให้เผด็จการขึ้นปกครองประเทศ”^{๕๖}

ในทฤษฎีสัญญาประชาคมของรุสโซ เขามองว่า การที่เกิดข้อผูกพันกับรัฐนั้นเป็นจุดก่อนกำเนิดหรือการสร้างรัฐให้เกิดขึ้นมา เพราะทุกคนต่างต้องเข้าทำสัญญาประชาคมกันนั้น ไม่ใช่การที่ทุกคนมอบเสรีภาพของตนเองให้แก่ผู้หนึ่งผู้ใดโดยเฉพาะ แต่เป็นการมอบให้แก่รัฐ ดังที่รุสโซได้กล่าวไว้ว่า “เราแต่ละคนมอบร่างกายและพลังทั้งหมดที่ตนมี เข้าอยู่ภายใต้คำบัญชาสูงสุดของเจตนารมณ์ส่วนรวมและในอำนาจร่วมกันของเรา เราขอรับสมาชิกแต่ละคนในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งซึ่งจะแบ่งแยกมิได้ของสังคม”^{๕๗} ดังนั้น รัฐจึงเป็นการรวมตัวกันของทุกๆ คนในประชาคมนั้น เจตนารมณ์ร่วมกันของทุกคนก็คืออำนาจอธิปไตยที่เป็นของทุกคน

รุสโซมองว่า อำนาจอธิปไตยไม่สามารถจะจำหน่ายโอนไปให้ผู้อื่นได้ และไม่สามารถแบ่งแยกออกไปได้และจำกัดไม่ได้ เพราะอำนาจดังกล่าวเป็นของคนทุกคนในประชาคมนั้น ตรงจุดนี้เองที่มองว่า รุสโซเป็นผู้ก่อให้เกิดแนวคิดที่ว่าอำนาจอธิปไตยเป็นของประชาชนและก่อให้เกิดระบอบการปกครองที่เรียกว่า การปกครองในระบบประชาธิปไตยทางตรง (la democratie directe) นั่นเอง ในทัศนะของเขา รัฐบาลจึงเปรียบเสมือนเป็นผู้ที่ได้รับมอบหมายจากเจตนารมณ์ส่วนรวมอันเป็นองค์อธิปัตย์ให้ทำงานเท่านั้น

จากแนวคิดปรัชญาเสรีภาพกับความรับผิดชอบ จะเห็นได้ว่าเสรีภาพต้องได้รับความเชื่อถือมั่นคง ยอมรับนับถือที่เหมาะสมแก่กาลเวลา เหมาะกับสถานการณ์ซึ่งอาจมีการเปลี่ยนแปลง

^{๕๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕.

^{๕๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔.

ตลอดเวลา และสามารถพัฒนาไปสู่ความเป็นปึกแผ่นและมั่นคง รวมถึงประชาชนภายในประเทศ ให้ความร่วมมือในการร่วมรับผิดชอบซึ่งปรากฏในสัญญาประชาคม

ในหนังสือสัญญาประชาคมนั้น ถือว่าเป็นผลงานชิ้นสำคัญของรัฐโซโซที่เขาเสนอข้อที่แก้ไขความบกพร่องหรือความพิกลพิการของระบบสังคมและการเมืองที่ส่งผลกระทบต่อฐานะและความเป็นอยู่ของประชาชน จะสถาปนาอำนาจทางการเมืองในลักษณะอย่างไรจึงจะก่อให้เกิดความชอบธรรม ชำรงไว้ซึ่งความเสมอภาคและเสรีภาพของบุคคล โดยที่รัฐโซโซเห็นว่าเรื่องของเสรีภาพเป็นสิ่งสำคัญและเป็นหน้าที่ควบคู่ไปกับความเป็นมนุษย์ ดังที่รัฐโซโซได้กล่าวไว้ว่า “ใครก็ตามที่ปฏิเสธเสรีภาพนั้นก็หมายความว่าเขากำลังปฏิเสธความเป็นมนุษย์ เท่ากับละเมิดสิทธิของมนุษยชาติ จะถือว่าการละทิ้งหน้าที่ของมนุษย์ก็ว่าได้ การสละมหาสมบัติเช่นนี้ไม่มีสิ่งใดจะมาชดเชยได้ จัดเป็นการสละที่ผิดธรรมชาติโดยแท้ รัฐโซโซเห็นว่า การที่มนุษย์ไม่ให้เจตจำนงของตนมีเสรีภาพ ย่อมถือได้ว่าเป็นการขัดต่อศีลธรรม”^{๕๘}

นอกจากนี้รัฐโซโซยังให้ความสำคัญของการมีสิทธิออกเสียง ถึงแม้จะเสียงเดียวก็ยังเป็นความสำคัญดังที่รัฐโซโซได้กล่าวไว้ว่า “โดยถือกำเนิดมาในรัฐเสรี และเป็นสมาชิกคนหนึ่งขององค์กรสูงสุดแห่งรัฐนั้น แม้ เสียงของข้าพเจ้าในการเสนอความเห็นต่อเรื่องราวทางสังคมจะแผ่วเบา แต่การมีสิทธิออกเสียงก็เพียงพอที่จะทำให้ข้าพเจ้ามอบหน้าที่ให้ตัวเองศึกษาในเรื่องนี้”^{๕๙}

เพราะฉะนั้นจึงพอจะเห็นได้ว่าแก่นของแนวความคิดของรัฐโซโซในเรื่องเสรีภาพกับความรับผิดชอบนั้น ก็คือหลักการว่าด้วยเสรีภาพและความเสมอภาคในหมู่มนุษย์ซึ่งรัฐโซโซอธิบายว่าภายใต้ความบกพร่องหรือความพิกลพิการของระบบการเมืองนั้น จะเป็นปัจจัยสำคัญในการทำหลายสิ่งทีถือได้ว่าเป็นสาระสำคัญแห่งความเป็นมนุษย์นี้เสีย การสูญเสียเสรีภาพบางครั้งมนุษย์เองก็ไม่วู้ตัวเองเสียด้วยซ้ำไป ดังที่รัฐโซโซได้กล่าวไว้ตอนต้นของหนังสือสัญญาประชาคมว่า “มนุษย์เกิดมาเสรี แต่ทุกหนทุกแห่งเขาอยู่ในเครื่องพันธนาการหรือโซ่ตรวนใครที่คิดว่าเป็นนายคนอื่นแท้ที่จริงนั้นกลับเป็นทาสยิ่งเสียกว่า พวกเขาต้องพึ่งอาศัยกัน และ ต่างก็อาศัยกัน และ ต่างก็ตกอยู่ในหลุมพรางของกันและกัน”^{๖๐}

^{๕๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑.

^{๕๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕.

^{๖๐} สุรินทร์ พิศสุวรรณ, ว่าด้วย หลักการว่าด้วยเสรีภาพในลักษณะที่เป็นแก่นความคิดในปรัชญาการเมืองของรัฐโซโซ, หน้า ๘๘-๑๐๐.

การปกครองที่เป็นเผด็จการรัฐโซเชื่อว่าเป็นการปกครองที่ไร้ตรอนสิทธิเสรีภาพของราษฎร การปกครองเช่นนี้รัฐโซเห็นว่าไม่ต่างอะไรจากนายทาสกับลูกทาส ดังที่รัฐโซได้กล่าวไว้ว่า “ข้าพเจ้าก็ยังเห็นแต่นายทาสคนเดียวกับทาสจำนวนมาก มองไม่เห็นภาพของประชาชนกับผู้นำของเขาเลย”^{๖๐}

รัฐโซเห็นว่า การปกครองที่เป็นเผด็จการก็เป็นการปกครองที่ไม่เป็นประโยชน์ของส่วนรวม เป็นประโยชน์เฉพาะส่วนบุคคล ดังที่รัฐโซได้กล่าวไว้ว่า “ผลประโยชน์ของเขาซึ่งแยกจากของคนอื่น ๆ ถึงอย่างไรก็เป็นผลประโยชน์ส่วนตัวเสมอ ถ้าคนคนนี้ดับสิ้นไป จักรวรรดิที่เขาทิ้งไว้ข้างหลังก็จะแตกแยกและไม่มีความผูกพันกัน คุณเดียวกับต้นโอ๊กที่ล้มลงในกองถ้ำถ่านหลังถูกไฟเผา”^{๖๑}

กล่าวโดยสรุปก็คือ รัฐโซเห็นว่ามนุษย์ต้องมีความรับผิดชอบ ด้วยการไม่สละเสรีภาพของตนซึ่งเป็นธรรมชาติที่ติดตัวมาตั้งแต่เกิดอันเป็นสาระที่แท้จริงของมนุษย์ แต่เมื่อมนุษย์มาอยู่ร่วมกันเป็นสังคมมนุษย์ก็ต้องสละเสรีภาพตามธรรมชาติหรือเสรีภาพส่วนบุคคลเพื่อให้ได้มาซึ่งเสรีภาพทางสังคมหรือเสรีภาพที่เกิดจากสัญญาประชาคม การสละเสรีภาพก็เท่ากับมนุษย์ไม่รักษาหน้าที่ไม่รับผิดชอบต่อหน้าที่ของตน เพราะว่าเหนืออื่นใด การรักษาเสรีภาพเป็นสิ่งที่รัฐโซให้ความสำคัญ เพราะรัฐโซถือว่าไม่มีสิ่งอื่นใดที่จะทดแทนเสรีภาพได้ เป็นสาระของความป็นมนุษย์

^{๖๐} ชัง ซากส์ รัฐโซ, สัญญาประชาคม หลักแห่งสิทธิทางการเมือง, หน้า ๑๑.

^{๖๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑.

บทที่ ๓

เสรีภาพในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต)

๓.๑ ธรรมชาติของมนุษย์ในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต)

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) เป็นปราชญ์ด้านศาสนา เป็นนักวิชาการที่โดดเด่นมาก ผลงานที่เป็นหนังสือของท่านไม่ต่ำกว่า ๓๐๐ เล่ม โดยเฉพาะหนังสือ พุทธธรรม นั้น เป็นหนังสือที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นหนังสือที่อธิบายหลักธรรมในพระพุทธศาสนาได้ดีที่สุดในปัจจุบัน นอกจากหนังสือเล่มนี้แล้ว ผลงานที่สำคัญอื่น ๆ เช่น พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ ธรรมานุญชีวิต พุทธศาสนาในฐานะที่เป็นวิทยาศาสตร์ และการพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นต้น ผลงานทางวิชาการของท่านครอบคลุมประเด็นสำคัญ ๆ ทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม การศึกษา และวัฒนธรรม เรื่องเสรีภาพเป็นเรื่องหนึ่งที่ท่านได้กล่าวถึงบ่อยครั้ง การศึกษาทัศนะของท่านเกี่ยวกับเรื่องนี้ จึงน่าก่อให้เกิดมุมมองใหม่ต่อเสรีภาพได้ไม่มากนักน้อย โดยเฉพาะการได้นำเอาแนวคิดของท่านไปเปรียบเทียบกับนักคิดนักปรัชญาการเมืองตะวันตกคงจะได้มุมมองที่เป็นคำตอบให้กับสังคมในสมัยปัจจุบันไม่มากนักน้อยในการเปรียบเทียบแนวคิดของท่านกับแนวคิดของซัง ชากส์ รูสโซนั้น บางประเด็นอาจจะไม่ตรงกันนัก ในการเปรียบเทียบผู้วิจัยได้แบ่งเป็น ๕ ประเด็น เพื่อที่จะหาคำตอบที่ต้องการทราบในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์กับรูสโซว่าธรรมชาติของมนุษย์เป็นอย่างไร ความหมายของเสรีภาพ ระดับของเสรีภาพ ขอบเขตของเสรีภาพ มนุษย์กับการใช้เสรีภาพ เสรีภาพจากค้นหา เสรีภาพกับการเมือง เสรีภาพกับการพัฒนาสังคม เสรีภาพกับความรับผิดชอบ ในประเด็นเรื่องธรรมชาติของมนุษย์นั้น ในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์กับรูสโซอาจจะไม่ตรงกันนัก เพราะรูสโซได้แสดงไว้เฉพาะในด้านสังคมเป็นส่วนใหญ่ ส่วนพระพรหมคุณาภรณ์แสดงไว้ทั้งด้านสังคมและด้านจิตภาพ และในฐานะที่มนุษย์ก็เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ

ในด้านสังคมและพัฒนาการทางการเมืองนั้น พระพรหมคุณาภรณ์ได้แสดงถึงการกำเนิดสังคม พัฒนาการทางการเมืองโดยที่ท่านได้ยกพุทธพจน์ในพระไตรปิฎกคือ อัครัญญสูตรกับการเกิดสังคมการเมืองมาอธิบายไว้ในหนังสือพุทธธรรม ในอัครัญญสูตรนั้น สารสำคัญของพระสูตรว่า พระพุทธเจ้าได้สนทนากับสองพราหมณ์ที่เป็นสามเณร ชื่อวาเสฏฐะกับการทวาชะ เพื่อเตรียมตัวจะบวชเป็นภิกษุ เกี่ยวกับบรรณะพราหมณ์ที่สามเณรทั้งสองถือกำเนิดมา และถูกพวกพราหมณ์ด้วยกันกล่าวประณามเพราะถือว่ามีบรรณะสูงกว่าบรรณะอื่นด้วยเกิดจากอวัยวะเบื้องบน

ของพระพรหม ส่วนวรรณะอื่นเกิดจากส่วนเบื้องต่ำของพระพรหม พระพุทธองค์ทรงสอน
 สามเณรทั้งสองว่า การอุบัติขึ้นมาของสรรพสิ่งในโลก และวิวัฒนาการของสัตว์มนุษย์และสังกม
 ในอดีตกาล เมื่อโลกนี้ได้พิณาศ สัตว์ทั้งหลายไปเกิดในชั้นอภัสสรพรหมกันโดยมาก และเมื่อโลก
 อุดบัติขึ้นมาใหม่ สัตว์เหล่านั้นก็จุติมาสู่โลกนี้ เป็นผู้เกิดขึ้นจากใจ กินปติเป็นอาหาร มีแสงสว่างใน
 ตัว ไปได้ในอากาศ มีสภาพเหมือนเช่นในชั้นอภัสสรพรหม ในขณะที่โลกวิวัฒนาการขึ้นมาใหม่ ๆ
 นั้น จักรวาลทั้งจักรวาล มีแต่น้ำ มีแต่ความมืด ไม่มีดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ ไม่มีดาวนักษัตรทุก
 ชนิด ไม่มีกลางวันและกลางคืน ไม่ปรากฏเวลาเป็นเดือน เป็นปี มนุษย์ที่จุติจากอภัสสรพรหม
 อาศัยอยู่ในโลกตอนนั้น ไม่ปรากฏเพศชาย และเพศหญิง แต่รู้ตัวว่าเป็นสัตว์มนุษย์ เมื่อเวลาผ่าน
 พันนานไป จึงเกิดมีจวันดินลอยอยู่บนน้ำ จวันดินนั้นมีลักษณะเหมือนนมสดที่เคี้ยวให้งวด มีกลิ่น
 รส สี คล้ายเนยใสมีรสคือน้ำผึ้ง สัตว์พวกนี้จึงลองชิมดูก็ชอบใจ เลยหมดแสงสว่างในตัว เมื่อแสง
 สว่างหายไป ก็มีพระจันทร์พระอาทิตย์ มีดาวนักษัตร มีคืนวัน มีเดือน มีกิ่งเดือน มีฤดูและปี เมื่อกิน
 จวันดินเป็นอาหาร ภายก็หยาบกระด้าง ความทรมานของผิวพรรณก็ปรากฏ พวกนี้มีผิวพรรณดี ก็ดูหมิ่น
 พวกมีผิวพรรณทรมาน เพราะดูหมิ่นผู้อื่นเรื่องผิวพรรณ เพราะความถือตัวและดูหมิ่นผู้อื่น จวันดินก็
 หายไป ต่างก็พากันบ่นเสียดาย แล้วก็เกิดกระบิดินที่คล้ายเห็ดสมบูรณ์ด้วยสี กลิ่น และรสขึ้นแทน
 ใช้เป็นอาหารได้ แต่เมื่อกินเข้าไปแล้วร่างกายก็หยาบกระด้างยิ่งขึ้น ความทรมานของผิวพรรณก็
 ปรากฏชัดขึ้น เกิดการดูหมิ่นถือตัว เพราะเหตุผิวพรรณนั้นมากขึ้น กระบิดินก็หายไป จึงเกิดเครื่องดิน
 คล้ายผลมะพร้าวสมบูรณ์ด้วย สี กลิ่น รสขึ้นแทน ใช้กินเป็นอาหารได้ ความหยาบกระด้างของกาย
 และความทรมานของผิวพรรณก็ปรากฏมากขึ้น เกิดการดูหมิ่นถือตัว เพราะเหตุผิวพรรณนั้นมากขึ้น
 เครื่องดินก็หายไป เกิดข้าวสาลีไม่มีเปลือก มีกลิ่นหอมมีเมล็ดเป็นข้าวสุกขึ้นแทน ใช้เป็นอาหารได้
 ข้าวนี้เก็บเย็นเข้าก็สุกแทนที่ขึ้นมามาก ก็เก็บเข้าเย็นก็สุกแทนที่ขึ้นมามาก ไม่มีพร่อง ความหยาบ
 กระด้างของกาย ความทรมานของผิวพรรณก็ปรากฏมากขึ้น จึงปรากฏเพศหญิงและเพศชาย เมื่อต่าง
 เพศเพ่งกันและกันก็เกิดความกำหนัดเร่าร้อน เกิดเพศสัมพันธ์กันขึ้น การร่วมเพศเป็นสิ่งที่น่ารังเกียจ
 จึงพากันเอาสิ่งของขว้างปา เพราะในสมัยนั้นถือว่าเป็นอธรรม เมื่ออยากเสพต้องไปกระทำนอก
 ชุมชน เช่นกับที่สมัยนี้ถือว่าเป็นสิ่งถูกต้อง ต่อมาจึงรู้จักสร้างบ้านเรือน ปกปิดซ่อนเร้น ต่อมาเมื่อ
 เกียจคร้านที่จะนำข้าวสาลีมาตอนเช้าเพื่ออาหารเช้า นำมาตอนเย็นเพื่ออาหารเย็น จึงนำมาครั้งเดียว
 ให้พอทั้งเช้าทั้งเย็น ต่อมาก็นำมาครั้งเดียวให้พอสำหรับ ๒ วัน ๔ วัน ๘ วัน มีการสะสมอาหาร จึง
 เกิดมีเปลือกห่อหุ้มข้าวสาลี ที่เกี่ยวแล้วก็ไม่งอกขึ้นแทน มีการขาดแคลนเป็นตอนๆ ตั้งแต่นั้นมา
 ข้าวสาลีจึงมีเฉพาะเป็นบางแห่ง สัตว์มนุษย์เหล่านั้นจึงประชุมกันปรารภความเสื่อมลงโดยลำดับ
 แล้วมีการแบ่งข้าวสาลีและปักปันเขตแดนกัน ต่อมาบางคนรักษาส่วนตน ขโมยของคนอื่นมา
 บริโภค เมื่อถูกจับได้ ก็เพียงแต่สั่งสอนกันไม่ให้ทำอีก เขาก็รับคำ ต่อมาขโมยอีก ถูกจับได้ถึงครั้งที่

๓ ก็สั่งสอนเช่นเดิมอีก แต่บางคนก็ลงโทษ ตบด้วยมือ ขว้างด้วยก้อนดิน ตีด้วยไม้ ต่อมาสัตว์ระดับผู้ใหญ่จึงประชุมกันปรารภว่า การลักทรัพย์ การติเตียน การพุดปด การจับท่อนไม้เกิดขึ้น ควรจะแต่งตั้งสัตว์ผู้หนึ่งขึ้นให้ทำหน้าที่ติผู้ที่ควรติ จับไล่ผู้ที่ควรจับไล่ โดยพวกที่เหลือจะแบ่งส่วนข้าวสาละให้ จึงเลือกคนทั้งดงาม นำเลื่อมใส นำเกรงขาม แต่งตั้งเป็นหัวหน้า เพื่อปกครองคนดีและจับไล่คนที่ทำผิด คำว่า มหาชนสมมติ (ผู้ที่มีมหาชนแต่งตั้ง)

โดยสรุปแล้ว พระสูตรนี้แสดงให้เห็นสาระสำคัญคือ “การกำเนิดของรัฐและพลเมืองในสังคมบรรพกาล ฐานเริ่มต้นของการปกครองอยู่ที่การรวมตัวกันของปัจเจกบุคคลขึ้นเป็นครอบครัว ชุมชนและสังคม พลเมืองจึงมีบทบาทสำคัญในฐานะผู้ทำให้เกิดการปกครองซึ่งเรียกผู้ปกครองนั้นว่า “มหาชนสมมติ” สภาพแวดล้อมมีผลต่อการดำรงอยู่ของมนุษย์ พฤติกรรมของมนุษย์ก็มีผลต่อสภาพแวดล้อมและวิถีชีวิตของมนุษย์เอง ความต้องการตามธรรมชาติ เช่น ความต้องการวัตถุเลี้ยงชีวิต ความปรารถนาทางเพศ และความปรารถนาที่จะมีชีวิตรอดของมนุษย์ก็มีบทบาทสำคัญในขั้นตอนของการพัฒนาการทางสังคม”^๑

ในส่วนของพระพรหมคุณาภรณ์เองนั้น ในทัศนะเรื่องธรรมชาติของมนุษย์เพื่อความเข้าใจได้ง่าย ผู้วิจัยต้องการที่จะแบ่งเป็น ๓ ด้าน คือ ด้านกายภาพ ด้ายสังคม และด้านจิตภาพ

ในด้านสังคม ท่านเห็นว่า มนุษย์เกิดมาจะต้องมีความสัมพันธ์สองด้านคือ กับสังคมมนุษย์ด้วยกันและกฎธรรมชาติหรือสิ่งแวดล้อม เพราะมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ มนุษย์ไม่สามารถแยกออกจากธรรมชาติได้ และมนุษย์ก็ต้องอยู่ในสังคม การดำเนินชีวิตของมนุษย์จะต้องสอดคล้องและเกื้อกูลต่อสังคมและธรรมชาติ ด้วยความสัมพันธ์ที่ดีงามและกลมกลืน มนุษย์มีฐานะเป็นผู้อยู่ร่วมกับสิ่งแวดล้อม^๒

ในด้านกายภาพนั้น พระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่า มนุษย์ประกอบด้วยส่วนประกอบห้าอย่างคือ ันธ์ ๕ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ หรือ ย่อเข้าให้น้อยลงเหลือ ๒ อย่างคือ รูปกับนาม^๓

ในด้านจิตภาพนั้นพระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่า มนุษย์เกิดมาพร้อมกับความไม่รู้หรือว่างเปล่าจากความรู้ ความไม่รู้ในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ท่านหมายถึง “ถึงสภาวะที่จิตยังบริสุทธิ์

^๑ ชาญณรงค์ บุญหนุน, พระพุทธศาสนากับการสร้างสรรค์ประชาธิปไตยว่าด้วยการเป็นพลที่ดีของสังคม, วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์, ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มีนาคม ๒๕๕๓).

^๒ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), คติธรรมแห่งชีวิต, (กรุงเทพฯ : ธรรมสภา), หน้า ๕๑.

^๓ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงขยายความ), (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๘๘๑.

ปราศจากกิเลสเครื่องเศร้าหมอง แต่ที่จิตเศร้าหมองเพราะกิเลสที่จรมาทำให้จิตเศร้าหมอง “จิตนี้ประภัสสร (ผุดผ่อง ฟ่องใส บริสุทธิ์) แต่เศร้าหมองเพราะอุปกิเลสที่จรมา” “มีความหมายว่า จิตนี้โดยธรรมชาติของมันเอง มิใช่เป็นสภาวะที่แปดเปื้อนสกปรก หรือมีสิ่งเศร้าหมองเจือปนอยู่ แต่สภาพเศร้าหมองนั้นเป็นของแปลกปลอมเข้ามา พระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่า ความไม่รู้ ก็คือตัวที่จะทำให้เกิดปัญหา ก็จะทำหรือปฏิบัติต่อสิ่งนั้นผิดพลาด การที่เด็กเกิดมาพร้อมกับความไม่มีอะไรอย่างหนึ่งคือไม่มีความรู้ หรือว่างเปล่าจากความรู้ การเคลื่อนไหวหรือการกระทำ การพูด การคิด ของมนุษย์ ท่านเห็นว่า ความไม่รู้จึงเป็นสาเหตุให้เกิดปัญหาต่อสังคม และตัวเอง เมื่อไม่รู้มนุษย์จึงอยู่ในภาวะเสี่ยงภัย”^๕

จากข้อความนี้ชี้ให้เห็นว่า ความไม่รู้หมายถึงความว่างเปล่าจากดีหรือไม่ดี เป็นจิตที่บริสุทธิ์ ยังไม่มีกิเลสทำให้เศร้าหมอง จิตที่เศร้าหมองก็เพราะกิเลสจรมาทำให้เศร้าหมอง ช่องทางที่ทำให้จิตเศร้าหมองนั้นพระพรหมคุณาภรณ์เรียกว่า อายุตนะ ๆ ที่ต่อ “อายุตนะ” หรือแดน หมายถึงที่ต่อกันให้เกิดความรู้ แดนเชื่อมต่อให้เกิดความรู้ หรือแหล่งที่มาของความรู้ แปลอย่างง่าย ๆ ว่า ทางรับรู้ มี ๖ อย่าง ดังที่เรียกในภาษาไทยว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่ว่าต่อ หรือเชื่อมต่อ ให้เกิดความรู้ นั้น ต่อ หรือ เชื่อมต่อกับอะไร ? ตอบว่า เชื่อมต่อกับโลก คือสิ่งแวดล้อมภายนอก แต่โลกนั้นปรากฏลักษณะอาการแก่มนุษย์เป็นส่วนๆ ด้านๆ ไป เท่าที่มนุษย์จะมีแดนหรือเครื่องมือสำหรับรับรู้ คือ เท่าจำนวนอายุตนะ ๖ ที่กล่าวมาแล้วเท่านั้น ดังนั้น อายุตนะทั้ง ๖ จึงมีคู่ของมันอยู่ในโลก เป็นสิ่งที่ถูกรับรู้สำหรับแต่ละอย่างๆ โดยเฉพาะ สิ่งที่ถูกรับรู้ หรือ ลักษณะอาการต่างๆ ของโลก เหล่านี้ เรียกชื่อว่า “อายุตนะ” เหมือนกัน เพราะเป็นสิ่งที่เชื่อมต่อให้เกิดความรู้ หรือเป็นแหล่งความรู้ เช่นเดียวกัน แต่เป็นฝ่ายภายนอก เพื่อแยกประเภทจากกันไม่ให้สับสน ท่านเรียกอายุตนะพวกแรกว่า “อายุตนะภายใน” (แดนต่อความรู้ฝ่ายภายใน) และเรียกอายุตนะพวกหลังนี้ว่า “อายุตนะภายนอก” (แดนต่อความรู้ฝ่ายภายนอก) อายุตนะภายนอก ๖ อันได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สิ่งต้องกาย และสิ่งที่ใจนึก โดยทั่วไปนิยมเรียกว่า “อารมณ์” แปลว่า สิ่งอันเป็นที่สำหรับจิตมาหวังอยู่ หรือ สิ่งสำหรับยึดหวังของจิต แปลงง่าย ๆ ว่าสิ่งที่ถูกรับรู้ หรือสิ่งที่ถูกรู้นั่นเอง เมื่ออายุตนะ (ภายใน) ซึ่งเป็นแดนรับรู้ กระแทกกับอารมณ์ (อายุตนะภายนอก) ซึ่งเป็นสิ่งที่

^๕ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ, ๒๕๕๑), หน้า ๒๘๐.

^๕ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), กระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาคนสู่ประชาธิปไตย, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๕๐.

ถูกรู้ ก็จะเกิดความรู้จำเพาะด้านของอายตนะแต่ละอย่างๆ ขึ้น เช่น ดากระทบรูป เกิดความรู้เรียกว่า “เห็น” หูกระทบเสียง เกิดความรู้เรียกว่า “ได้ยิน” เป็นต้น^๖

พระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่าความไม่รู้เป็นสาเหตุของปัญหาซึ่งเป็นสาเหตุแห่งความทุกข์ หรือเป็นตัวต่อทุกข์แก่ตนเองและสังคม เพราะเมื่อไม่มีความรู้ คนที่ไม่มีความรู้จำทำอะไรก็มีแต่ก่อปัญหาซึ่งเรียกว่าทุกข์ ดังที่พระพรหมคุณาภรณ์ได้กล่าวไว้ว่า “คนที่ไม่มีความรู้ก็คือมีศักยภาพแห่งปัญหาพอไปเจออะไร เมื่อไม่รู้ว่าเป็นอะไร และจะทำต่อมันอย่างไร ก็เกิดปัญหาทันที คือเกิดความติดขัดคับข้องบีบคั้นขึ้นมา ซึ่งเรียกว่าทุกข์หรือปัญหา”^๗

นอกจากความไม่รู้แล้วพระพรหมคุณาภรณ์ยังเห็นว่า ธรรมชาติของมนุษย์ตกอยู่ภายใต้อำนาจกิเลส คือ ตัณหา มานะ ทิฏฐิ หรือความโลภ โกรธหลง เป็นธรรมชาติของมนุษย์^๘ ทำให้มนุษย์มีความต้องการไม่มีที่สิ้นสุด ตัณหา มานะ ทิฏฐิ หรือความโลภ โกรธหลง ก็เป็นสาเหตุให้มนุษย์ดำรงชีวิตอยู่ด้วยความทุกข์ และก่อปัญหาแก่สังคม”^๙

ลักษณะการดำเนินชีวิตของมนุษย์นั้นพระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่าแต่ก่อนที่มนุษย์ยังไม่มี การฝึกฝนพัฒนาไม่มีการศึกษาที่จะทำไปด้วยความเคยชิน “ความเคยชินนั้นเป็นธรรมชาติที่เกิดตามธรรมชาติของธรรมชาติ และเป็นไปตามเหตุปัจจัยในการดำเนินชีวิตของมนุษย์” ^{๑๐} “การที่ได้สั่งสมอบรมพฤติกรรมของตนในแนวทางนั้น ๆ จนเคยชิน จนกลายเป็นลักษณะประจำตัว จนกระทั่งทำไปเองโดยไม่รู้ตัวว่าเป็นอย่างนั้น หรือ พฤติกรรมและรูปแบบความคิดความสนใจ ที่เป็นไปเพียงตามความเคยชินโดยไม่อยู่ในความควบคุมของสติปัญญา”^{๑๑}

ในการดำเนินชีวิตหรือการเป็นอยู่ของมนุษย์ พระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่าเป็นการดิ้นรนต่อสู้เพื่อความอยู่รอดและเพื่อความมั่นคงปลอดภัยของชีวิต แต่ เมื่อมองอีกด้านหนึ่ง จะเห็นภาพซ้อนอีกชั้นหนึ่ง คือทุกคนกำลังแสวงหาความสุข ทั้งนี้ มิใช่เฉพาะคนมั่งมีพร้อมอยู่แล้วที่กำลังหาทางปรนเปรอตนเองเท่านั้น แม้แต่คนที่กำลังดิ้นรนเพื่อความอยู่รอดอย่างสุดแรงก็กำลัง

^๖ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม** (ฉบับปรับปรุงขยายความ), หน้า ๑๔.

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐.

^๘ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ**, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สุภาพไพโร, ๒๕๔๓), หน้า ๑๘๗.

^๙ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **กระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาคนสู่ประชาธิปไตย**, หน้า ๕๐.

^{๑๐} พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตฺโต), **วินัยเรื่องใหญ่กว่าที่คิด**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๘), หน้า ๑๘ - ๒๒.

^{๑๑} พระเทพเวที (ประยูร ปยุตฺโต), **มหาวิทยาลัยกับงานวิจัยทางพระพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๗๔ - ๗๕.

พยายามทำให้ชีวิตของเรามีความสุขเช่นเดียวกัน ไม่ว่าจะมองในช่วงกว้าง เช่นการประกอบอาชีพ การงานดำเนินกิจการต่าง ๆ ก็ตาม หรือมองช่วงสั้น ถัดเข้ามาจนถึงความเป็นอยู่ พระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่า “ความเคลื่อนไหวและการกระทำในแต่ละขณะก็ตาม การไฝหาความสุขจะแฝงอยู่ด้วยเสมอ แม้ว่าจะถูกขัดถูกยื้อด้วยสำนักทางจริยธรรมเป็นต้นบ้างในบางคราว”^{๑๒}

พระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่า ธรรมชาติก็อย่างหนึ่งของมนุษย์ที่ทุกคนมีเหมือนกันหมด ก็คือรักสุขเกลียดทุกข์ซึ่งเป็นธรรมชาติของธรรมชาติมนุษย์อย่างหนึ่ง ดังที่พระพรหมคุณาภรณ์กล่าวไว้ว่า “ก็รักสุขเกลียดทุกข์ และตกอยู่ภายใต้กฎธรรมชาติเหมือนกัน เพราะฉะนั้นพุทธศาสนา ก็จะบอกว่า สัตว์ทั้งหลาย โดยเฉพาะเริ่มจากมนุษย์ ล้วนรักสุข เกลียดทุกข์ รักตัวกลัวตายด้วยกันทั้งนั้น”^{๑๓}

สำหรับปุถุชนการที่ยังไม่ได้พัฒนา พระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่า สำหรับปุถุชนการที่ยังไม่ได้พัฒนาก็ยังเป็นอยู่ด้วยความประมาทซึ่งเป็นปกติของคนที่ยังไม่ได้ฝึกฝนพัฒนาที่เพียงพอ เพราะเมื่อไม่มีทุกข์บีบคั้นหรือถูกภัยคุกคามกึ่งนิ่งเฉยอยู่ ไม่ลุกขึ้นดิ้นรนหาทางแก้ไข แต่เมื่อใดมนุษย์นั้นมีทุกข์ภัยคุกคาม เมื่อนั้นมนุษย์จึงจะลุกขึ้นดิ้นรนขวนขวาย เป็นการดิ้นรนต่อสู้เพื่อความอยู่รอดและเพื่อความมั่นคงปลอดภัยของชีวิต ตอนนี้จะแหละจะเกิดพลัง และคนจะเริ่มเดินหน้าก้าวต่อไปก็ตอนนี่เอง”^{๑๔}

ลักษณะการเคลื่อนไหวพฤติกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์ พระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่าการดำเนินชีวิตของมนุษย์แต่ละขณะเป็นการแสวงหาความสุข จะเห็นภาพซ้อนอีกชั้นหนึ่ง คือทุกคนกำลังแสวงหาความสุข ทั้งนี้ มิใช่เฉพาะคนมีฝรั่งพร้อมอยู่แล้วที่กำลังหาทางปรนเปรอตนเองเท่านั้น แม้แต่คนที่กำลังดิ้นรนเพื่อความอยู่รอดอย่างสุดแรงก็กำลังพยายามทำให้ชีวิตของเรามีความสุขเช่นเดียวกัน ไม่ว่าจะมองในช่วงกว้าง เช่นการประกอบอาชีพการงานดำเนินกิจการต่าง ๆ ก็ตาม หรือมองช่วงสั้น ถัดเข้ามาจนถึงความเป็นอยู่ ความเคลื่อนไหวและการกระทำในแต่ละขณะ ก็ตามการไฝหาความสุขจะแฝงอยู่ด้วยเสมอ แม้ว่าจะถูกขัดถูกยื้อด้วยสำนักทางจริยธรรมเป็นต้นบ้างในบางคราว”^{๑๕}

^{๑๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ยุตฺโต), พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงขยายความ), หน้า ๘๕๑.

^{๑๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ยุตฺโต), มองสันติภาพโลก ผ่านภูมิหลังอารยธรรมโลกาภิวัตน์ , (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ พุทธธรรมมูลนิธิ, ๒๕๔๒), หน้า ๑๓

^{๑๔} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), เจอวิกฤตจะเลือกวิวัฒน์ หรือจะเอาวิบัติ, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ สหธรรมิก , จำกัด ๒๕๔๒), หน้า ๔.

^{๑๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ยุตฺโต), พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงขยายความ), หน้า ๘๕๑.

พระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่า “พระพุทธศาสนาสอนหลักความจริงว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวง ไม่ว่าจะเป็นคนสัตว์ หรือสิ่งของ เป็นรูปธรรม หรือนามธรรม เป็นวัตถุ หรือเป็นเรื่องจิตใจ ไม่ว่าจะชีวิตหรือโลกที่แวดล้อมอยู่ที่ตาม ทั้งหมดล้วนเป็นไปตามธรรมดาแห่งเหตุปัจจัย เป็นเรื่องของปัจจัยสัมพันธ์ ธรรมดาที่ว่านี้ มองด้วยสายตาของมนุษย์เรียกว่า กฎธรรมชาติ เรียกในภาษาบาลีว่านิยาม แปลว่า กำหนดอันแน่นอน ทำนองหรือแนวทางที่แน่นอนหรือความเป็นไปอันมีระเบียบแน่นอน เพราะปรากฏให้เห็นว่า เมื่อมีเหตุปัจจัยอย่างนั้น ๆ แล้ว ก็จะมีความเป็นไปอย่างนั้น ๆ แน่นอน

“ธรรมชาติ หมายถึง ความเป็นไปตามเหตุปัจจัยของสิ่งนั้น ๆ”^{๑๖} ชีวิตมนุษย์ก็เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ และเป็นไปตามความจริงหรืออยู่ใต้กฎนี้ด้วย “มนุษย์เกิดจากธรรมชาติและเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ”^{๑๗} ชีวิตของมนุษย์จะดำเนินไปด้วยดีได้จะต้องเป็นไปโดยสอดคล้องกับความจริงของธรรมชาติ ถ้าเราดำเนินชีวิตไม่สอดคล้องกับความจริงของธรรมชาติชีวิตก็ไม่อาจเป็นไปด้วยดีแม้แต่จะอยู่รอดก็เป็นไปไม่ได้ ฉะนั้นการเข้าถึงความจริงในธรรมชาติจึงเป็นสิ่งสำคัญที่จะช่วยให้เราดำเนินชีวิตได้ดี โดยเป็นไปอย่างถูกต้องตามกฎของธรรมชาติดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า “ชีวิตมนุษย์ก็เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ และเป็นไปตามความจริงหรืออยู่ใต้กฎนี้ด้วย”^{๑๘}

พระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่า กฎธรรมชาติหรือนิยามนั้น แม้จะมีลักษณะทั่วไปอย่างเดียวกันทั้งหมดคือ ความเป็นไปตามธรรมดาแห่งเหตุปัจจัย แต่ก็อาจแยกประเภทออกไปได้ตามลักษณะอาการจำเพาะที่เป็นแนวทางหรือเป็นแบบหนึ่ง ๆ ของความสัมพันธ์ อันจะช่วยให้กำหนดศึกษาได้ง่ายขึ้น เมื่อว่าตามสายความคิดของพระพุทธศาสนา พระอรรถกถาจารย์แสดงกฎธรรมชาติหรือ นิยามไว้ ๕ อย่าง คือ

๑. อุคฺคินิยาม (Physical Laws) คือ กฎธรรมชาติเกี่ยวกับปรากฏการณ์ฝ่ายวัตถุ โดยเฉพาะความเป็นไปของธรรมชาติแวดล้อมและความเปลี่ยนแปลงทางวัตถุ เช่น เรื่องลมฟ้าอากาศ ฤดูกาล ฝนตกฟ้าร้อง การที่ดอกบัวบานกลางวันหุบกลางคืน การที่ดินน้ำปุ๋ยช่วยให้อ้วนไม่งาม การที่คนไอหรือจาม การที่สิ่งทั้งหลายผุพังเนาเปื่อยเป็นต้น แนวความคิดของท่านมุ่งเอาความผันแปรที่เนื่องด้วยความร้อนหรืออุณหภูมิ

^{๑๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), นิติศาสตร์แนวพุทธ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๑), หน้า ๒๗.

^{๑๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงขยายความ), หน้า ๑๕๕.

^{๑๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), การสร้างสรรค์ปัญญาเพื่ออนาคตของมนุษยชาติ, (กรุงเทพฯ : บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๐), หน้า ๒๔.

๒. พีชนิยาม (Biological Laws) คือ กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการสืบพันธุ์ หรือที่เรียกกันว่า พันธุกรรม เช่น หลักความจริงที่ว่าพืชเช่นใดก็ให้ผลเช่นนั้น พืชมะม่วงก็ออกผลเป็นมะม่วงเป็นต้น

๓. จิตนิยาม (Psychic Laws) คือ กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการทำงานของจิต เช่น เมื่ออารมณ์ (สิ่งเร้า) กระทบประสาทจะมีการรับรู้เกิดขึ้น จิตจะทำงานอย่างไร คือมีการไหวแห่งภวังคจิต ภวังคจิตขาดตอน แล้วมีอาวัชชนะ แล้วมีการเห็น การได้ยิน ฯลฯ มีสัมปฏิจันนະ สันตிரณะ ฯลฯ หรือเมื่อจิตที่มีคุณสมบัติอย่างนี้เกิดขึ้นจะมีเจตสิกอะไรบ้างประกอบได้ หรือประกอบไม่ได้ เป็นต้น

๔. กรรมนิยาม (Kamic Laws) คือ กฎธรรมชาติเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ คือ กระบวนการก่อการกระทำและการให้ผลของการกระทำ หรือพูดให้จำเพาะลงไปอีกว่า กระบวนการแห่งเจตน์จำนงหรือความคิดปรุงแต่งสร้างสรรค์ต่าง ๆ พร้อมทั้งผลที่สืบเนื่องออกไป อันสอดคล้องสมกัน เช่น ทำกรรมดี มีผลดี ทำกรรมชั่วมีผลชั่ว เป็นต้น

๕. ธรรมนิยาม (General Laws) คือ กฎธรรมชาติเกี่ยวกับความสัมพันธ์และอากาศที่เป็นเหตุเป็นผลแก่กันของสิ่งทั้งหลาย โดยเฉพาะอย่างที่เรียกกันว่า ความเป็นไปตามธรรมดา เช่นว่า สิ่งทั้งหลายมีความเกิดขึ้น ตั้งอยู่และดับไป เป็นธรรมดา คนย่อมมีความเกิดแก่เจ็บตายเป็นธรรมดา ธรรมดาของคนยุคนี้มีอายุขัยประมาณร้อยปี ไม่ว่าจะพระพุทธเจ้าจะอุบัติหรือไม่ก็ตาม ย่อมเป็นธรรมดาของสิ่งทั้งหลายที่เป็นสภาพไม่เที่ยง ถูกปัจจัยบีบคั้น และไม่ใช่อัตตา ดังนี้ เป็นต้น”^{๑๕} “ร่วมกฎธรรมชาติเดียวกัน เสมอกันในกฎธรรมชาติ คือ ทุกคนเกิดมาแล้วก็ตกลอยได้ อำนาจของการเกิด แก่ เจ็บ ตาย เหมือนกัน คือเป็นเพื่อนร่วมกฎธรรมชาติด้วยกัน”^{๑๖}

ในสภาวะธรรมชาติในด้านจิตใจนั้นพระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่า “มนุษย์มีธรรมชาติของปัญหาทางจิตใจเหมือนกันถึงจะต่างสังคมหรือสังคมจะต่างยุคต่างสมัย ธรรมชาติทางจิตปัญหาของมนุษย์ ยังคงเหมือนเดิม คือ มนุษย์ยังเป็นมนุษย์ที่มีความโลภ โกรธ หลง รักสุขเกลียดทุกข์ เป็นต้น”^{๑๗} กล่าวคือ พระพรหมคุณาภรณ์มองว่าต้นเหตุปัญหาของมนุษย์และสังคมไม่เปลี่ยนแปลง เพราะปัญหาของสังคมมนุษย์เกิดจากปัญหาความขัดแย้งภายในจิตใจของมนุษย์ พระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่า มีกิเลสสามประการที่ทำให้สังคมมนุษย์เกิดปัญหาต่าง ๆ ไม่สิ้นสุดก็คือ ตัณหา มานะ ทิฎฐิ ดังท่านได้วิเคราะห์ว่า “โดยที่แท้แล้วตัวเราก็คือใจของเรานั้นเอง เมื่อเราปล่อยให้

^{๑๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม** (ฉบับปรับปรุงขยายความ), หน้า ๑๕๑-๑๕๒.

^{๑๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **มองสันติภาพโลก ผ่านภูมิหลังอารยธรรมโลกาภิวัตน์**, หน้า ๑๓.

^{๑๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม** (ฉบับปรับปรุงขยายความ), หน้า ๘๑๗.

ความอยากได้ผลประโยชน์ทางวัตถุที่จะเอามาใช้ประโยชน์ ยิ่งเมื่อมีความเชื่อว่า ความสุขที่แท้จะลู่ถึงได้ด้วยการบำรุงบำเรอความสุขทางเนื้อหนัง เราก็ได้พัฒนาชีวิตแบบวัตถุนิยมสุดโต่งขึ้นมาทำให้การแข่งขันและการบริโภคนิยมกลายเป็นแบบแผนของการใช้ชีวิตและเป็นทีท่าแห่งพลังงานของสังคมมนุษย์ได้กลายเป็นนักบริโภคนิยมผู้ถือศัตวให้แก่วิถีชีวิตแห่งการแข่งขันเพื่อบริโภค และวิถีชีวิตแบบนี้ก็ทำให้เราเกิดปัญหาสุขภาพแควดล่อม เมื่อไม่มีความสุขอยู่ข้างในเราก็พยายามแสวงหาความสุขจากข้างนอกโดยการเสพสิ่งบำรุงบำเรอความสุขทางเนื้อหนัง เมื่อไม่มีสันติภาพและความมั่นคงภายในจิตใจ เราก็พยายามที่จะสร้างมันขึ้นมาด้วยการไปบังคับควบคุมและข่มขู่ครอบงำผู้อื่นนอกจากนั้นการแบ่งแยกเชื้อชาติ ผิวพรรณเผ่าพันธุ์ก็ยิ่งทำให้ความขัดแย้งทวีความรุนแรงมากขึ้น”^{๒๒}

จากข้อความนี้ชี้ให้เห็นว่า พระพรหมคุณาภรณ์วิเคราะห์สภาวะของมนุษย์ในแง่สังคมปัจจุบันก็ยังมีปัญหา การวิเคราะห์ของท่านใช้วิเคราะห์สภาวะของสังคมปัจจุบันซึ่งสามารถยืนยันความจริงที่เกิดขึ้นในสังคมปัจจุบันได้

ในขณะที่เดียวกันพระพรหมคุณาภรณ์ก็เชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์ว่า “ธรรมชาติของมนุษย์ คือ เป็นสัตว์ที่ต้องฝึกและเป็นสัตว์ที่ฝึกได้”^{๒๓} มนุษย์มีความเท่าเทียมกันไม่มีใครมีอำนาจเหนือใคร ทุกคนมีความเสมอภาคกันในธรรมชาติ แต่พระพรหมคุณาภรณ์ก็มองว่า “มนุษย์นั้นก็แตกต่างกันในระดับของการพัฒนา”^{๒๔}

ธรรมชาติของมนุษย์นั้น พระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่ามนุษย์ต่างจากสัตว์ทั่วไปตรงที่ว่ามนุษย์เป็นอยู่ด้วยสัญชาตญาณได้น้อยกว่าสัตว์ทั่วไป เพราะสัตว์ทั่วไปสามารถเป็นอยู่ด้วยสัญชาตญาณ แต่มนุษย์ก็ดีกว่าสัตว์ตรงที่มนุษย์เป็นผู้ที่ฝึกคิดแล้วประเสริฐกว่าสัตว์ทั่วไป และมนุษย์ก็ฝึกได้ไม่มีที่สิ้นสุดดังที่พระพรหมคุณาภรณ์ได้กล่าวไว้ว่า “การที่มนุษย์เราจะมีชีวิตที่ดีงามจะต้องศึกษาฝึกฝนพัฒนาตนเองให้ดีขึ้นไป ในระบบการ ดำเนินชีวิตของเราซึ่งประกอบด้วยพฤติกรรมจิตใจ และปัญญา เมื่อเราฝึกฝนพัฒนาการศึกษาทำให้การดำเนินชีวิตของเราดีขึ้น”^{๒๕}

^{๒๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), สันติภาพเกิดจากอิสรภาพและความสุข , พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ: สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๗), หน้า ๑๗.

^{๒๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), นิติศาสตร์แนวพุทธ, หน้า ๔๑.

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๑.

^{๒๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), ถึงเวลามารื้อปรับระบบพัฒนาคนกันใหม่ , พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพฯ: สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๓๒.

พระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่าหลักการของพระพุทธศาสนาสอนตามธรรมชาติว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่ต้องฝึกและฝึกได้ ก็ฝึกให้ดำเนินชีวิตได้ดียิ่งขึ้น จะได้มีชีวิตที่ดีงาม มีความสุข เป็นอิสระและอยู่ร่วมกันได้อย่างมีสันติสุขในสังคมและโลก ทำไมจึงต้องฝึกพระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่า เพราะชีวิตเราที่เกิดมาตั้งแต่เริ่มต้น เราได้เรียนรู้มาได้ฝึกได้หัดมา เราจึงอยู่รอดมาได้และอยู่ได้ด้วยดี การที่มนุษย์ดำเนินชีวิตอยู่ได้เพราะมนุษย์อาศัยสัญชาตญาณ แต่พระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่า “สัญชาตญาณนี้มนุษย์อาศัยได้น้อยเหลือเกิน ไม่เหมือนสัตว์ชนิดอื่นที่อาศัยสัญชาตญาณได้มาก จนกระทั่งว่ามันแทบไม่ต้องเรียนรู้ ไม่ต้องฝึกฝนอะไรเลย มันก็อยู่ได้”^{๒๖}

โดยสรุป พระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่า เกิดมาด้วยสัญชาตญาณใด ก็ตายไปด้วยสัญชาตญาณนั้น แต่ของมนุษย์ไม่อย่างนั้น คติของมนุษย์ว่า ฝึกอย่างไรได้อย่างนั้น จึงเป็นหลักการของมนุษย์ว่าจะต้องมีการฝึก คือเรียนรู้ฝึกหัดพัฒนา เพราะนี่เป็นธรรมชาติของมนุษย์ ผู้เป็นสัตว์ที่ต้องฝึกและฝึกได้ แต่ก่อนที่มนุษย์ยังไม่ได้ฝึกหัดเรียนรู้มนุษย์ก็ยังไม่ประเสริฐ การที่มนุษย์จะประเสริฐและเป็นอยู่ได้และมีชีวิตที่ดีได้จะต้องฝึก ดังที่ท่านได้กล่าวไว้ว่า “ฝึกตนได้นี้แหละที่สำคัญอย่างยิ่ง การเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนาที่แท้ได้ผลสูงสุดอยู่ที่ตัวเอง ขยายความว่า รู้จักเรียนรู้เอาสิ่งทั้งหลายเป็นปัจจัยในการฝึกฝนพัฒนาตนเอง ตาม ธรรมชาติของมนุษย์ ที่เป็นสัตว์ที่ต้องฝึกต้องเรียนรู้ คือต้องศึกษา ” ชีวิตมนุษย์เป็นการศึกษาคือ “การเรียนรู้ตลอดชีวิตเป็นหักความจริงตามธรรมชาติการที่ต้องย้าจุดนี้ไม่ใช่เพราะความจำเป็นของยุคสมัย แต่เพราะมันเป็นการศึกษาที่ถูกต้องตามหลักการที่แท้ คือตรงตามความจริงของธรรมชาติ”^{๒๗} เป็นเรื่องของชีวิตทั้งชีวิต ที่เป็นองค์รวม เป็นระบบความสัมพันธ์ของเหตุปัจจัย

จะเห็นได้ว่าพระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่าคำว่า การศึกษาไม่ใช่เฉพาะเล่าเรียนวิชาการ เพื่อจะได้เอามาทำมาหาเลี้ยงชีพตลอดเอาไปเป็นเครื่องมือหาประโยชน์ เท่านั้น แต่ท่านเห็นว่ายังไม่พอ เพราะการศึกษาจะต้องเป็นการศึกษาตลอดชีวิต

พระพรหมคุณาภรณ์ยังเห็นว่าการศึกษาจะต้องเป็นขบวนการที่จะทำให้เกิดปัญญาหรือความรู้ เพราะหากมนุษย์ไม่มีความรู้ มนุษย์ก็ไม่สามารถทำตามความต้องการเพื่อให้ความต้องการของมนุษย์นั้นสำเร็จลงได้ ความต้องการในความหมายนี้คือความต้องการในทางที่ดี เพราะความต้องการมีทั้งทางที่ดีและไม่ดี การที่จะพัฒนามนุษย์นั้นจะต้องพัฒนาความต้องการในทางที่ดี

^{๒๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), เล่าเรียน -ทำงานกันไป ชีวิตได้อะไร , พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๒.

^{๒๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), กระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาคนสู่ประชาธิปไตย, หน้า ๔๘.

การเคลื่อนไหวพฤติกรรมกระทำต่าง ๆ ของมนุษย์ทำไปตามเท่าที่ตนรู้เห็น ถ้ามีความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่จะทำก็จะแสดงออกหรือทำด้วยความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่ถูกต้อง ฉะนั้น ปัญญาจึงเป็นปัจจัยหลักในการนำไปปฏิบัติเพื่อให้บรรลุถึงเสรีภาพในการดำเนินชีวิต บุคคลจะใช้สติปัญญาในการพัฒนาตนเองได้ก็ต่อเมื่อมนุษย์มีความรู้หรือปัญญาคือ ต้องรู้ถึงปัจจัยที่ส่งเสริมและปัจจัยที่มาขัดขวางเสรีภาพ เพราะในชีวิตมนุษย์มีโครงสร้างของจิตใจที่เรียกว่า สังขาร ซึ่งเป็นได้ทั้งปัจจัยส่งเสริมและปัจจัยที่จะขัดขวางเสรีภาพ ปัจจัยที่ส่งเสริมเสรีภาพ เช่น สติ ศรัทธา วิริยะ และสมาธิ เป็นต้น สติเป็นเครื่องช่วยปัญญาให้ระทำการโดยรอบคอบ กระทำโดยถูกต้อง ฉะฉานทำให้เรามีกำลังใจที่จะกระทำต่อไปได้ วิริยะหรือความเพียรทำให้ไม่เกิดความท้อแท้ที่ถอยลง สมาธิทำให้เกิดความมั่นคงแน่นอน ส่วนปัจจัยที่ขัดขวางเสรีภาพ ก็คือ สังขารส่วนที่เป็นกิเลส เช่น ตัณหา มานะ และทิฏฐิ เป็นต้น ตัณหาหรือความเห็นแก่ตัวทำให้มนุษย์เที่ยวแสวงหาสิ่งเสพ กอบโกยแย่งชิงผลประโยชน์กัน มานะหรือความถือตัว ทำให้ชิงดีชิงเด่นแข่งขันกัน กดขี่ครอบงำกันเพื่อแสวงหาอำนาจ ทิฏฐิหรือความยึดมั่นในความเห็นของตนเอง ทำให้ถือมั่น ไม่ยอมรับฟังคนอื่น^{๒๘}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงธรรมชาติมนุษย์พอที่จะสรุปเป็นประเด็นได้ดังนี้ คือ มนุษย์เกิดมาพร้อมกับความไม่รู้หรือว่างเปล่าจากความรู้ จึงอยู่ในภาวะเสียดง

ไม่ว่าในยุคไหนสมัยไหนสังคมไหนมนุษย์ตกอยู่ภายใต้อำนาจกิเลส คือ ตัณหา มานะ ทิฏฐิ หรือความโลภ ความโกรธ ความหลง ทำให้มนุษย์มีความต้องการไม่มีที่สิ้นสุด มนุษย์จึงดำรงชีวิตอยู่ด้วยความทุกข์ มีธรรมชาติของการรักสุขเกลียดทุกข์ เหมือนกัน ล้วนกลัวภัย กลัวต่อความตายทั้งนั้น

สำหรับบุุคคลที่ยังไม่ได้พัฒนาก็ยังเป็นอยู่ด้วยความประมาท เมื่อไม่มีทุกข์บีบคั้นหรือถูกภัยคุกคามก็นิ่งเฉยอยู่ ไม่ลุกขึ้นดิ้นรนหาทางแก้ไข แต่เมื่อมนุษย์มีทุกข์ภัยคุกคาม เมื่อนั้นมนุษย์ก็จะลุกขึ้นดิ้นรนขวานขวาย เป็นการดิ้นรนต่อสู้เพื่อความอยู่รอดและเพื่อความมั่นคงปลอดภัยของชีวิต

มนุษย์มีความเท่าเทียมกันไม่มีใครมีอำนาจเหนือใคร ทุกคนมีความเสมอภาคกันในธรรมชาติ ทุกคนเกิดมาแล้วก็ตกอยู่ใต้อำนาจของการเกิด แก่ เจ็บ ตาย เหมือนกัน

มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติเป็นไปตามกฎธรรมชาติ หรือกฎนิยาม

มนุษย์เป็นสัตว์ที่ต้องฝึกฝน เรียนรู้พัฒนาตนเอง ต้องเรียนรู้ตลอดชีวิต มนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้ไม่ช้าแก้ไขไม่ได้ ปัญญาเป็นศักยภาพที่แฝงอยู่ในตัวของมนุษย์มีธาตุรู้เป็นสภาวะแฝง

^{๒๘} พระราชวรมุนี (ประยูร ปยุตฺโต), สุธิสรภาพด้วยอนิจจัง, (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณ ราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๑๘-๒๐.

๓.๒ ความหมายของเสรีภาพในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต)

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงเสรีภาพในหลายความหมายว่า เสรีภาพในความหมาย เบื้องต้นตามตัวอักษรนั้น คือเสรีภาพที่คนส่วนใหญ่เข้าใจ พระพรหมคุณาภรณ์ได้อธิบายถึงคำว่า เสรีภาพคือการทำได้ตามใจตัว หรือว่าเสรีภาพคือการทำได้ตามชอบใจนั้นเป็นความเข้าใจของคนส่วนใหญ่^{๒๕}

พระพรหมคุณาภรณ์ได้อธิบายเสรีภาพในความหมายนี้ว่า “ถ้าเสรีภาพคือการทำได้อย่างที่ใจตัวเอง ชอบ คนที่มีความเข้าใจแค่นี้ จะปกครองตนเองได้ใหม่ การแสดงออกที่เรียกว่าการกระทำด้วยเสรีภาพ ก็อาจเป็นเพียงปฏิกิริยาที่ระบายออกในภายนอก ของความมีจิตใจที่ตกเป็นทาสของกิเลสและความทุกข์ภายในตนเอง ความหมายของเสรีภาพในสังคมปัจจุบันจึงถูกรอบจำกัดด้วยอิทธิพลของแนวคิดเศรษฐกิจ หนักไปในแง่ของการมีโอกาสที่จะแย่งชิงผลประโยชน์กัน”^{๒๖}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้อธิบายความหมายของเสรีภาพไว้อีกว่า เสรีภาพ ในความหมายของคนทั่วไปหมายถึงความเป็นอิสระ ไม่มีอะไรมาถ่วงกั้นจำกัด เสรีภาพที่สูงขึ้นมาอีกหมายถึง ความมีสิทธิที่จะทำอะไรก็ได้โดยไม่ละเมิดสิทธิของผู้อื่น หรือว่าพูดได้ทำได้ภายใต้เงื่อนไขข้อกำหนด หรือความคุ้มครองของกฎหมาย พูดง่าย ๆ ว่า เสรีภาพในขอบเขต เสรีภาพที่สูงขึ้นไปอีกเป็นเสรีภาพที่มีความหมายในทางธรรมเป็นเสรีภาพที่มีคุณภาพหรือความสมดุลเกิดขึ้น กล่าวคือ มองว่าตนเองนี้มีเสรีภาพ โดยสัมพันธ์กับเสรีภาพของผู้อื่น ^{๒๗}

เสรีภาพในอีกความหมายหนึ่ง ก็คือให้เสรีภาพในทางสร้างสรรค์ทำสิ่งที่ดี และห้ามเสรีภาพในทางทำลายทำความชั่วเสียหาย เช่น จะค้นคว้าหาความรู้ได้เสรี แต่จะกินเหล้าเสรีไม่ได้^{๒๘}

ในอีกความหมายหนึ่ง เสรีภาพ มีความหมายที่แยกเป็น 2 ด้าน คือ เสรีภาพที่จะเอา อย่างหนึ่ง กับเสรีภาพที่จะให้ อย่างหนึ่ง ทั้งการได้และการให้เป็นความหมายของเสรีภาพ^{๒๙}

^{๒๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), ประชาธิปไตยไม่ยาก ถ้าอยากได้, (กรุงเทพฯ : บริษัทพิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๑๕.

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕.

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗-๘.

^{๒๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕.

^{๒๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕.

พระพรหมคุณาภรณ์มองว่า เสรีภาพในลักษณะแบบนี้ยังมีขอบเขต ก็คือยังถูกจำกัด เมื่อยังถูกจำกัด ก็ยังไม่เสรีจริง พระพรหมคุณาภรณ์ได้อธิบายว่า เสรีภาพที่เป็น ๒ ด้าน คือ เสรีภาพในการได้กับเสรีภาพในการให้^{๓๔} พระพรหมคุณาภรณ์ เมื่อกล่าวถึงเสรีภาพ จึงกล่าวถึงเสรีภาพที่ยังถูกจำกัดและเสรีภาพที่ไม่ถูกจำกัด ความหมายของเสรีภาพทั้งสองประเภทจึงแตกต่างกัน ท่านเห็นว่า “เสรีภาพภายนอกยังเป็นเสรีภาพที่ถูกจำกัด เป็นเสรีภาพตามเงื่อนไข ส่วนเสรีภาพภายในถ้าเป็นเสรีภาพที่สมบูรณ์ย่อมไม่ถูกจำกัด”^{๓๕}

พระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่า เสรีภาพ/อิสรภาพ (Freedom) ในทางพระพุทธศาสนา หมายถึง วิมุตติ ได้แก่ ความหลุดพ้น ความดับกิเลส ภาวะไร้กิเลส ไม่มีทุกข์เกิดขึ้น นั่นคือ มนุษย์สามารถพัฒนาตนเองจนบรรลุธรรมชั้นสูงที่เรียกว่านิพพานอันเป็นเสรีภาพที่แท้จริง โดยที่ไม่มีกิเลสครอบงำ ซึ่งในระดับนี้มีความหมายตรงกับวิมุตติในพระพุทธศาสนา^{๓๖} เสรี ก็คือเป็นอิสระจากการครอบงำของอำนาจที่จะมาชักจูงให้ผิดไปจากธรรม อำนาจที่จะมาครอบงำจิตใจให้หันเหเขวออกไปจากธรรม ก็คือกิเลส ได้แก่ ความโลภ ความโกรธ ความหลงหรือตัณหา มานะ ทิฐิ^{๓๗} พระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่า คำว่าเสรีภาพมาจากคำว่า เสรีบวกกับภาวะ เมื่อรวมกันจึงแปลว่า ภาวะแห่งความมีเสรี ภาวะแห่งความเป็นใหญ่ และยังมีคำที่ใช้แทนอีกคำหนึ่งคือ “อิสรภาพ” ซึ่งแปลว่า ความที่จิตเป็นใหญ่ หลุดพ้นจากกิเลสและตัณหา หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า วิมุตติ (deliverance)^{๓๘}

พระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่า “เสรีภาพภายในซึ่งเป็นความอิสระจากการครอบงำของกิเลสนี้เป็นเสรีภาพที่สำคัญที่สุด”^{๓๙} ตามหลักพุทธศาสนา เสรีภาพภายในของคนเราจะสมบูรณ์ได้ก็ต่อเมื่อเราหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง นั่นคือต้องเป็นพระอรหันต์ ในชีวิตประจำวันเราสามารถที่จะทำให้ตนเองพ้นจากการครอบงำของกิเลสในบางขณะบางเวลาได้กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือปุลฺฺชุน

^{๓๔} อ้างแล้ว.

^{๓๕} อ้างแล้ว.

^{๓๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา , พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพฯ : สหธรรมิก, ๒๕๓๕), หน้า ๑๒.

^{๓๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), ประชาธิปไตยไม่ยาก ถ้าอยากได้, หน้า ๑๒.

^{๓๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม , พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพฯ : สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๑๕๔-๑๕๕.

^{๓๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), ประชาธิปไตยไม่ยาก ถ้าอยากได้, หน้า ๑๕.

โดยทั่วไปยังมีเสรีภาพที่ไม่สมบูรณ์ เสรีภาพของเขายังถูกจำกัด และสิ่งที่เป็นขอบเขตจำกัดของเสรีภาพก็คือกิเลสก็คือกิเลสต่าง ๆ^{๔๐}

จากเอกสาร พอสสรุปความหมายของเสรีภาพ ในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ว่า เสรีภาพ คือ ความอิสระในการแสดงออกทางกายทางวาจา ใจโดยไม่มีอะไรกีดกันในด้านสูงขึ้นไปอีกคือ การไม่ถูกอำนาจกิเลสครอบงำ และยังได้อธิบายความมีเสรีภาพเพิ่มเติมว่าความเป็นเสรีที่จะให้โอกาสแก่คนอื่นด้วย นอกจากนี้ เสรีภาพยังหมายถึง ความเป็นอิสระไม่มีอะไรมากีดกันจำกัดด้วย เป็นอิสระที่แท้จริง เสรี ก็คือเป็นอิสระจากการครอบงำของอำนาจที่จะมาชักจูงให้ผิดไปจากธรรม อำนาจที่จะมาครอบงำจิตใจให้หันเหเขวออกไปจากธรรม ก็คือกิเลส ได้แก่ ความโลภ ความโกรธ ความหลงหรือตัณหา มานะ ทิฐิ

๓.๓ ระดับของเสรีภาพในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต)

การแบ่งระดับของเสรีภาพนั้นเป็นเรื่องจำเป็นที่จะต้องนำมาเสนอในหัวข้อนี้เพื่อที่จะได้เข้าใจในเรื่องเสรีภาพแต่ละระดับในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น เพราะท่านได้กล่าวถึงเสรีภาพไว้หลายระดับ ทั้งเสรีภาพภายนอกเสรีภาพภายใน

พระพรหมคุณาภรณ์กล่าวถึงเสรีภาพในภายนอก (liberty) ว่าเป็นเสรีภาพที่มีความหมายหลายระดับ ท่านแบ่งได้ถึง ๔ ระดับ

ระดับที่ ๑ คือระดับต่ำสุดนั้น เสรีภาพคือ “ความอิสระที่จะทำอะไรก็ได้ตามใจชอบ เสรีภาพ คือ การกระทำอะไรก็ได้ตามใจตัว หรือว่า เสรีภาพ คือการทำได้ตามใจชอบ”^{๔๑} พระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่าเป็นการเข้าใจเสรีภาพที่ผิด เป็นเสรีภาพที่คนจำนวนมากเข้าใจ^{๔๒} ในการใช้เสรีภาพแบบนี้ คนจึงไม่รู้ตัวเลยว่าตนเองนั้น กำลังใช้เสรีภาพเพื่อสนองราคะ สมองโลภะ สมองโทสะ สมองตัณหา สมองมานะ ที่เป็นเรื่องของความเห็นแก่ตัวเท่านั้น พระพรหมคุณาภรณ์

^{๔๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), มองสันติภาพโลก ผ่านภูมิหลังอารยธรรมโลกาภิวัตน์ , หน้า ๒๕๔๒.

^{๔๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), ประชาธิปไตยไม่ยาก ถ้าอยากได้, หน้า ๑๗.

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕.

ยังได้อธิบายอีกว่า แล้วเสรีภาพแบบนี้จะช่วยสร้างสรรค์สังคมได้อย่างไร ^{๓๓} “เป็นเสรีภาพที่เลื่อนลอยไม่รู้จุดหมาย เป็นเสรีภาพที่ทำลายประชาธิปไตย เป็นเสรีภาพของคนที่ไม่ได้รับการศึกษา”^{๓๔}

จากข้อความนี้ชี้ให้เห็นว่าพระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่าเสรีภาพระดับต่ำเป็นเสรีภาพที่คนส่วนใหญ่เข้าใจ ซึ่งเป็นความเข้าใจเสรีภาพที่ผิด เป็นเสรีภาพที่ไม่สร้างสรรค์สังคม เป็นเสรีภาพที่ทำลายประชาธิปไตย เป็นเสรีภาพของคนที่ไม่ได้รับการศึกษา

ระดับที่ ๒ เป็นเสรีภาพที่จะทำตามใจชอบภายในขอบเขตจำกัดเป็นเสรีภาพตามเงื่อนไข เสรีภาพ ซึ่งหมายถึง ความมีสิทธิที่จะทำอะไรก็ได้โดยไม่ละเมิดสิทธิของผู้อื่น หรือว่า พุดได้ ทำได้ ภายใต้เงื่อนไข ข้อกำหนด หรือความคุ้มครองของกฎหมาย พุดง่าย ๆ ว่า เสรีภาพภายในขอบเขต^{๓๕} เป็นเสรีภาพทางสังคม เนื่องจากสังคมเป็นที่รวมของบุคคลจำนวนมาก และแต่ละบุคคลก็มีเสรีภาพ การมีเสรีภาพของบุคคลอาจก่อให้เกิดการละเมิดหรือรุกรานเสรีภาพของบุคคลอื่นได้ ถ้าบุคคลนั้นใช้เสรีภาพไม่เป็น ^{๓๖}

จากข้อความนี้ชี้ให้เห็นว่าพระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่าเป็นเสรีภาพตามเงื่อนไข ทำตามใจชอบภายในขอบเขตจำกัดไม่ละเมิดสิทธิของผู้อื่น

ระดับที่ ๓ เป็นเสรีภาพในความหมายของคฤหาญ คือมีการรับรู้ว่าคุณเองมีเสรีภาพ แต่ก็เห็นว่าเสรีภาพของตนต้องสัมพันธ์กับเสรีภาพของคนอื่น เสรีภาพระดับนี้คล้ายกับเสรีภาพตามเงื่อนไข แต่มีความเข้าใจตามความเป็นจริงเป็นกรอบการมอง จึงไม่รู้สึกว่าคุณขอบเขตจำกัดนั้นเป็นการบีบคั้นตนเอง^{๓๗} หรือความมีสิทธิที่จะทำอะไรก็ได้โดยไม่ละเมิดสิทธิของผู้อื่น หรือว่า พุดได้ ทำได้ภายใต้เงื่อนไข ข้อกำหนด หรือความคุ้มครองของกฎหมาย พุดง่าย ๆ ว่า เสรีภาพในขอบเขต มีเหตุผล ในการใช้เสรีภาพ คิดก่อนทำโดยไม่ถูกบังคับโดยกฎหมาย คือมีจิตสำนึก ในเวลาใช้เสรีภาพ

^{๓๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), รัฐศาสตร์เพื่อชาติ vs รัฐศาสตร์เพื่อโลก, (กรุงเทพฯ : บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๓๗-๓๘.

^{๓๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๖.

^{๓๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), ประชาธิปไตยไม่ยาก ถ้าอยากได้, หน้า ๑๕.

^{๓๖} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), การศึกษาที่สากลบนพื้นฐานแห่งภูมิปัญญาไทย, (กรุงเทพฯ : อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป, ๒๕๓๒), หน้า ๑๖๔.

^{๓๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), ประชาธิปไตยไม่ยาก ถ้าอยากได้, หน้า ๑๖.

จากข้อความนี้ชี้ให้เห็นว่าพระพรหมคุณาภรณ์ เห็นว่าเสรีภาพระดับนี้คล้ายกับเสรีภาพตามเงื่อนไข ความมีสิทธิที่จะทำอะไรก็ได้โดยไม่ละเมิดสิทธิของผู้อื่น และมีความเข้าใจตามความเป็นจริงเป็นกรอบการมอง จึงไม่รู้สึกว่าการขอบเขตจำกัดนั้นเป็นการบีบคั้นตนเอง

ส่วนระดับที่ ๔ ซึ่งเป็นเสรีภาพภายนอกที่สูงที่สุดนั้นท่านหมายถึงเสรีภาพที่เป็นความพร้อมที่จะให้โอกาสแก่คนอื่น รับฟังคนอื่นให้โอกาสคนอื่น เสรีภาพระดับนี้มีความสำคัญมากต่อระบอบประชาธิปไตย^{๔๘} ความมีเสรีภาพนั้นหมายถึงความพร้อมที่จะให้โอกาสแก่ผู้อื่นด้วย คนที่จะปกครองตนเองได้ จะต้องมิจิตสำนึกนี้ ความมีเสรีภาพนั้น หมายถึงความเป็นเสรีที่จะให้โอกาสแก่คนอื่นด้วย มิฉะนั้น เสรีภาพจะมีความหมายอยู่ที่นั่นเพียงด้านเดียวไม่มีเสรีภาพแก่ผู้อื่น^{๔๙} “เป็นเสรีภาพที่มีจุดหมายด้วย โดยถูกต้องตามหลักการ ในการที่จะพัฒนาชีวิต ในการแสวงปัญญา ในการทำ สิ่งดีงาม ในการนำเอาศักยภาพที่มีอยู่ ที่ได้พัฒนาออกมาเป็นความรู้ความสามารถสติปัญญาที่สูงงอมแล้ว เอามาเพื่อแผ่แก่กัน และเอามาร่วมกันในการสร้างสรรค์ชีวิตสังคมประชาชาติ”^{๕๐} เสรีภาพของตนกับเสรีภาพของผู้อื่น จะต้องเป็นคู่กันเมื่อมีเสรีภาพโดยมีการยอมให้โอกาสแก่ผู้อื่นด้วย ก็เกิดดุลยภาพขึ้น^{๕๑}

พระพรหมคุณาภรณ์มองว่า การแสดงออกของเสรีภาพนั้นจะต้องอยู่ภายใต้การควบคุมของปัญญา การใช้ปัญญาอย่างจริงจังนี้ เป็นสิ่งที่จะต้องย้ำให้มากเพราะการใช้หรือการแสดงออกของปัญญาที่บริสุทธิ์บริบูรณ์นี้แหละ คือการใช้เสรีภาพอย่างสูงสุดและเสรีภาพที่แท้จริงจะมีได้ก็ต่อเมื่อมีการใช้ปัญญา คือการแสดงออกของเสรีภาพนั้นจะต้องอยู่ภายใต้การควบคุมของปัญญา ซึ่งหมายถึงความรู้ความเข้าใจในตัวความจริง ความถูกต้องดีงาม และประโยชน์สุขที่แท้จริง^{๕๒}

เสรีภาพของตนที่เข้าคู่กับเสรีภาพของผู้อื่น โดยที่ต่างก็มีเสรีภาพด้วยกันเท่ากันนี้ จะทำให้เกิดความพอดีขึ้น เรียกว่าเสรีที่ถูกจำกัดโดยสมภาพ หรือความเสมอภาพกัน ซึ่งเป็นความสมดุลหรือดุลยภาพอย่างหนึ่ง และเป็นลักษณะของทางสายกลาง (middle way) หรือวิถีแห่งความพอดี ฝรั่งเศสบางคนเรียกว่า จุดกลางสาย (midway point) ที่ เสรีภาพถูกจำกัดด้วยสมภาพ และว่าประชาธิปไตยอยู่ที่ตรงนี้^{๕๓} ถึงเสรีภาพในการดำเนินชีวิต บุคคลจะใช้สติปัญญาในการพัฒนาตนเอง

^{๔๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗.

^{๔๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘.

^{๕๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), รัฐศาสตร์เพื่อชาติ vs รัฐศาสตร์เพื่อโลก, หน้า ๑๗.

^{๕๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), ประชาธิปไตยไม่ยาก ถ้าอยากได้, หน้า ๑๗.

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕.

^{๕๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘.

ได้ก็คือเมื่อเรามีความรู้หรือปัญญาคือ ต้องรู้ถึงปัจจัยที่ส่งเสริมและปัจจัยที่มาขัดขวางเสรีภาพ เพราะในชีวิตมนุษย์มีโครงสร้างของจิตใจที่เรียกว่า สังขาร ซึ่งเป็นได้ทั้งปัจจัยส่งเสริมและปัจจัยที่จะขัดขวางเสรีภาพ ปัจจัยที่ส่งเสริมเสรีภาพ เช่น สติ ศรัทธา วิริยะ และสมาธิ เป็นต้น^{๕๔}

จากข้อความนี้ชี้ให้เห็นว่าพระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่าเป็นเสรีภาพภายนอกที่สูงสุดเป็นเสรีภาพที่เป็นความพร้อมที่จะให้โอกาสแก่คนอื่น รับฟังคนอื่นให้โอกาสคนอื่น เป็นเสรีภาพที่มี สติ ศรัทธา วิริยะ และสมาธิเป็นรากฐาน เป็นต้น เสรีภาพระดับนี้มีความสำคัญมากต่อระบอบประชาธิปไตย

เสรีภาพที่กล่าวมาแล้วทั้ง ๔ ระดับพระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่าเป็นเสรีภาพภายนอก แม้ว่าเสรีภาพในความหมายนี้จะมีเนื้อหาสาระมากขึ้น แต่ท่านเห็นว่ามี ความหมายไม่สมบูรณ์ ส่วนเสรีภาพภายในนั้น พระพรหมคุณาภรณ์ได้กล่าวไว้ว่า “เป็นเสรีภาพอีกระดับหนึ่ง คือ การที่คนเราจะมีเสรีภาพแท้จริงภายนอกได้ จะต้องมีความเสรีภาพภายในด้วย คือ จิตใจจะต้องเสรี”^{๕๕}

เสรีในความหมายนี้พระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่า ความเป็นอิสระจากการครอบงำของอำนาจที่จะมาชักจูงให้ผิดไปจากธรรม อำนาจที่จะมาครอบงำจิตใจให้หันเหออกไปจากธรรมก็คือกิเลส ได้แก่ ความโลภ ความโกรธ ความหลงหรือตัณหา มานะ ทิฐิ พระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่า เมื่อกิเลสพวกนี้เข้ามาครอบงำจิตใจแล้วก็ทำให้ใจไม่อยู่ในธรรม ทำให้ใจเหวออกจากธรรม^{๕๖} เพราะฉะนั้นการที่คนจะใช้เสรีภาพให้เป็นผลอย่างแท้จริงจะต้องเป็นเสรีภาพที่เป็นความอิสระจากกิเลส หมายความว่าเสรีภาพที่แท้จริงก็คือใจจะต้องมีเสรีภาพ คือเสรีภาพจากกิเลส ไม่ตกอยู่ในอำนาจของโลภะ โทสะ โมหะหรือตัณหา มานะ ทิฐิ เพราะพระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่ากิเลสจำพวกเห็นแก่ตัว เอาตัวตนเป็นศูนย์กลาง ๓ อย่างนี้มักเข้าครอบงำจิตใจ เป็นตัวบงการอยู่เบื้องหลังพฤติกรรมของมนุษย์ปุถุชนทั่วไป ตัณหา คือความอยากได้อยากเอาเพื่อตัว ต้องการผลประโยชน์และสิ่งบำรุงบำเรอปรนเปรอตน ไม่ยอมเสียสละเพื่อใคร (ใส่เสพ ใส่บริโภคน) มานะ คือ ความอยากให้ตัวยิ่งใหญ่ ต้องการอำนาจความเด่นดัง ความสำคัญหรือการครอบงำเหนือผู้อื่น ไม่ยอมใคร (ใส่อำนาจ ใส่อิทธิพล) ทิฐิ คือ ความยึดถือเอาแต่ความเห็นของตัวเอง ต้องการให้เขารับเอาความเห็นของตน ยึดติดถือมั่นในความเชื่อ ลัทธิ อุดมการณ์ของตนจะสำคัญเหนือกว่าความจริง ไม่ยอมรับฟังใคร (คลั่งลัทธินิยม อุดมการณ์คับแคบ) ถ้าขาดสติเมื่อไหร่ก็จะอยู่ใต้อำนาจครอบงำของมัน ทำให้พฤติกรรมเสรีภาพเสียศูนย์เล็ดหายไป กลายเป็นโทษก่อผลร้ายทำลาย

^{๕๔} พระราชวรมุนี (ประยูร ชาญ ปยุตโต), ลูอิสภาพด้วยอนิจจัง, หน้า ๑๘-๒๐.

^{๕๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), ประชาธิปไตยไม่ยาก ถ้าอยากได้, หน้า ๓๑.

^{๕๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒.

ประชาธิปไตย ฉะนั้น การใช้เสรีภาพอย่างสูงสุด และเสรีภาพที่แท้จริงจะมีได้ก็ต่อเมื่อมีการใช้ปัญญา คือการแสดงออกของเสรีภาพนั้นจะต้องอยู่ภายใต้การควบคุมของปัญญา ซึ่งหมายถึงความรู้ความเข้าใจในตัวความจริง ความถูกต้องดีงาม และประโยชน์สุขที่แท้จริง^{๕๓}

เสรีภาพ เสรีภาพภายนอกและเสรีภาพภายใน ตามทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ เมื่อแบ่งออกเป็นประเภทต่าง ๆ สามารถแบ่งได้เป็น ๔ ประเภท คือ

๑) เสรีภาพทางกายภาพ (physical freedom) หรือเสรีภาพภายในความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ เช่น ความอิสระที่ไม่ถูกบีบคั้นจากการขาดแคลนความต้องการพื้นฐานของชีวิตคืออาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรคหรือการใช้ทรัพยากรและเทคโนโลยีอย่างฉลาดโดยไม่ตกเป็นทาสของสิ่งเหล่านั้น

๒) เสรีภาพทางสังคม (social freedom) คือเสรีภาพในความสัมพันธ์กับคนอื่น ชุมชนหรือสิ่งแวดล้อมทางสังคม เช่น ไม่ถูกเอารัดเอาเปรียบ ไม่ถูกละเมิดสิทธิมนุษยชน ไม่อยู่ท่ามกลางความรุนแรง การก่อการร้าย และภัยสงคราม รวมทั้งความสัมพันธ์ที่ประสานกลมกลืนกับคนอื่น ๆ

๓) เสรีภาพทางอารมณ์ (emotional freedom) หรือเสรีภาพทางความคิด เป็นเสรีภาพที่ไม่ถูกครอบงำด้วยอำนาจของกิเลสตัณหาที่ถ่วงแล้ว และเมื่อกล่าวในเชิงบวกก็คือการมีอยู่ของคุณภาพจิตที่มีคุณประโยชน์ เช่นความรักความเมตตา ความกรุณา สติ ละสมภา เป็นต้น ตลอดจนถึงความแจ่มใสและความบริสุทธิ์ของจิตใจ ความสงบ และความสุข

๔) เสรีภาพทางปัญญา (intellectual freedom) คือการไม่ถูกบีบคั้นจากความไม่รู้หรืออวิชชา การรู้และเข้าใจสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง เข้าใจธรรมชาติ มีโลกทัศน์และชีวิตทัศน์ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของปัญญา เป็นต้น^{๕๔}

โดยสรุปจากเอกสารที่ได้ศึกษามา เสรีภาพในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ มี ๔ ระดับ

ระดับที่ ๑ คือระดับต่ำสุดนั้น เสรีภาพคือ “ความอิสระที่จะทำอะไรก็ได้ตามใจชอบ เสรีภาพ คือ การกระทำอะไรก็ได้ตามใจตัว หรือว่า เสรีภาพ คือการทำได้ตามใจชอบ

ระดับที่ ๒ เป็นเสรีภาพที่จะทำตามใจชอบภายในขอบเขตจำกัดเป็นเสรีภาพตามเงื่อนไข เสรีภาพ

^{๕๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕.

^{๕๔} P.A. Payutto, **Buddhist Solutions for the Twenty-first Century**, (Bangkok: Buddhama Foundation, 1994), pp. 50-51.

ระดับที่ ๓ เป็นเสรีภาพความหมายของดุลยภาพ คือมีการรับรู้ว่าคุณเองมีเสรีภาพ แต่ก็เห็นว่าเสรีภาพของตนต้องสัมพันธ์กับเสรีภาพของคนอื่น เป็นเสรีภาพของคนที่มีจิตสำนึก

ระดับที่ ๔ ซึ่งเป็นเสรีภาพภายนอกที่สูงที่สุดนั้นท่านหมายถึงเสรีภาพที่เป็นความพร้อมที่จะให้โอกาสแก่คนอื่น ซึ่งอาจจะรวมถึงเสรีภาพทางใจด้วย

นอกจากนี้ยังสามารถที่จะแบ่งเสรีภาพเป็น ๒ ได้ คือ เสรีภาพทางกายกับเสรีภาพทางใจ หรือเสรีภาพภายนอกกับภายใน เสรีภาพภายนอกก็คือเสรีภาพระดับที่ ๑ -๒-๓ เป็นเสรีภาพทางกายภาพ ส่วนเสรีภาพระดับที่ ๔ เป็นเสรีภาพทั้งภายในภายนอก

๓.๔ ขอบเขตของเสรีภาพในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต)

ในการจัดขอบเขตของเสรีภาพนั้นมีนัยสำคัญก็เพื่อที่จะให้ทราบเสรีภาพแต่ละระดับได้ชัดเจน เป็นรูปธรรมมากขึ้น ดังนั้นในหัวข้อนี้จะได้เสนอขอบเขตของเสรีภาพในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ ขอบเขตของเสรีภาพในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) อาจแบ่งได้เป็น ๔ ประการตามระดับของเสรีภาพ คือ

ขอบเขตของเสรีภาพระดับที่ ๑ คือระดับต่ำสุดนั้น เสรีภาพคือความอิสระที่จะทำอะไรก็ได้ตามใจชอบ เสรีภาพแบบนี้จำกัดด้วยกำลังสติปัญญาที่แสดงออกอันเป็นธรรมชาติของมนุษย์ หมายความว่ามนุษย์เคลื่อนไหวโดยกำลังความรู้ความสามารถเท่าที่กำลังความสามารถจะอำนวยให้ เพราะเมื่อมนุษย์ยังมีการศึกษาน้อย ยังพัฒนาไม่เต็มที่คือยังพัฒนาไม่เพียงพอที่จะเป็นอยู่ด้วยปัญญา ก็ต้องอาศัยกิเลสอย่างนี้ช่วยกระตุ้นเร้าที่จะรักษาตัวให้อยู่รอดไปก่อน ^{๕๕} “ในการใช้เสรีภาพ คนจึงไม่รู้ตัวเลยว่าตนเองนั้น กำลังใช้เสรีภาพเพื่อสนองราคะ สมองโลภะ สมองโทสะ สมองตัณหา สมองมานะ ที่เป็นเรื่องของความเห็นแก่ตัวเท่านั้น” ^{๕๖} ดังนั้น ขอบเขตของเสรีภาพขั้นต่ำสุดก็คือการแสดงออกตามกำลังสติปัญญา หรือจะกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือเสรีภาพที่ไม่มีขอบเขตนั่นเอง

จากข้อความนี้ชี้ให้เห็นว่าพระพรหมคุณาภรณ์ เห็นว่าเสรีภาพระดับต่ำสุดมีขอบเขตอยู่ที่กำลังสติปัญญาที่แสดงออกอันเป็นธรรมชาติของมนุษย์ เท่าที่กำลังความสามารถจะอำนวยให้

ขอบเขตของเสรีภาพระดับที่ ๒ เป็นเสรีภาพที่จะทำตามใจชอบภายในขอบเขต เป็นเสรีภาพตามเงื่อนไขจำกัดโดยกฎหมายหรือกฎเกณฑ์กติกาของสังคม หรือกฎระเบียบ แต่ไม่ได้ใช้

^{๕๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), ประชาธิปไตยไม่ยาก ถ้อยคำได้, หน้า ๔๕.

^{๕๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), รัฐศาสตร์เพื่อชาติ vs รัฐศาสตร์เพื่อโลก, หน้า ๓๗.

ปัญญา “เสรีภาพ เพื่อให้โอกาสแก่การศึกษาที่เป็นสิทธิและหน้าที่พื้นฐานที่สุดของมัน นี่คือการเสรีภาพในระดับของชีวิต”^{๖๐} เป็นเสรีภาพที่มีกฎหมายเป็นขอบเขตนั่นเอง

จากข้อความนี้ชี้ให้เห็นว่าพระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่าเสรีภาพระดับที่ ๒ เป็นเสรีภาพการทำตามเงื่อนไขเป็นขอบเขตจำกัดโดยกฎหมายหรือกฎเกณฑ์กติกาของสังคม หรือมีกฎระเบียบเป็นขอบเขต

ขอบเขตของเสรีภาพระดับที่ ๓ เป็นเสรีภาพความหมายของดุลยภาพ คือมีการรับรู้ว่าคุณเองมีเสรีภาพ แต่ก็เห็นว่าเสรีภาพของตนต้องสัมพันธ์กับเสรีภาพของคนอื่น เสรีภาพระดับนี้คล้ายกับเสรีภาพตามเงื่อนไข แต่มีปัญญาและความเข้าใจตามความเป็นจริงเป็นกรอบการมอง จึงไม่รู้สึกว่าขอบเขตจำกัดนั้นเป็นการบีบคั้นตนเอง^{๖๑}

ขอบเขตของเสรีภาพทางสังคมพระพรหมคุณาภรณ์ได้พูดไว้อีกคำว่า เสรีภาพของคนที่มาเข้าคู่กับเสรีภาพของผู้อื่น โดยที่ต่างก็มีเสรีภาพด้วยกันเท่ากันนี้ จะทำให้เกิดความพอดีขึ้น เรียกว่าเสรีที่ถูกจำกัดโดยสมภาพ หรือความเสมอภาพกัน ซึ่งเป็นความสมดุลหรือดุลยภาพอย่างหนึ่ง และเป็นลักษณะของทางสายกลาง (middle way) หรือวิถีแห่งความพอดี ฝรั่งเศสบางคนเรียกว่า จุดกลางสาย (midway point) ที่ เสรีภาพถูกจำกัดด้วยสมภาพ และว่า ประชาธิปไตยอยู่ที่ตรงนี้^{๖๒}

พระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่า คนที่มีความสำนึกในความรับผิดชอบ จะไม่มองเห็นขอบเขตจำกัดของเสรีภาพที่จำเป็นต้องมีในการอยู่ร่วมกับสังคมว่าเป็นอุปสรรคแต่พร้อมที่จะอยู่ร่วมสังคมด้วยดี ยอมรับขอบเขตจำกัดที่มีอยู่ และใช้เสรีภาพของตนในทางที่จะไม่ทำความเดือดร้อนวุ่นวายในสังคม ^{๖๓}พระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่าการสร้างจิตสำนึกในความรับผิดชอบนั้นเป็นสิ่งที่สำคัญ เพราะคนที่มีความรับผิดชอบนั้น จะไม่รู้สึกว่าเสรีภาพที่อยู่ในขอบเขตอันสมควรตามกฎหมายและกฎเกณฑ์ต่างๆ เป็นความบีบคั้นจำกัดอึดอัดข้องใจ เขาจะอยู่อย่างสบายใจและพอใจที่จะปฏิบัติตามกฎระเบียบทั้งหลาย และการใช้เสรีภาพของเขาก็จะไม่เป็นไปอย่างก้าวก่าयरุกรานรบกวนเพื่อนบ้านคนอื่นๆทำให้อยู่กันโดยสงบเรียบร้อย ^{๖๔} เป็นเสรีภาพที่มีกฎหมายเป็นขอบเขต

^{๖๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๘.

^{๖๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), ประชาธิปไตยไม่ยาก ถ้าอยากได้, หน้า ๑๗.

^{๖๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘.

^{๖๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘.

^{๖๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐-๓๑.

จากข้อความนี้ชี้ให้เห็นว่าพระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่าเสรีภาพที่ถูกจำกัดโดยสมภาพ หรือความเสมอภาคกัน ซึ่งเป็นความสมดุลหรือดุลยภาพอย่างหนึ่ง และเป็นลักษณะของทางสาย กลาง (middle way) หรือจะกล่าวว่าเป็นเสรีภาพทางสังคมก็ได้ เสรีภาพทางสังคมถูกจำกัด ขอบเขตด้วยความเสมอภาค

ขอบเขตของเสรีภาพระดับที่ ๔ ซึ่งเป็นเสรีภาพภายนอกที่สูงที่สุดนั้นท่านหมายถึง เสรีภาพที่เป็นความพร้อมที่จะให้โอกาสแก่คนอื่น เป็นเสรีภาพภายนอกที่สูงที่สุดเป็นเสรีภาพที่ไม่มี ขอบเขต เพราะเป็นเสรีภาพที่ใช้ปัญญา เสรีภาพระดับนี้มีความสำคัญมากต่อระบอบประชาธิปไตย ความมีเสรีภาพนั้นหมายถึงความพร้อมที่จะให้โอกาสแก่ผู้อื่นด้วย อันนี้สำคัญ คนที่จะปกครอง ตนเองได้ จะต้องมิจิตสำนึกนี้ ความมีเสรีภาพนั้น หมายถึงความเป็นเสรีที่จะให้โอกาสแก่คนอื่น ด้วย มิฉะนั้น เสรีภาพจะมีความหมายอยู่ที่ฉันเพียงด้านเดียวไม่มีเสรีภาพแก่ผู้อื่น^{๖๖}

จากข้อความนี้ชี้ให้เห็นว่าพระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่าเสรีภาพภายนอกที่สูงที่สุดเป็น เสรีภาพที่ไม่มีขอบเขต เพราะเป็นเสรีภาพที่ใช้ปัญญา

จากเอกสาร พอสรุปขอบเขตของเสรีภาพ ในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ ได้ว่า เสรีภาพระดับที่ ๑ ต่ำสุดจำกัดด้วยกำลังสติปัญญาที่แสดงออกอันเป็นธรรมชาติของมนุษย์ หมายความว่ามนุษย์เคลื่อนไหวโดยกำลังความรู้ความสามารถเท่าที่กำลังความสามารถจะอำนวยให้ ขอบเขตของเสรีภาพระดับที่ ๒ เป็นเสรีภาพที่มีกฎหมายเป็นขอบเขตนั่นเอง ขอบเขตของเสรีภาพ ระดับที่ ๓ มีปัญญาและความเข้าใจตามความเป็นจริงเป็นกรอบการมอง เสรีภาพที่ถูกจำกัดโดย สมภาพ หรือความเสมอภาคกัน ขอบเขตของเสรีภาพระดับที่ ๔ เป็นเสรีภาพภายนอกที่สูงที่สุดเป็น เสรีภาพที่ไม่มีขอบเขต เพราะเป็นเสรีภาพที่ใช้ปัญญา

๓.๕ มนุษย์กับการใช้เสรีภาพในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต)

ในการใช้เสรีภาพของมนุษย์นั้น พระพรหมคุณาภรณ์ มองว่ามนุษย์มีเสรีภาพในการ เลือกลงแล้ว การเลือกของคนเราในชีวิตประจำวันนั้นทำได้หลายขั้นตอนของชีวิต “มนุษย์ก็ใช้ เจตจำนงหรือเจตนาเป็นเครื่องกำหนดการปฏิบัติต่อกันระหว่างมนุษย์เองด้วย และพร้อมกับที่ มนุษย์ปฏิบัติต่อผู้อื่นสิ่งอื่น ต่อธรรมชาติที่แวดล้อมตนตลอดจนปรุงแต่งโลกธรรมชาติอยู่นั่นเอง มนุษย์”^{๖๗}

^{๖๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗.

^{๖๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงขยายความ), หน้า ๓๑-๔๘ .

พระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่ามนุษย์มีเสรีภาพที่จะเลือก แม้พันธกรรมและสิ่งแวดล้อมจะมีอิทธิพลต่อชีวิตมนุษย์ แต่ที่สำคัญนั้น มนุษย์มีเจตจำนงที่จะกำหนดชีวิตของตนเอง^{๖๘} แม้พระพรหมคุณาภรณ์จะไม่ปฏิเสธนิยัตินิยม (determinism) โดยเห็นว่ากิเลสและกรรมเป็นต้นเป็นสิ่งที่มียอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของเรา แต่ท่านก็เห็นว่าคนเรามีเสรีภาพ เสรีภาพนี้เป็นเสรีภาพที่เกิดจากการนำเอาศักยภาพที่มีอยู่ออกมาใช้เพื่อพัฒนาชีวิตให้ดีขึ้น ซึ่งเป็นเสรีภาพภายใต้กฎธรรมชาติหรือกระบวนการแห่งเหตุปัจจัย^{๖๙} เป็นเสรีภาพที่สำคัญในระบอบประชาธิปไตย

จากข้อความนี้ชี้ให้เห็นว่าการที่มนุษย์สามารถเลือกทำในสิ่งที่ตนเองอยากทำ แสดงว่ามนุษย์มีเสรีภาพ มนุษย์กับการใช้เสรีภาพ ในประเด็นนี้ผู้วิจัยต้องการที่จะนำเสนอถึงจุดประสงค์ของการใช้เสรีภาพว่าในการที่มนุษย์ใช้เสรีภาพแต่ละระดับนั้นมีความประสงค์อย่างไร เพราะการแสดงผลถึงความประสงค์ที่ตนต้องการก็ถือว่ามนุษย์มีเสรีภาพ แต่ถ้ามนุษย์ไม่สามารถที่จะแสดงออกในสิ่งที่ตนเองประสงค์ได้ แสดงว่ามนุษย์ไม่มีเสรีภาพ เช่น เสรีภาพในด้านเศรษฐกิจ เสรีภาพในด้านการเมือง เสรีภาพในด้านการศึกษา เสรีภาพจากกิเลส เสรีภาพในทศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ แบ่งได้ ๔ ระดับ ดังนั้น ในประเด็นมนุษย์กับการใช้เสรีภาพผู้วิจัยจึงแบ่งการใช้เสรีภาพออกเป็น ๔ อย่าง หรือ ๔ ระดับตามระดับของเสรีภาพในทศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ คือ การใช้ระดับที่คนส่วนใหญ่เข้าใจ การใช้เสรีภาพระดับที่สอง การใช้เสรีภาพเสรีภาพระดับที่สาม การใช้เสรีภาพระดับที่สี่

การใช้เสรีภาพ ระดับที่คนส่วนใหญ่เข้าใจ คือ เสรีภาพที่ทำอะไรได้ตามใจตนเอง ในการใช้เสรีภาพที่คนส่วนใหญ่เข้าใจนั้น มนุษย์ใช้ตามอำนาจความอยาก ใช้เสรีภาพด้วยความไม่รู้ ไม่มีจิตสำนึก ใช้เสรีภาพแล้วไม่รับผิดชอบต่อผลของการใช้เสรีภาพที่มนุษย์ได้แสดงออก เสรีภาพระดับนี้ ซึ่งก็คือไม่มีอิสรภาพหรือเสรีภาพนั่นเอง

เสรีภาพระดับที่สอง คือ การใช้เสรีภาพอย่างมีขอบเขตโดยมีกฎหมายกฎระเบียบของสังคมเป็นขอบเขต การใช้เสรีภาพระดับนี้เป็นการใช้เสรีภาพที่ฝืนความรู้สึกเพราะคนใช้เสรีภาพระดับนี้ยังไม่มิจิตสำนึก การที่จะทำตามกฎจึงเป็นการฝืนใจ หรือทำโดยโดนบังคับด้วยกฎระเบียบของสังคม เป็นการใช้เสรีภาพตามสิทธิตามกฎหมายเพื่อที่จะปกป้องสิทธิของตนเอง

การใช้เสรีภาพระดับที่สาม คือ เป็นการใช้เสรีภาพที่มีกฎหมายกฎระเบียบของสังคมเป็นขอบเขตเหมือนกับเสรีภาพระดับที่สอง แต่ว่าเสรีภาพระดับที่สามเป็นเสรีภาพที่มีจิตสำนึก เป็น

^{๖๘} พระมหาวิมล ผลเจริญ, “เสรีภาพในทศนะของฉอง - ปอล ชาร์ตต์ และพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต)”, วารสารพุทธศาสนศึกษา, ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๓, (กันยายน-ธันวาคม ๒๕๔๕): ๑๘-๑๙.

^{๖๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗-๑๘.

เสรีภาพของคนที่มีความรู้ความเข้าใจ พร้อมทั้งจะปฏิบัติตามกฎหมายกฎระเบียบของสังคม เป็นการ
ใช้เสรีภาพที่ไม่ฝืนใจไม่เป็นการลำบาก เป็นการใช้เสรีภาพของคนที่จะรับผิดชอบต่อการ
กระทำของตนเองอันเป็นผลของการใช้เสรีภาพ เป็นเสรีภาพของคนที่มีความรับผิดชอบ เป็นการ
ใช้เสรีภาพตามสิทธิตามกฎหมายเพื่อที่จะปกป้องสิทธิของตนเองเหมือนกับเสรีภาพระดับที่สองแต่
เป็นเสรีภาพที่มีความรับผิดชอบต่อเสรีภาพที่ตนได้ใช้

เสรีภาพระดับที่สี่ เป็นการใช้เสรีภาพของบุคคลผู้ที่พัฒนาแล้ว เป็นเสรีภาพที่มีปัญญา
เป็นฐาน เสรีภาพเช่นนี้มิได้เป็นเสรีภาพที่ไม่มีอะไรมากำหนดหรือเป็นขอบเขตจำกัด เพราะเป็น
เสรีภาพภายใต้กระบวนการแห่งเหตุปัจจัย เป็นการใช้เสรีภาพของคนที่มีความรับผิดชอบการที่จะ
ใช้เสรีภาพซึ่งเป็นการใช้เสรีภาพที่สูงกว่าการใช้เสรีภาพของคนที่ใช้เสรีภาพระดับที่สาม เพราะการ
ที่จะใช้เสรีภาพต้องมีจิตสำนึกในการที่จะรับผิดชอบต่อผลของการใช้เสรีภาพของตน
ผู้วิจัยขอสรุปในประเด็นนี้ว่าการใช้เสรีภาพในระดับที่หนึ่งเป็นการใช้เสรีภาพได้ตามใจ
ตนเอง การใช้เสรีภาพอย่างมีขอบเขตโดยมีกฎหมายกฎระเบียบของสังคมเป็นขอบเขตแต่ยังไม่
มีจิตสำนึกในการที่จะปฏิบัติตามกฎหมายโดยไม่ต้องฝืนใจ ใช้เสรีภาพระดับที่สาม เป็นการใช้
เสรีภาพที่มีกฎหมายกฎระเบียบของสังคม เสรีภาพระดับที่สี่ เป็นการใช้เสรีภาพของบุคคลผู้ที่
พัฒนาแล้ว

๓.๖ เสรีภาพกับการเมืองในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต)

ในบทนี้ผู้วิจัยต้องการที่จะเสนอแนว กิดเรื่องเสรีภาพที่มีผลต่อการปกครองในระบอบ
ประชาธิปไตย เพราะพระพรหมคุณาภรณ์ มองว่า การปกครองระบอบต่าง ๆ ทั้งหลายนั้น เมื่อ
มองไปให้ถึงที่สุด ตัวกำหนดก็อยู่ที่อำนาจตัดสินใจ หมายความว่า อำนาจตัดสินใจสูงสุดอยู่ที่
ไหน การปกครองก็คือระบอบนั้น จะเป็นระบอบการปกครองไหนก็ดูว่าอำนาจการตัดสินใจสูงสุด
อยู่ที่ใด การที่คนผู้อยู่ในระบอบปกครองจะมีอำนาจในการตัดสินใจนั้นทุกคนจะต้องมีเสรีภาพใน
การที่จะตัดสินใจเรื่องที่จะต้องตัดสินใจโดยที่ไม่ถูกบังคับในการที่จะตัดสินใจ ในเรื่องอำนาจการ
ตัดสินใจพระพรหมคุณาภรณ์ มองว่า ถ้าอำนาจตัดสินใจอยู่ที่บุคคลเดียว ก็เป็นเผด็จการถ้าอำนาจ
ตัดสินใจอยู่ที่คณะบุคคล ก็เป็นคณะธิปไตยถ้าอำนาจตัดสินใจอยู่ที่ประชาชน ก็เป็น
ประชาธิปไตย^{๖๐}

จากข้อความนี้ชี้ให้เห็นว่าพระพรหมคุณาภรณ์ มองว่าการปกครองแบบอื่นที่ไม่เป็น
ประชาธิปไตยเป็นการปกครองที่ปิดกั้นสิทธิเสรีภาพ การปกครองที่ไม่เป็นประชาธิปไตยไม่มี

^{๖๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), ประชาธิปไตยไม่ยาก ถ้าอยากได้, หน้า ๑๑๘.

เสรีภาพ พระพรหมคุณาภรณ์มองว่ามีลักษณะปิดกั้นสติปัญญาของมนุษย์ เป็นการปกครองที่ไม่ให้โอกาสไม่รู้จักใช้ศักยภาพของมนุษย์ ทำให้ความสามารถที่คนแต่ละคนมีอยู่ไม่เป็นประโยชน์แก่สังคมเท่าที่ควร”^{๑๑}

พระพรหมคุณาภรณ์ มองว่าระบอบเผด็จการเป็นการปกครองที่ทุกคนยอมหรือต้องยอมรับอำนาจของผู้ปกครองต้องเชื่อฟังและปฏิบัติตาม ต้องอยู่ร่วมกัน ทำงานร่วมกัน รักษาความสงบเรียบร้อย หรือแม้แต่มีระเบียบวินัยอยู่ได้เพราะเกรงกลัวต่ออำนาจที่ครองจำพวกตนอยู่ แต่การยอมตัวให้แก่อำนาจที่เกรงกลัวแบบนี้ เราได้มองเห็นแล้วว่า เป็นระบอบที่ไม่ดี ไม่พึงปรารถนา ถ้าไม่ใช้ความเกรงกลัวต่ออำนาจของคนด้วยกันอย่างนั้นจะให้ยอมตัวแก่ใครในสังคม เขามีสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือเทพเจ้าที่ทุกคนเคารพบูชาสูงสุด เมื่ออ้างเทพเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์นั้น ก็เป็นจุดรวมให้ทุกคนยอมตัวและยอมตามได้ แต่นั่นก็ยังใช้วิธีการที่สมควรแก่ประชาชนที่พัฒนาในระบอบประชาธิปไตย ^{๑๒} “ซึ่งเป็นการปกครองที่ตัดโอกาสหรือทำให้เสียโอกาส หรือทำให้ไม่เกิดโอกาส”^{๑๓} ส่วนระบอบประชาธิปไตยคือ “การปกครองของประชาชนที่ (โดยทั่วไปหรือส่วนใหญ่) เป็นธรรมชาติไปเลย หรือการปกครองของประชาชนที่เมื่อค้นหา มานะ ทิฐิ มาถึงเส้นขีดของธรรม ค้นหา มานะ ทิฐินั้นจะหยุด”^{๑๔}

พระพรหมคุณาภรณ์ มองว่า การที่ประชาชนปกครองกันเองนี้ก็คือหลักการของประชาธิปไตย ในการที่ประชาชนจะปกครองกันเองนี้ ข้อสำคัญอย่างหนึ่งก็คือแต่ละคนควรจะเป็นคนที่ปกครองตัวเองได้ เพราะถ้าปกครองตัวเองไม่ได้ก็มาปกครองกันเองไม่ได้ หมายความว่า การปกครองแบบประชาธิปไตย คือการปกครองของประชาชนที่แต่ละคนปกครองตัวเองได้ เมื่อแต่ละคนปกครองตัวเองได้ดีแล้วก็มาช่วยกันปกครองร่วมกันก็เป็นการปกครองของประชาชนที่ประชาชนปกครองกันเอง คือเราจะต้องพัฒนาคนให้สามารถปกครองตนเองได้ ถ้าเขาไม่สามารถปกครองตนเองได้แล้ว การที่จะมาร่วมกันปกครองประเทศชาติที่รวมกันเป็นอยู่ก็เป็นไปด้วยดีไม่ได้

การปกครองในระบอบประชาธิปไตยที่ดีพระพรหมคุณาภรณ์ มองว่าประชาธิปไตยไม่ใช่แค่รูปแบบ ประชาธิปไตยต้องมีทั้งรูปแบบทั้งสาระ พระพรหมคุณาภรณ์ มองว่าคนก็มักสนใจในเรื่องของ รูปแบบกันมาก พระพรหมคุณาภรณ์ มองว่าการจัดองค์การที่ใช้อำนาจของ

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๗.

^{๑๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), กระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาคนสู่ประชาธิปไตย, หน้า ๑๕.

^{๑๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), ประชาธิปไตยไม่ยาก ถ้าอยากได้, หน้า ๕๒.

ประชาธิปไตยเป็น ๓ ส่วน คือ องค์กรฝ่ายนิติบัญญัติ องค์กรฝ่ายบริหาร และองค์กรฝ่ายตุลาการ จะต้องมีการเลือกตั้งตลอดจนอะไรต่างๆที่เป็นกลไกของระบอบนี้”^{๗๕}

ประชาธิปไตยที่แท้จริงนั้น พระพรหมคุณาภรณ์ มองว่าต้องมีเนื้อหาสาระ การที่มีรูปแบบก็เพื่อให้เนื้อหาสาระเกิดมีผลในทางปฏิบัติ คือเพื่อจะสื่อสารออกมาเท่านั้นเอง ถ้าหากไม่มีเนื้อหาสาระ รูปแบบก็จะไม่มีความหมายใดๆทั้งสิ้น”^{๗๖}

พระพรหมคุณาภรณ์เปรียบเทียบการเลือกตั้งเหมือนแก้วน้ำ สาระของประชาธิปไตย เหมือนน้ำว่า “เรามีแก้วน้ำเพื่ออะไร ก็เพื่อจะใส่น้ำเก็บไว้ได้และกินน้ำได้สะดวก ถ้าไม่มีน้ำ แก้วน้ำก็ไม่มีความหมาย”^{๗๗} จากข้อความนี้แสดงให้เห็นว่าพระพรหมคุณาภรณ์ให้ความสำคัญทั้ง รูปแบบและเนื้อหาสาระ

รัฐสภา กรม. ศาล การเลือกตั้ง เป็นต้น พระพรหมคุณาภรณ์ มองว่าเป็นเพียงเครื่องมือของประชาธิปไตยเท่านั้นเอง ไม่ใช่เป็นตัวประชาธิปไตย ตัวประชาธิปไตย ก็คือวิถีชีวิตของคนที่อยู่ร่วมกันและช่วยกันจัดสรรความเป็นอยู่ให้ดี เพื่อให้อยู่ร่วมกันอย่างมีสันติสุข ตัวแท้ของประชาธิปไตยอยู่ที่การช่วยกันคิด ช่วยกันทำ นำเอาสติปัญญาความสามารถของแต่ละคนออกมาร่วมกันแก้ปัญหาและสร้างสรรค์ความเป็นอยู่ร่วมกัน ให้เป็นสุขและเจริญงอกงาม ถ้าไม่มีตัวแท้หรือเนื้อแท้ของประชาธิปไตยนี้ รูปแบบต่างๆที่ว่าเป็นเครื่องมือทั้งหลาย ก็หมดความหมาย ปัญหาประชาธิปไตยในสังคมไทยเวลานี้ จึงเริ่มต้นตั้งแต่ว่า “ประชาชนต้องการประชาธิปไตย”^{๗๘} จากข้อความนี้แสดงให้เห็นว่าพระพรหมคุณาภรณ์เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน ในการช่วยสร้างสรรค์ จึงจะถือว่าประชาชนต้องการประชาธิปไตย “ถ้าประชาชนต้องการมีชีวิตอยู่ร่วมกันแบบร่วมแรงร่วมใจช่วยกันคิด ช่วยกันทำ ช่วยกันแก้ปัญหา ช่วยกันสร้างสรรค์ โดยนำเอาสติปัญญาความสามารถของแต่ละคนออกมาใช้ประสานเสริมประโยชน์ ด้วยการประชุมปรึกษาหารือกัน เป็นต้น ก็เรียกว่า ประชาชนต้องการประชาธิปไตย การทำให้ประชาชนต้องการประชาธิปไตย”^{๗๙} พระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่า ระบบการเมืองแบบประชาธิปไตย ซึ่งเป็นระบบการเมืองที่มีหลักการสำคัญประการหนึ่งอยู่ที่เรื่องเสรีภาพ

^{๗๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๑.

^{๗๖} อ่างแล้ว.

^{๗๗} อ่างแล้ว.

^{๗๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๒.

^{๗๙} อ่างแล้ว.

จากข้อความนี้แสดงให้เห็นว่า การที่ประชาชนมีส่วนร่วมนั้น ประชาชนจะต้องมีเสรีภาพ ถ้าประชาชนไม่มีส่วนร่วมก็แสดงว่าประชาชนยังไม่มีเสรีภาพ ดังนั้นเสรีภาพจึงเป็นปัจจัยสำคัญในการปกครองที่เป็นประชาธิปไตย เพราะการปกครองที่ปิดกั้นเสรีภาพเป็นการปกครองที่ไม่เป็นประชาธิปไตย

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงเสรีภาพกับการเมืองในระบบประชาธิปไตยไว้ว่า “การที่มีเสรีภาพก็คือแต่ละคนมีโอกาสที่จะเข้าถึงประโยชน์ที่เกิดขึ้นในสังคมนั้นร่วมกัน โอกาสอย่างนี้เรียกว่าโอกาสที่จะเสวยผลซึ่งเป็นเรื่องของการได้”^{๘๐} จากข้อความนี้แสดงมาชี้ให้เห็นว่าเสรีภาพเป็นตัวสร้างให้ประชาชนที่อยู่ในการปกครองในระบบประชาธิปไตยทุกคนในสังคมได้โอกาสที่จะได้รับประโยชน์ที่เกิดขึ้นในสังคมนั้นเสมอภาคกัน โอกาสนั้นมี ๒ อย่างคือ โอกาสที่จะได้จากสังคม กับโอกาสที่จะให้แก่สังคมโอกาสที่จะอีกอย่างหนึ่งก็คือโอกาสที่จะนำเอาศักยภาพออกมาสร้างสรรค์สังคม

ดังที่พระพรหมคุณาภรณ์กล่าวไว้ว่า จะทำโน้นทำนั้นก็คิดขัดไปหมดเป็นอันว่า เสรีภาพเป็นการใช้โอกาสได้ แต่เราก็ต้องมีโอกาสที่จะให้เสรีภาพใช้ด้วย ถ้าโอกาสไม่มี หรือไม่มีโอกาสที่จะให้เสรีภาพใช้ เสรีภาพก็พลอยหมดไปด้วย” “เป็นการปกครองที่จัดสรรสังคมให้มีโอกาสสูงสุด “เสรีภาพเป็นเรื่องของการมีโอกาสและใช้โอกาสเมื่อว่าโดยตรงก็คือการที่จะใช้โอกาสได้โดยไม่ถูกจำกัดขัดขวางถ้าเราไม่มีเสรีภาพ”^{๘๑} “เป็นการปกครองที่จัดสรรสังคมให้มีโอกาสสูงสุด”^{๘๒}

จากข้อความนี้แสดงให้เห็นว่าพระพรหมคุณาภรณ์ มองว่าการปกครองในระบบประชาธิปไตย เป็นระบบการจัดสรรสังคมเพื่อให้เกิดโอกาสดีที่สุดในการสร้างสรรค์ ที่จะทำให้ชีวิตและสังคมบรรลุประโยชน์สุขสูงสุด สิ่งสำคัญที่ประชาธิปไตยช่วยให้เกิดขึ้น คือ โอกาส

พระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่าโอกาสนั้นมองได้หลายอย่างแต่โอกาสที่สำคัญซึ่งประชาธิปไตยที่ดีจะต้องอำนวยให้มี ๒ อย่าง คือ

๑. โอกาสพัฒนาตนเอง หรือโอกาสที่จะพัฒนาศักยภาพของบุคคลคือประชาชนทุกคน จะมีโอกาสพัฒนาศักยภาพของตน ให้ชีวิตเจริญงอกงาม บรรลุประโยชน์สูงสุดในขณะที่ศักยภาพไม่สามารถพัฒนาได้เพราะถูกปิดกั้นบั่นรอนหรือจำกัด ด้วยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง ประชาธิปไตยก็มาเอื้อโอกาสนี้ ทำให้เราได้โอกาสที่จะพัฒนาตัวเอง พัฒนาชีวิต และพัฒนาศักยภาพของตน

^{๘๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐.

^{๘๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), ความรุนแรง เกิดจากความอ่อนแอ & เมื่อวินัยไม่มี เสรีภาพก็หายไป, (กรุงเทพฯ : บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๔๔.

^{๘๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), กระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาคนสู่ประชาธิปไตย, หน้า ๑๕.

๒. โอกาสร่วมสร้างสรรค์สังคม คือ การที่ประชาชนเหล่านั้นแต่ละคน มีโอกาสที่จะนำเอาศักยภาพของตนเองออกไปร่วมสร้างสรรค์ความเจริญก้าวหน้าและประโยชน์ให้แก่สังคม (เช่น ด้วยการมีสิทธิเสรีภาพในการเลือกตั้ง และสมัครรับเลือกตั้ง)^{๘๓}

พระพรหมคุณาภรณ์ มองว่าเสรีภาพอีก ๒ ด้าน คือ เสรีภาพในการได้ กับเสรีภาพในการให้^{๘๔} เป็นอย่างไร พระพรหมคุณาภรณ์มองว่าคนส่วนมาก มองในแง่ได้ก่อน เพราะคนเราชอบที่จะได้ แง่ที่จะต้องให้ เอาไว้ทีหลัง ^{๘๔}เสรีภาพในการได้นั้นคือ การที่เรามีโอกาสจะเข้าถึงผลประโยชน์ที่ตนจะพึงได้จากระบบการปกครองแบบนี้ ในการอยู่ร่วมกันของมนุษย์นี้ มีประโยชน์อะไรที่เราจะพึงได้ เมื่อเราอยู่ในสังคมนี้ เราก็ควรเข้าถึงประโยชน์นั้นด้วยโดยเสมอกันกับผู้อื่น ไม่ใช่ถูกกดไว้บีบไว้หรือถูกปิดกั้นไม่ให้ได้รับผลประโยชน์นั้น ถ้าบางคนหรือคนกลุ่มหนึ่งพวกหนึ่งเท่านั้นในสังคมนี้เข้าถึงประโยชน์นั้นได้ แต่คนอื่นเข้าถึงไม่ได้ อย่างนี้ก็เรียกว่าคนทั่วไปไม่มีเสรีภาพ ^{๘๕} การที่มีเสรีภาพก็คือ แต่ละคนมีโอกาที่จะเข้าถึงประโยชน์ที่เกิดขึ้นในสังคมนั้นร่วมกัน โอกาสอย่างนี้ พระพรหมคุณาภรณ์มองว่าเป็นโอกาสที่จะเสวยผล ซึ่งเป็นเรื่องของการได้^{๘๖} พระพรหมคุณาภรณ์ มองว่า เสรีภาพในการได้นั้น เป็นเนื้อหาของประชาธิปไตยในส่วนของเหตุ เสรีภาพในการได้นั้น เป็นส่วนผล ก่อนจะได้ผลเราต้องทำเหตุ ถ้าไม่มีเสรีภาพในการให้ เสรีภาพในการได้ก็จะเป็นไปได้ยาก^{๘๗}

พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ. ปยุตโต) ยังได้อธิบายเน้นถึงเสรีภาพในการให้ว่าเป็นเสรีภาพที่สำคัญยิ่งต่อประชาธิปไตย เนื่องจากประชาธิปไตยเป็นระบอบการเมืองที่ต้องการการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างกว้างขวาง เมื่อต้องการการเมืองส่วนร่วมของประชาชน ก็ต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนได้ใช้เสรีภาพของตน โดยการนำเอาศักยภาพและความรู้ความสามารถที่ตนเองมีอยู่มาร่วมพัฒนาสังคม หากสังคมไม่เปิดโอกาสให้ใช้เสรีภาพเพื่อสร้างสรรค์ ประชาธิปไตยก็ไม่สำเร็จผลเสรีภาพกับประชาธิปไตยมีความสัมพันธ์กัน การปกครองแบบประชาธิปไตยนี้ เป็นการปกครองที่พยายามเปิดโอกาสให้ศักยภาพของมนุษย์แต่ละคนออกไปเป็นส่วนร่วมที่เป็นประโยชน์แก่สังคมให้มากที่สุดการที่คนได้เสรีภาพก็คือคนได้โอกาสในการนำเอาศักยภาพของตนเองมารวมสร้างสรรค์สังคมดังที่ท่านได้กล่าวไว้ว่า “การที่เรามีเสรีภาพ ก็คือการที่เรามีโอกาสแล้วก็

^{๘๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕-๑๖.

^{๘๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐.

^{๘๕} อ้างแล้ว.

^{๘๖} อ้างแล้ว.

^{๘๗} อ้างแล้ว.

สามารถนำเอาศักยภาพของเราไปทำประโยชน์ให้แก่สังคมของเรา ไปเป็นส่วนร่วมที่เป็นประโยชน์”^{๘๘}

พระพรหมคุณาภรณ์ มองว่าเสรีภาพในการมีโอกาสนำเอาศักยภาพออกมาร่วมสร้างสรรค์สังคม จะเอื้อต่อการพัฒนาประชาธิปไตยได้นั้น ต้องเป็นเสรีภาพที่มีปัญญาเป็นรากฐาน ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า “เสรีภาพที่มีรากฐานอยู่ที่ปัญญาคือธงนำหน้าของประชาธิปไตย”^{๘๙} ฐานแห่งปัญญาที่เอื้อต่อเสรีภาพในประชาธิปไตยจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อประชาชนรู้จักและแสวงหาความรู้ และรู้จักเลือกแหล่งความรู้และแบบอย่างที่ดี

พระพรหมคุณาภรณ์ได้กล่าวถึงปัจจัยแห่งการศึกษาไว้ ๒ ประการคือ

๑. ปรโตโมสะ แปลว่า เสียงจากผู้อื่น หมายถึงคำพูด , คำแนะนำ, คำชี้แจง, คำโฆษณา, กระแสข่าว, ข้อเขียน , บทความจากบุคคลหรือแหล่งข่าวต่างๆ เสียงจากคนอื่นที่เป็น กัลยาณมิตร หรือสื่อที่ดีงาน

๒. โยนิโสมนสิการ รู้จักคิดใช้ปัญญาพิจารณาไตร่ตรองให้เห็นตามความเป็นจริง การคิด หรือการนำเอาสิ่งที่รับรู้ นั้นมาย่อย จัดระเบียบ หรือเสริมเติมต่อเพื่อให้เกิดปัญญาเพิ่มพูนขึ้น เปรียบดังการย่อยอาหารให้เกิดพลังงานเพื่อความเจริญเติบโตของร่างกาย

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) มองว่าวินัยช่วยสร้างสรรค์ประชาธิปไตย เพราะถ้าไม่มีวินัย ประชาธิปไตยก็ตั้งอยู่ยาก คนที่ปกครองตนเองได้คือคนที่มีวินัย คนที่ไม่มีวินัยจะปกครองตนเองไม่ได้ เมื่อปกครองตนเองไม่ได้แล้วจะไปรวมกันปกครองเป็นประชาธิปไตยได้อย่างไร ประชาธิปไตยก็ไปไม่รอด เพราะประชาธิปไตยเป็นการปกครองของประชาชน ประชาชนปกครองกันเอง ประชาชนทุกคนต้องปกครองตนเองได้

ถ้าบุคคลไม่มีเสรีภาพ ความคิดความเห็น สติปัญญาของเขาก็ไม่มีโอกาสที่จะมีส่วนร่วมในการสร้างสรรค์สังคม แต่เมื่อเขามีเสรีภาพ สติปัญญาความคิดเห็นที่ดีของเขาก็ออกมาช่วยสร้างสรรค์สังคมที่ดียิ่งขึ้นได้ ประชาธิปไตยก็สำเร็จ แต่ประชาธิปไตยที่ไม่ถูกต้อง ก็เพี้ยนไป กลายเป็นระบบแก่งแย่งผลประโยชน์ของปัจเจกชน ที่แต่ละคนก็มองเสรีภาพในความหมายว่าฉันจะเอาอะไรก็ต้องเอาให้ได้ ถ้าเป็นอย่างนี้ประชาธิปไตยก็อยู่ไม่รอด

^{๘๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑.

^{๘๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕.

เมื่อเข้าใจความหมายของเสรีภาพถูกต้องแล้ว ก็จะเห็นว่า วินัยเป็นการจัดสรรโอกาสที่จะทำให้เสรีภาพของเราอำนวยความสะดวกเป็นประโยชน์แก่สังคมได้อย่างแท้จริง แล้วคนก็จะมีโยยินดีที่จะประพฤติตามวินัย ทำให้เกิดความเคารพกฎเกณฑ์กติกา คือเคารพวินัยนั่นเอง^{๕๐}

จากข้อความนี้แสดงให้เห็นว่าพระพรหมคุณาภรณ์ได้พูดถึงเสรีภาพว่าต้องมีวินัยเป็นรากฐาน เพราะถ้าคนไม่มีวินัยการใช้เสรีภาพก็จะไม่ถูกต้อง หมายถึงคนที่ใช้เสรีภาพคนนั้นจะต้องมีวินัยจึงจะเป็นการใช้เสรีภาพที่ต้องการในระบบประชาธิปไตย วินัยเป็นการจัดสรรโอกาสที่จะทำให้เสรีภาพของเราอำนวยความสะดวกเป็นประโยชน์แก่สังคมได้อย่างแท้จริง

พระพรหมคุณาภรณ์ มองว่า “ถึงมีเสรีภาพ ถ้าไม่มีคุณภาพ ก็ไม่เป็นประชาธิปไตย”^{๕๑} การปกครองในระบบประชาธิปไตย ประชาธิปไตย จะยังยืนต้องครบสามหลักใหญ่ประเพณีของประชาธิปไตย ถือกันมากกว่า สังคมประชาธิปไตยมีหลักการพื้นฐาน ๓ ประการคือ เสรีภาพ สมภาพ (ความเสมอภาค) และภราดรภาพ พูดตามคำของเจ้าของเรื่องเดิมว่า liberty, equality และ fraternity^{๕๒}

พระพรหมคุณาภรณ์ มองว่า ปัญหาเสรีภาพและความเสมอภาคไม่มีวันหมด ถ้าไม่มีภราดรภาพ^{๕๓} ตามปกติ เรามักจะมองปัญหาว่าเริ่มจากเสรีภาพ คือ ไล่จากข้อ ๑ ไปข้อ ๒ แล้วไปข้อ ๓ ตามลำดับว่า เมื่อมีเสรีภาพไม่เท่าเทียมกัน เขาทำอย่างนั้นได้ แต่ทำไมฉันทำบ้างไม่ได้ พวกนั้นทำได้ เขาได้อย่างนั้น แต่ทำไปพวกฉันไม่มี ไม่ได้ เขาไม่ได้ ทำไมไม่ได้ อย่างนั้น ก็แสดงว่าไม่ได้ รับความเสมอภาค เมื่อไม่มีความเสมอภาคกัน ก็สามัคคีเอกภาพกันไม่ได้

บางทีปัญหาถูกกลับไปทางตรงข้าม คือ เริ่มเป็นปัญหาจากหลักการข้อที่ ๓ ก่อน แล้วจึงลงมาข้อที่ ๒ และข้อที่ ๑ คือเมื่อประชาชนแตกแยกไม่รักใคร่สามัคคีกัน มีความรังเกียจเคียดชังต่อกัน เขาก็จะเพ่งจ้องมองกันทันมีว่า พวกนั้นได้ พวกนั้นมืออย่างนั้นๆ ทำไมพวกเราไม่ได้ ไม่มีอย่างนั้น พวกโน้นทำได้ เป็นได้อย่างนั้นๆ ทำไมพวกเราทำไม่ได้ เป็นไม่ได้ปัญหาในข้อที่ ๒ ว่า ไม่ได้รับความเสมอภาค และข้อที่ ๑ ว่า ขาดเสรีภาพอย่างนั้นอย่างนี้ คือได้เสรีภาพไม่เท่ากับพวกนั้นพวกโน้น ก็ตามมาทันที^{๕๔}

^{๕๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), วินัยเรื่องที่ใหญ่กว่าที่คิด, หน้า ๒๘.

^{๕๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), ประชาธิปไตยไม่ยาก ถ้าอยากได้, หน้า ๑๓.

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๒.

^{๕๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๓.

^{๕๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๓-๖๘.

พระพรหมคุณาภรณ์ มองว่า “สังคมประชาธิปไตยมีเมตตาหรือไมตรี เป็นสนามปฏิบัติภารกิจของกิจกรรมเสรี”^{๕๕} หลักของสังคมที่จะอยู่ร่วมกันด้วยดีนั้น ก็คือ เป็นสังคมแห่งสามัคคี เอกลักษณ์ ที่คนมีเมตตาหรือไมตรีต่อกัน เป็นพื้นฐานรองรับความเป็นอยู่และการแสดงออกเสรีที่มีความเสมอภาคเท่าเทียมกัน ท่านแสดงไว้เป็น สารานุกรมธรรม มี ๖ ประการ คือ

ประการที่ ๑ จะทำอะไรก็ทำต่อกันด้วยเมตตา หมายความว่าทำด้วยความรัก ด้วยไมตรี ด้วยความปรารถนาดีต่อกัน มีการช่วยเหลือ มีการร่วมมือ มีความพร้อมที่จะประสานงานกัน ซึ่งเป็นเครื่องช่วยให้เกิดน้ำใจผูกพัน ทำให้สังคมอยู่ร่วมกันไปได้ โดยมีเครื่องยึดเหนี่ยว เป็นโอกาสพื้นฐานที่จะให้แต่ละคนนำเอาศักยภาพของตนมาเป็นส่วนร่วมสร้างสรรค์สังคมด้วยกัน

ประการที่ ๒ จะพูดอะไรก็พูดต่อกันด้วยเมตตา พูดด้วยเมตตาที่นัยสำคัญมาก ในเวลาที่เราใช้เหตุผลเจรจากัน เราก็จะใช้ปัญญา โดยไม่มีโทสะ ที่จะมาทำให้เกิดปัญหาขัดแย้งทะเลาะ โจมตีต่อกัน คือพูดด้วยความหวังดีต่อกัน และมุ่งประโยชน์ต่อส่วนรวม ในเวลาที่มีเหตุการณ์อะไรต่างๆ ก็จะหันหน้ามาพูดจาปรึกษากันปรับความเข้าใจกันได้ แต่ถ้าคนไม่มีเมตตาต่อกันแล้ว เมื่อมีปัญหาขึ้นมาที่ชวนให้เกิดความทะเลาะเบาะแว้ง

ประการที่ ๓ จะคิดอะไรก็คิดต่อกันด้วยเมตตา คิดต่อกันด้วยเมตตาก็คือว่า มีความหวังดีต่อกัน ปรารถนาดีต่อกัน ข้อนี้สำคัญ ในขั้นที่เอาเมตตามาประกอบกับการใช้ปัญญา ถ้าใจมีเมตตา เวลาใช้ปัญญาก็จะช่วยให้โลภะ โทสะ โมหะ เข้าครอบงำความคิดได้ยาก เราก็จะพิจารณา วินิจฉัย คิดการวางแผนต่างๆโดยมุ่งทำให้เกิดประโยชน์สุขแก่กัน และสร้างสรรค์สังคม นอกจากนั้น ให้ด้านการแสดงออก เมตตาทำให้มีจิตใจที่พร้อมจะยิ้มแย้ม เวลาพบหน้ากันก็ยิ้มได้ นำไปสู่การพูดจากันได้ดียิ่งขึ้น

ประการที่ ๔ มีกินมีใช้เพื่อแผ่ให้ทั่วถึงกัน ธรรมดาคนนี้เมื่อยังไม่ได้พัฒนา ด้อยการศึกษาที่แท้ ก็มุ่งเอาแต่ประโยชน์ส่วนตัว ยึดมั่นติดในผลประโยชน์ เห็นแก่ตัวมาก ไม่สามารถเฉลี่ยเจือจานกันได้ ทำให้สังคมมีความเหลื่อมล้ำต่ำสูงกันห่างไกล เมื่อคนเหลื่อมล้ำต่ำสูงกันมากในเรื่องรายได้ ในเรื่องทรัพย์สินสมบัติหรือสิ่งที่ครอบครอง ก็เป็นทางให้เกิดความแตกแยก คนในสังคมจึงจะต้องมีความโอบอ้อมอารีเพื่อแบ่งปันเจือจานกัน โดยเฉพาะในสังคมของพระนั้น ท่านถือเป็นหลักสำคัญเรียกว่า สาธารณโภคี และแปลว่า มีกินมีใช้ร่วมกัน มีอะไรต่ออะไรก็เอามาแบ่งกันกินใช้ ถ้าสังคมของเราถือหลักพระพุทธศาสนาข้อนี้ ก็จะช่วยได้มาก

ประการที่ ๕ ประพฤติดีมีวินัยอยู่ใต้กฎหมายเสมอกัน หรือ ประพฤติดีมีวินัยอยู่ในกฎ กติกาเสมอหน้ากัน คำพระว่า สีสสามัญญตา แปลว่า มีศีลเสมอกัน คือมีความประพฤติดี รักษา

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๕.

ระเบียบวินัย มีความสุจริตทางกายวาจาที่จะกลมกลืนเข้าด้วยกันไว้วางใจกันได้ ไม่ทำตนให้เป็นทีเคลือบแคลงหรือน่ารังเกียจ หมายความว่า คนที่จะอยู่ร่วมสังคมกันนี้ ต้องมีศีลคือความประพฤติสุจริตไว้ใจกันได้ ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ไม่ก่อความเดือดร้อนแก่สังคมและรักษาระเบียบวินัย ทำตามกฎกติกาของสังคมเสมอเหมือนกัน ถ้าคนในสังคมนี้อาจมีความประพฤติไม่สม่ำเสมอ มีคนร้ายมาก กฎหมายไม่สามารถคุมคนให้มีความประพฤติสม่ำเสมอ หรือสถาบันการปกครองไม่สามารถปฏิบัติต่อทุกคนอย่างยุติธรรมเสมอหน้ากัน ปล่อยให้มีการเบียดเบียนก่อความเดือดร้อนต่างๆ

ประการที่ ๖ มีแนวคิดความเห็นร่วมหลักการลงกัน คำบาลีว่า ทิฐิสามัญญตา แปลว่า มีความเห็นเสมอกัน คือ มีทิฐิ มีความเห็น มีความเชื่อมั่น ยึดถือในหลักการ อุดมการณ์และอุดมคติร่วมกัน หรือสอดคล้องไปกันได้ ปรับให้เข้าใจลงกันได้^{๕๖}

โอกาสที่จะใช้เสรีภาพอย่างเท่าเทียมกัน พร้อมกันนั้นความเสมอภาคไม่ใช่เป็นเพียงขอบเขต แต่ที่สำคัญคือเป็นเครื่องสมานด้วย สมานอย่างไร ก็คือความสม่ำเสมอในการที่จะร่วมกันแก้ปัญหาและร่วมสร้างสรรค์ ซึ่งตรงกับคำว่าเสมอในสุขและทุกข์ ในภาษาเก่าที่ใช้คำว่า มีสุขและทุกข์เสมอกัน แปลอย่างสมัยปัจจุบันว่า ร่วมสุขร่วมทุกข์ การร่วมสุขร่วมทุกข์นั้นเป็นความเสมอภาคที่สำคัญ และเป็นความเสมอภาคเชิงสมานและความเสมอภาคในแง่ก็คือ ความมีสมานฉันท์ ความเสมอภาคนี้ถ้ามองไม่ดีก็ทำให้เกิดการแก่งแย่งช่วงชิงกัน โดยคอยระแวงและจ้องกัน ความเสมอภาคแบบนี้ เป็นความเสมอภาคแบบแบ่งแยกและแก่งแย่ง แต่ความเสมอภาคเชิงสมานคือ เสมอในทุกข์และสุข ร่วมสุขร่วมทุกข์ ร่วมในการสร้างสรรค์และแก้ปัญหา เสมอโดยไม่เลือกที่รักมักที่ชัง เสมอโดยไม่ดูถูกดูหมิ่นเหยียดหยาม เสมอโดยไม่เอาโรคเอาเปรียบกัน เสมอแบบนี้เป็นการเสมอแบบสมาน”^{๕๗}

จากเอกสาร พอสรุปเสรีภาพกับการเมืองได้ว่า ประชาธิปไตยคือการปกครองของประชาชนที่แต่ละคนปกครองตนเองได้ โดยอาศัยวินัยคอยควบคุมที่ไม่ปราศจากปัญญา ซึ่งวินัยเป็นองค์ประกอบพื้นฐาน การประพฤติตามกฎระเบียบวินัย ทำให้เกิดความเคารพกฎกติกา หรือเคารพวินัยนั่นเอง “ความเสมอภาค (Equality) นับว่าเป็นหลักการที่สำคัญประการหนึ่งของการปกครองระบอบประชาธิปไตย เพราะระบอบประชาธิปไตยถือว่าคนทุกคนมีความเท่าเทียมกันเป็นส่วนหนึ่งของรัฐเหมือนกัน อีกทั้งเป็นขอบเขต และเป็นเครื่องสมานอีกด้วย การที่จะใช้เสรีภาพต้องมีขอบเขต คือความเสมอภาค ที่ไม่ล่วงล้ำก้ำเกิน ไม่ละเมิดต่อผู้อื่น คติประชาธิปไตย มี ๓ คือ

^{๕๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๕-๗๗.

^{๕๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), กระบวนการเรียนเพื่อพัฒนาคนสู่ประชาธิปไตย, หน้า ๑๗-๑๘.

- ๑) เสรีภาพ (liberty)
- ๒) สมภาพ/สมานภาพ/ความเสมอภาค (equality)
- ๓) ภราดรภาพ (fraternity)^{๕๔}

๒.๗ เสรีภาพจากตัณหาในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต)

เสรีภาพทางใจนั้นตามหลักพุทธศาสนา เสรีภาพภายในของคนเราจะสมบูรณ์ได้ก็ต่อเมื่อเราหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง นั่นก็ต้องเป็นพระอรหันต์ ในชีวิตประจำวันเราสามารถที่จะทำให้ตนเองพ้นจากการครอบงำของกิเลสในบางขณะบางเวลาได้กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือปุถุชนโดยทั่วไปยังมีเสรีภาพที่ไม่สมบูรณ์ เสรีภาพของเขายังถูกจำกัด และสิ่งที่เป็นขอบเขตจำกัดของเสรีภาพก็คือกิเลสก็คือกิเลสต่าง ๆ ทั้งเสรีภาพภายนอกและเสรีภาพภายใน เมื่อแบ่งออกเป็นประเภทต่าง ๆ สามารถแบ่งได้เป็น ๔ ประเภท คือ

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) กล่าวถึงความมีเสรีภาพในการแสวงหาความอยากในด้านต่างๆ ไว้ดังนี้ ตัณหาหรือความอยากต้องมีเสรีภาพทั้งภายนอกภายใน การแสวงหาความต้องการที่ต้องได้รับการตอบสนองต้องประกอบไปด้วยการไม่เบียดเบียน

เสรี ก็คือเป็นอิสระจากการครอบงำของอำนาจที่จะมาชักจูงให้ผิดไปจากธรรม อำนาจที่จะมาครอบงำจิตใจให้หันเหเวออกไปจากธรรม ก็คือกิเลส ได้แก่ ความโลภ ความโกรธ ความหลงหรือตัณหา มานะ ทิฐิ เมื่อกิเลสพวกนี้เข้ามาครอบงำจิตใจแล้วก็ทำให้เราไม่อยู่ในธรรม ทำให้เราเขวออกจากธรรม^{๕๕} พอจิตใจเขวออกจากธรรมไปแล้ว การแสดงออกภายนอกก็เขวหมด คือจะทำการเพื่อประโยชน์ส่วนตัวด้วยความโลภบ้าง ทำการด้วยความเกลียดชังเคียดแค้นมุ่งจะทำลายเขาโดยโทสะบ้าง ทำการด้วยความลุ่มหลงมัวเมาโดยโมหะบ้าง

พอเสรีภาพถูกเจ้ากิเลสเหล่านี้ครอบงำ มันก็กลายเป็นการทำตามใจชอบ อย่างที่ว่าเมื่อไหร่ก็ตามแล้วความถูกต้องชอบธรรมจะไม่เกิดขึ้น แต่จะกลายเป็นการทำลายความชอบธรรม ในกรณีที่เป็นอย่างนี้ ถ้าเข้าไปมีส่วนร่วมที่จะให้ ก็กลายเป็นเอาโลภะ โทสะ โมหะเข้าไปรวมกันหรือให้แก่กัน แทนที่จะเป็นการสร้างสรรค์ก็เลยกลายเป็นการช่วยกันทำลาย เพราะฉะนั้นข้อสำคัญที่สุดใจจะต้องมีเสรีภาพ คือเสรีภาพจากกิเลส ไม่ตกอยู่ในอำนาจของโลภะ โทสะ โมหะหรือตัณหา มานะ ทิฐิ

^{๕๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), มองสันติภาพโลก ผ่านภูมิหลังอารยธรรมโลกาภิวัตน์ , หน้า ๒๕๔๒.

^{๕๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), ประชาธิปไตยไม่ยาก ถ้าวายกันได้, หน้า ๗๒.

ตัณหา คือความอยากได้อะไรเพื่อตัว ต้องการผลประโยชน์และสิ่งบำรุงบำเรอ
ปรนเปรอตน ไม่ยอมเสียสละเพื่อใคร (ใฝ่เสพ ใฝ่บริโภคน)

มานะ คือ ความอยากให้ตัวยิ่งใหญ่ ต้องการอำนาจความเด่นดัง ความสำคัญหรือการครอบงำเหนือ
ผู้อื่น ไม่ยอมใคร (ใฝ่อำนาจ ใฝ่อิทธิพล)

ทิฐิ คือ ความยึดถือเอาแต่ความเห็นของตัวเอง ต้องการให้เขารับเอาความเห็นของตน ยึด
ติดถือมั่นในความเชื่อ ถัทธิ อุดมการณ์ของตนจะสำคัญเหนือกว่าความจริง ไม่ยอมรับฟังใคร
(คลั่งลัทธินิยม อุดมการณ์คับแคบ)

กิเลสจำพวกเห็นแก่ตัว เอาตัวตนเป็นศูนย์กลาง ๓ อย่างนี้มักเข้าครอบงำจิตใจ เป็นตัว
บงการอยู่เบื้องหลังพฤติกรรมของมนุษย์ปุถุชนทั่วไป ถ้าขาดสติเมื่อไหร่ก็จะอยู่ใต้อำนาจครอบงำ
ของมัน ทำให้พฤติกรรมเสรีภาพเสียศูนย์เลยดูลไป กลายเป็นโทษก่อผลร้ายทำลายประชาธิปไตย
เสรีภาพจะสัมฤทธิ์ให้เกิดประชาธิปไตยได้แท้จริง คนจะต้องใช้ปัญญาด้วยความเที่ยงธรรม ด้วย
ความสุจริตใจจริงๆ แต่ความสุจริตใจหรือความจริงใจในการใช้ปัญญานั้นจะเกิดขึ้นไม่ได้ถ้าใจถูก
ครอบงำด้วยกิเลส

ถ้าคนมีโลภะ โทสะ โมหะ ใช้ปัญญาคิดการมันก็คิดเอาประโยชน์ให้แก่ตนบ้าง คิด
ทำลายเขาบ้าง คิดด้วยความลุ่มหลงมัวเมาบ้าง แล้วผลจะเกิดขึ้นแก่สังคมได้อย่างไร มันเป็นไปได้
ไม่ได้เพราะฉะนั้น จะต้องมีเสรีภาพภายในด้วย^{๑๑๑}

ด้วยเหตุนี้ในทางธรรมจึงถือว่า คนที่จะเป็นเสรีภาพอย่างแท้จริงก็คือคนที่บรรลุธรรม
อย่างสูงสุด ก็คือพระอรหันต์ ซึ่งไม่มีความเห็นแก่ตัว ไม่ทำอะไรเพื่อได้เพื่อเอาให้แก่ตัวเองเลย
อย่างน้อยก็ไม่ทำการแสดงออกเพื่อหาผลประโยชน์แก่ตน ไม่ได้ทำอะไรด้วยความเกลียดแค้นชิงชัง
มุ่งเพื่อทำลายใคร ไม่ได้ทำอะไรด้วยความลุ่มหลงมัวเมา เพราะฉะนั้น การแสดงออกของท่านจึง
เป็นเสรีภาพที่แท้จริง เพราะเสรีทั้งใน เสรีทั้งนอก สอดคล้องกันเป็นเสรีภาพตลอดสายครบถ้วน
เต็มความหมาย

โดยมีหลักการในการดำเนินชีวิตของบุคคลที่ต้องมีปัญญาควบคู่กันไปด้วยเสมอ จึง
นำไปสู่การสร้างบุคคลให้มีปัญญา เพื่อไปประกอบอาชีพที่สุจริต เพื่อการดำรงชีวิตของบุคคลใน
สังคมได้อย่างมีความสุข พระธรรมปิฎกได้กล่าวไว้ว่า “เบื้องต้นต้องสร้างคนให้มีสติปัญญา

^{๑๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒-๓๔.

เสียก่อน เพื่อนำปัญหาที่เกิดขึ้นไปแก้ปัญห เพราะปัญหาคือ ตัวการสำคัญที่จะทำให้เกิดเสรีภาพ ถ้าไม่มีปัญหาก็หมดเสรีภาพ”^{๑๑๑}

การใช้ปัญญาอย่างจริงจังนี้ เป็นสิ่งที่จะต้องขำให้มากเพราะการใช้หรือการแสดงออกของปัญญาที่บริสุทธิ์บริบูรณ์นี้แหละ คือการใช้เสรีภาพอย่างสูงสุดและเสรีภาพที่แท้จริงจะมีได้ก็ต่อเมื่อมีการใช้ปัญญา คือการแสดงออกของเสรีภาพนั้นจะต้องอยู่ภายใต้การควบคุมของปัญญา ซึ่งหมายถึงความรู้ความเข้าใจในตัวความจริง ความถูกต้องดีงาม และประโยชน์สุขที่แท้จริง^{๑๑๒}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวว่า ความเข้าใจในถ้อยคำว่าความอยากเป็นต้นหาทั้งหมด “จุดสำคัญคือเข้าใจคำว่าความอยากเป็นต้นหาทั้งหมด และเข้าใจต่อไปว่า พระพุทธศาสนาสอนให้ละความอยากหรือสอนให้ไม่มีความอยากใดๆ เลย ” อาจจะเป็นด้วยเหตุนี้ กระมัง ท่านจึงต้องนิพนธ์บทหนึ่งต่างหากในหนังสือ “พุทธธรรม” เพื่ออธิบายและแก้ไขความเข้าใจที่คลาดเคลื่อน ซึ่งมีผลสำคัญต่อท่าทีและการปฏิบัติของชาวพุทธ พระพุทธศาสนาสอนให้ละต้นหา ไม่ให้มีความอยาก เมื่อคนไม่ยอมได้ ไม่อยากร่ำรวย จะพัฒนาประเทศชาติได้อย่างไร? ตรงนี้เห็นว่า คำสอนของพระพุทธศาสนาขัดขวางต่อการพัฒนาประเทศและพัฒนาคน นิพพานเป็นจุดหมายของพระพุทธศาสนา การปฏิบัติธรรมก็เพื่อบรรลุนิพพาน แต่ผู้ปฏิบัติธรรมจะอยากในนิพพานไม่ได้ เพราะถ้าอยากก็กลายเป็นต้นหา กลายเป็นปฏิบัติผิด เมื่อไม่ยอมได้แล้วจะปฏิบัติได้อย่างไร คำสอนของพระพุทธศาสนาขัดแย้งกันเอง และเป็นการให้ทำในสิ่งที่เป็นไม่ได้

เสรีภาพ/อิสรภาพ (Freedom) ในทางพระพุทธศาสนา หมายถึง วิมุตติ ได้แก่ ความหลุดพ้น ความดับกิเลส ภาวะไร้กิเลส ไม่มีทุกข์เกิดขึ้น นั่นคือ มนุษย์สามารถพัฒนาตนเองจนบรรลุธรรมขั้นสูงที่เรียกว่านิพพาน อันเป็นเสรีภาพที่แท้จริง โดยที่ไม่มีกิเลสครอบงำ ซึ่งในระดับนี้มีความหมายตรงกับวิมุตติในพระพุทธศาสนา^{๑๑๓}

ส่วนคำว่าเสรีภาพมาจากคำว่า เสรีบวกกับภาวะ เมื่อรวมกันจึงแปลว่า ภาวะแห่งความมีเสรี ภาวะแห่งความเป็นใหญ่ และยังมีคำที่ใช้แทนอีกคำหนึ่งคือ “อิสรภาพ” ซึ่งแปลว่า ความที่จิตเป็นใหญ่ หลุดพ้นจากกิเลสและต้นหา หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า วิมุตติ (deliverance)^{๑๑๔}

^{๑๑๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *กระแสธรรม กระแสไท*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ: สหธรรมมิก, ๒๕๔๗), หน้า ๘.

^{๑๑๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *ประชาธิปไตยไม่ยาก ถ้าอยากได้*, หน้า ๑๔.

^{๑๑๓} พระธรรมปิฎก, *ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา*, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สหธรรมมิก, ๒๕๕๕), หน้า ๓๒.

^{๑๑๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม*, หน้า ๑๕๔-๑๕๕.

จากเอกสาร สามารถสรุปทัศนะเกี่ยวกับเสรีภาพกับค้นหาในทัศนะของพระพรหม -
 คุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ว่า ตัณหา มี ๒ ประเภท คือ ความอยากสามารถเป็นได้ทั้งกุศล และ
 อกุศล ซึ่งความอยากที่เป็นกุศล ซึ่งเรียกว่า จันทะ เป็นการเพียรพยายามในการสร้างกุศลคุณความดี
 สร้างบารมี และความคิดต่างๆ ส่วนความอยากที่เป็นอกุศล เรียกว่า ตัณหา ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็น
 กิเลส ความอยากจะมีทรัพย์สินมากมาย เรื่องการแสวงหายศ ตำแหน่ง เป็นการแสวงตามความ
 ต้องการของกิเลส เสรีภาพ/อิสรภาพ (Freedom) หมายถึง วิมุตติ ได้แก่ ความหลุดพ้น ความดับ
 กิเลส ภาวะไร้กิเลส ไม่มีทุกข์เกิดขึ้น นั่นคือ มนุษย์สามารถพัฒนาตนเองจนบรรลุธรรมชั้นสูงที่
 เรียกว่านิพพาน อันเป็นเสรีภาพที่แท้จริง โดยที่ไม่มีกิเลสครอบงำ ซึ่งในระดับนี้มีความหมายตรง
 กับวิมุตติในพระพุทธศาสนา

๒.๘ เสรีภาพกับการพัฒนาสังคมในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต)

การอยู่ร่วมสังคมจำเป็นต้องมีระเบียบวินัยเป็นเครื่องกำกับควบคุมพฤติกรรมของคนใน
 สังคม คนเราจึงไม่สามารถทำอะไรก็ได้ตามใจชอบ เพราะการทำอะไรตามใจชอบอาจจะเป็นการ
 ละเมิดเสรีภาพของคนอื่นก็ได้ สังคมจะพัฒนาได้ก็ต่อเมื่อคนในสังคมเข้าใจเสรีภาพอย่างถูกต้อง
 และใช้เสรีภาพภายใต้เงื่อนไขของสังคม พระพรหมคุณาภรณ์ มองว่าเราสามารถที่จะใช้วินัยและ
 เสรีภาพมาเป็นเครื่องมือพัฒนาสังคมได้ โดยที่ทั้งสองส่วนไม่ขัดกัน แต่ส่งเสริมซึ่งกันและกัน
 โดยทำให้คนเรามีความรู้สึกว่าการมีวินัยมาควบคู่กันนั้นมิใช่เป็นการบีบคั้นหรือลดทอนเสรีภาพ
 แต่เป็นการสร้างระเบียบวินัยให้สังคม ให้เป็นเครื่องฝึกหัดพัฒนาคนในสังคม เพื่อให้สังคมเข้าถึง
 ความดีงามร่วมกัน โดยที่สังคมที่ดียังงั้นเกิดจากการที่แต่ละคนในสังคมได้พัฒนาให้เป็นผู้ที่มี
 การศึกษาที่แท้จริง

พระพรหมคุณาภรณ์ มองว่าวินัยมีความสัมพันธ์โดยตรงกับเสรีภาพ โดยเห็นว่า วินัย
 เป็นการจัดสรรโอกาส ที่จะทำให้เสรีภาพของเราอำนวยผลเป็นประโยชน์แก่สังคมได้อย่าง
 แท้จริง โดยที่เสรีภาพที่มาสัมพันธ์กับวินัยนี้ ท่านเน้นเสรีภาพในแง่ของ การมีสิทธิโอกาสที่จะ
 นำเอาศักยภาพของแต่ละบุคคลออกมาเป็นส่วนร่วมในการสร้างเสริมประโยชน์ให้แก่สังคม

พระพรหมคุณาภรณ์ มองว่าวินัยจะประสานกลมกลืนกับเสรีภาพได้ก็ต่อเมื่อคนเราไม่
 มองวินัยว่าเป็นเรื่องของการบีบคั้นบังคับ แต่ต้องมองว่าเป็นเครื่องฝึกหัดอบรมตน ซึ่งจะมองเช่นนี้
 ได้ก็ต้องอาศัยปัญญาต้องมีการศึกษา ดังที่พระพรหมคุณาภรณ์กล่าวไว้ว่า ในเรื่องเสรีภาพกับการ
 พัฒนาสังคมนั้นพระพรหมคุณาภรณ์ มองว่าการที่จะใช้เสรีภาพในการพัฒนาสังคม บุคคลจะต้องมี
 จิตสำนึกต่อส่วนรวมกลไกทางการเมืองที่มีหน้าที่ในการวางนโยบาย รวมทั้งกลไกการบริหาร
 ระบบราชการที่มีภารกิจสำคัญในการนำนโยบายไปปฏิบัติ

เมื่อวัดจากมาตรวัดที่กล่าวมานี้ต้องสรุปว่า ระบบการเมืองและการบริหารของสังคมไทยขณะนี้ตกอยู่ในระดับการพัฒนาที่ต่ำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแง่ของการเกิดดุลยภาพระหว่างความเสมอภาคหรือสิทธิเสรีภาพ (equality) ความสามารถของระบบในการแก้ปัญหาและพัฒนา (equality) และการแบ่งโครงสร้างและหน้าที่ในการบริหารงานภาครัฐ (differentiation) คนที่อยู่ในสภาพสังคมอย่างนี้ ก็ปรากฏว่ามีจิตใจที่คับแคบ มีปัญหาทางจิตเป็นโรคจิตมากกว่าตัวตายมาก คนจำนวนมากหาทางออกทางจิตใจให้ตัวเองไม่ได้ ก็ไประบายทุกข์แก่สังคมไปออกในทางยาเสพติดก่ออาชญากรรมมีการฆ่ากันตายมาก

ปัญหาสังคมต่างๆ เหล่านี้รุ่มล่อมหม่อมมนุษย์ทั่วไปหมด ทว่าทั้งโลกขณะนี้กำลังประสบกับปัญหาอย่างนี้ จนถึงกับพูดกันว่า มนุษยชาตินี้จะต้องพินาศหรือไม่ อารยธรรมของมนุษย์จะถึงจุดอวสานหรืออย่างไร ท่ามกลางความเสื่อมโทรมต่างๆ และปัญหาที่ระดมรุ่มล่อมทั่วโลกนั้น ก็ปรากฏว่า สังคมไทยของเรานี้กลับมาเด่นเป็นพิเศษในเรื่องความเสื่อมโทรมเหล่านี้มีปัญหาค้นหน้าขึ้นต่ำกว่าประเทศทั้งหลายในโลก ไม่ว่าจะพูดถึงปัญหาอะไรก็ตามในโลกยุคปัจจุบันนี้ ที่ถือว่าเป็นความเลวร้าย

เสรีภาพในฐานะที่เป็นหลักการอย่างหนึ่งของประชาธิปไตย ย่อมมีความหมายที่สอดคล้องกับความมุ่งหมายของประชาธิปไตย ประชาธิปไตยนั้นเป็นระบบการปกครองอย่างหนึ่ง การปกครองทุกอย่างมีความมุ่งหมายเพื่อจัดสรรสังคมให้อยู่ดีมีสันติสุข เราเห็นว่าประชาธิปไตยเป็นระบบการปกครองที่ดีที่สุดที่จะให้บรรลุจุดหมายนี้ เราจึงตกลงกันให้มีการปกครองแบบประชาธิปไตย โดยให้ประชาชนร่วมกันปกครอง โดยทุกคนมีส่วนร่วมในการปกครองนั้น และเพื่อให้ทุกคนมีส่วนร่วมในการปกครอง เราจึงต้องให้ประชาชนมีเสรีภาพ เพื่อให้ประชาชนเหล่านั้นทุกๆ คนสามารถนำเอาสติปัญญาความรู้ความสามารถของเขาออกมาร่วมสร้างสรรค์สังคม ถ้าคนไม่มีเสรีภาพ สติปัญญาความรู้ความสามารถของเขาก็ถูกปิดกั้นไม่มีโอกาสออกมาร่วมสร้างสรรค์สังคม

โดยนัยนี้ เสรีภาพที่เป็นหลักการของประชาธิปไตยจึงมีความหมายว่าเป็นการสิทธิโอกาสที่จะนำเอาศักยภาพของบุคคลแต่ละคน ออกมาช่วยเป็นส่วนร่วมในการเสริมสร้างประโยชน์สุขให้แก่สังคม เสรีภาพที่แท้จริงอยู่ที่นี้ เสรีภาพที่เข้าใจผิดก็คือ การที่แต่ละคนจะเอาแต่ผลประโยชน์เข้าตัวเอง เสรีภาพกลายเป็นมีความหมายว่าฉันจะเอาอะไรก็ได้ตามที่ฉันต้องการ แต่ที่จริงนั้นเสรีภาพมิใช่เป็นองค์ประกอบของประชาธิปไตย เพื่อให้การปกครองนั้นสร้างสรรค์ประโยชน์สุขแก่สังคมได้จริง โดยการจัดการเอื้ออำนวยโอกาสให้บุคคลแต่ละคนมาช่วยกันเสริมสร้างสังคมได้ ดังที่พระพรหมคุณาภรณ์กล่าวไว้ว่า

ถ้าบุคคลไม่มีเสรีภาพ ความคิดความเห็น สติปัญญาของเขาก็ไม่มีโอกาสที่จะมีส่วนร่วม ในการสร้างสรรค์สังคม แต่เมื่อเขามีเสรีภาพ สติปัญญาความคิดเห็นที่ดีของเขาก็ออกมาช่วย สร้างสรรค์สังคมที่ดั่งามขึ้นได้ ประชาธิปไตยก็สำเร็จ แต่ประชาธิปไตยที่ไม่ถูกต้อง ก็เพี้ยน ไป กลายเป็นระบบแก่งแย่งผลประโยชน์ของปัจเจกชน ที่แต่ละคนก็มอง เสรีภาพใน ความหมายว่าฉันจะเอาอะไรก็ต้องเอาให้ได้ ถ้าเป็นอย่างนี้ประชาธิปไตยก็อยู่ไม่รอด^{๑๐๕}

จากข้อความนี้ชี้ให้เห็นว่า พระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่าเสรีภาพในทางนำเอาศักยภาพ ของคนออกมาสร้างสรรค์เป็นเสรีภาพที่เป็นประโยชน์แก่การสร้างสรรค์ประชาธิปไตย เพราะถ้า บุคคลมีเสรีภาพ ความคิดความเห็น สติปัญญาของเขาคิดเห็นที่ดีของเขาก็มีโอกาสที่จะมีส่วน ร่วมในการสร้างสรรค์สังคมประชาธิปไตย แต่ถ้าเขาไม่มีเสรีภาพ สติปัญญาความคิดเห็นที่ดี ของเขาก็ไม่สามารถนำออกมาช่วยสร้างสรรค์สังคมประชาธิปไตยให้ดั่งามขึ้นได้ ประชาธิปไตยก็ ไม่สำเร็จ ประชาธิปไตยก็ไม่ถูกต้อง ก็เพี้ยน ไป ฉะนั้นจะต้องเป็นเสรีภาพในการสร้างสรรค์สังคม ส่วนเสรีภาพในการได้ผลประโยชน์นั้น ก็เป็นอีกส่วนหนึ่งแต่เป็นเสรีภาพในส่วนที่จะได้ ประโยชน์จากสังคมประชาธิปไตย

พระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่าความหมายที่แท้จริงของเสรีภาพจะต้องมองความหมายของ เสรีภาพว่าเสรีภาพคือการมีสิทธิโอกาสที่จะใช้ศักยภาพของแต่ละคนในการมีส่วนร่วมที่จะ สร้างสรรค์สังคม เพราะเสรีภาพในความหมายนี้สอดคล้องกับความมุ่งหมายของประชาธิปไตยซึ่ง เป็นระบบการจัดตั้งเพื่อสังคม เสรีภาพในฐานะที่เป็นหลักการอย่างหนึ่งของประชาธิปไตย

เสรีภาพในแง่การมีโอกาสนำเอาศักยภาพออกมาร่วมสร้างสรรค์สังคมนี้เป็นเสรีภาพที่ เอื้อต่อการพัฒนาประชาธิปไตย พระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่าเสรีภาพที่จะพัฒนาประชาธิปไตย จะต้องเป็นเสรีภาพที่มีปัญญาเป็นรากฐาน เพราะเสรีภาพที่มีรากฐานอยู่ที่ปัญญาคือธงนำหน้าของ ประชาธิปไตย ฐานแห่งปัญญาที่เอื้อต่อเสรีภาพในประชาธิปไตยจะเกิดขึ้นได้นั้น พระพรหมคุณา ภรณ์เห็นว่าจะต้องเป็นเสรีภาพที่จะเอื้อประโยชน์ให้ประชาชนแสวงหาความรู้และรู้จักเลือกแหล่ง ความรู้และแบบอย่างที่ดี (เลือก โปรโตโมสะ ที่เป็นกัลยาณมิตร) และเมื่อรับรู้ข้อมูลแล้วก็ต้องรู้จัก คิดใช้ปัญญาพิจารณาไตร่ตรองให้เห็นตามความเป็นจริง (โยนิโสมนสิการ)

พระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่า จะต้องสร้างความเข้าใจคำว่าวินัยใหม่ว่าวินัยเป็นการ จัดสรรโอกาสที่จะทำให้เสรีภาพอำนวยผลเป็นประโยชน์แก่บุคคลแก่สังคมได้อย่างแท้จริง เมื่อเข้าใจ

^{๑๐๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), ประชาธิปไตยไม่ยาก ถ้าอยากได้, หน้า ๒๒.

วินัยอย่างถูกต้องแล้ว จะต้องมองวินัยด้านบวกไม่ได้มองวินัยว่าเป็นการบังคับ เมื่อคิดอย่างนี้ คนก็จะมีใจยินดีที่จะประพฤติตามวินัย ทำให้เกิดความเคารพกฎเกณฑ์กติกา คือเคารพวินัยนั่นเอง^{๑๑๖}

เสรีภาพอีกด้านหนึ่งคือเสรีภาพในการที่จะได้รับประโยชน์ที่เกิดขึ้นแก่สังคมที่บุคคลผู้อยู่ในสังคมจะต้องได้รับเสมอภาคกัน เสรีภาพในการ ใช้นั้น พระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่าคนทุกคนที่อยู่ในสังคมจะต้องเป็นผู้มีส่วนได้ประโยชน์ที่เกิดขึ้นแก่สังคมนั้นเสมอกันทุกคน “ในการอยู่ร่วมกันของมนุษย์นี้ มีประโยชน์อะไรที่เราจะพึงได้ เมื่อเราอยู่ในสังคมนี เราก็ควรเข้าถึงประโยชน์นั้นด้วยโดยเสมอภาคกับผู้อื่น ไม่ใช่ถูกกดไว้บีบไว้หรือถูกปิดกั้นไม่ให้ได้รับผลประโยชน์นั้น ถ้าบางคนหรือคนกลุ่มหนึ่งพวกหนึ่งเท่านั้นในสังคมนีเข้าถึงประโยชน์นั้นได้ แต่คนอื่นเข้าถึงไม่ได้ อย่างนี้ก็เรียกว่าคนทั่วไปไม่มีเสรีภาพ

การที่คนมีเสรีภาพก็คือแต่ละคนมีโอกาสที่จะเข้าถึงประโยชน์ที่เกิดขึ้นในสังคมนั้นร่วมกัน โอกาสอย่างนี้ซึ่งเรียกว่าโอกาสที่จะเสวยผลซึ่งเป็นเรื่องของการได้ พระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่าในแง่ที่จะให้ ก็ต้องมีเสรีภาพด้วย พระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่าการมีและได้ใช้โอกาสในการที่จะให้เป็นเรื่องสำคัญมาก เพราะเป็นเนื้อหาของประชาธิปไตยในส่วนของเหตุ ส่วนเสรีภาพในการได้นั้นเป็นส่วนผล ฉะนั้น ก่อนจะได้ผลเราต้องทำเหตุ ถ้าไม่มีเสรีภาพในการให้ เสรีภาพในการได้ก็จะเป็นไปได้ยาก

การที่เรามีเสรีภาพก็คือการที่เรามีโอกาสแล้วก็สามารถนำเอาศักยภาพของเราไปทำประโยชน์ให้แก่สังคมของเราไปเป็นส่วนร่วมที่เป็นประโยชน์ แต่ละคนนี้มีความสามารถ แต่ละคนนี้มีสติปัญญา แต่ถ้าเขาไม่มีเสรีภาพ ไม่สามารถพูด ไม่สามารถแสดงออก ไม่สามารถให้ความคิดเห็น เขาก็ไม่สามารถเอาสติปัญญาของคนไปช่วยสังคมได้ สังคมก็ไม่ได้ประโยชน์จากศักยภาพที่บุคคลนั้นๆมีอยู่

การปกครองที่ไม่เป็นประชาธิปไตยไม่มีเสรีภาพ จะมีลักษณะปิดกั้นสติปัญญาของมนุษย์ หรืออย่างน้อยก็ไม่ให้โอกาสไม่รู้จักใช้ศักยภาพของมนุษย์ ทำให้ความสามารถที่คนแต่ละคนมีอยู่ไม่เป็นประโยชน์แก่สังคมเท่าที่ควรพอมิเสรีภาพแล้ว ความสามารถและสติปัญญาของแต่ละคนนั้นก็มิมีโอกาสที่จะออกไปร่วมกันเอื้ออำนวยประโยชน์แก่สังคม การปกครองแบบประชาธิปไตยมีสาระสำคัญอยู่ตรงนี้ มันเป็นส่วนเหตุเลยทีเดียว ถ้าไม่มีสาระนี้แล้ว มัวแต่จะไปชื่นชมกับส่วนผลที่จะได้ก็จะไม่มั่นคงยั่งยืน

ฉะนั้น ต้องมองเสรีภาพในส่วนเหตุนี้ให้หนัก คือมองว่าทำอย่างไรจะให้ศักยภาพที่มีอยู่ของคนแต่ละคนออกไปเอื้ออำนวยประโยชน์แก่สังคมได้เต็มที่ อันนี้เป็นเสรีภาพในลักษณะของ

^{๑๑๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), วินัยเรื่องที่ใหญ่กว่าที่คิด, หน้า ๒๖.

การให้ เสรีภาพส่วนนี้แหละที่คนมักจะมองข้าม การปกครองประชาธิปไตยมีเนื้อหาสาระสำคัญอยู่ที่เสรีภาพส่วนนี้ กล่าวคือสังคมที่พัฒนาดีแล้วในประชาธิปไตย จะพยายามเปิดช่องทางที่จะมาเอาศักยภาพของคนแต่ละคนออกไปใช้ทำประโยชน์แก่สังคมให้เต็มที่ ใครมีเท่าไรก็ทำประโยชน์ให้แก่สังคมเท่านั้น ถ้าได้อย่างนี้เมื่อไร สังคมประชาธิปไตยก็จะพัฒนาจะก้าวหน้า เวลาพูดถึงเสรีภาพเรามักจะมองกันแค่ความหมายที่หนึ่งคือเรื่องรูปแบบการแสดงออกที่เป็นการทำได้ตามชอบใจ ถ้ามิฉะนั้นก็อย่างที่สองคือมองในแง่จะได้หรือเอาผลเท่านั้นเอง ไม่ได้นึกถึงการที่จะให้หรือทำเหตุขึ้นมา แม้แต่ความมีส่วนร่วมหรือการเข้าไปมีส่วนร่วม (Participation) ซึ่งเป็นพฤติกรรมสำคัญอย่างหนึ่งในสังคมประชาธิปไตยบางคนก็มองแต่ในแง่ที่จะได้จะเอา ก็มองว่าฉันจะต้องมีส่วนร่วมที่จะได้หรือพูดให้สั้นว่า ฉันจะต้องมีส่วนร่วมได้ด้วย มิฉะนั้นก็บอกว่าจะฉันจะต้องได้ด้วย^{๑๑๑}

จากเอกสารสามารถสรุป เสรีภาพกับการพัฒนาสังคมในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ว่า ระบบการเมืองและการบริหารของสังคม ขณะนี้ตกอยู่ในระดับการพัฒนาที่ต่ำ โดยเฉพาะคุณภาพระหว่างความเสมอภาคและสิทธิเสรีภาพ คนหรือผู้ใช้สิทธิเสรีภาพในสังคมนี้ ยังปรากฏว่ามีจิตใจที่คับแคบ มีปัญหาทางจิต เป็นโรคจิตมาก ดังนั้น สิทธิและเสรีภาพที่ต้องการนำมาใช้ ผู้ใช้ต้องมีวินัยในจิตใจที่ดี มีความเสมอภาค และคุณภาพที่ดี ที่ไม่ขัดแย้งต่อระเบียบวินัย กฎเกณฑ์ของผู้อื่น มีความเป็นกลางของจิตใจ สังคมที่พัฒนาดีแล้วในประชาธิปไตย จะพยายามเปิดช่องทางที่จะมาเอาศักยภาพของคนแต่ละคนออกไปใช้ทำประโยชน์แก่สังคมให้เต็มที่ ใครมีเท่าไรก็ทำประโยชน์ให้แก่สังคมเท่านั้น ถ้าได้อย่างนี้เมื่อไร สังคมประชาธิปไตยก็จะพัฒนาจะก้าวหน้า

๒.๕ เสรีภาพกับความรับผิดชอบในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต)

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงความรับผิดชอบต่อสังคมภายใต้การมีเสรีภาพว่า เสรีภาพต้องมากับความรับผิดชอบ เพราะคำว่าหน้าที่นั้น มักจะพ่วงมาหรือมาด้วยกันกับคำว่า “ความรับผิดชอบ” จนบางทีพูดควบไปด้วยกันว่า หน้าที่และความรับผิดชอบหรือหน้าที่รับผิดชอบ คือนอกจากทำหน้าที่แล้วก็ต้องมีความรับผิดชอบด้วย เช่นคำที่ใช้กันจนชินว่าหน้าที่รับผิดชอบ “คำว่า สิทธิมาด้วยกันกับเสรีภาพ คำว่าหน้าที่มาด้วยกันกับความรับผิดชอบ สิทธิคู่กับ หน้าที่ ฉันทใด เสรีภาพก็คู่กับความรับผิดชอบ ฉันทนั้น และเมื่อเราพูดสองคำแรกควบกันว่า สิทธิเสรีภาพ เราก็พูดสองคำหลังควบกันว่า หน้าที่รับผิดชอบ”^{๑๑๒}

^{๑๑๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *ประชาธิปไตยไม่ยาก ถ้าอยากได้*, หน้า ๒๐-๒๒.

^{๑๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗.

จากข้อความนี้ชี้ให้เห็นว่า พระพรหมคุณาภรณ์ได้ให้ความสำคัญทั้งเสรีภาพกับความรับผิดชอบ หมายถึงการที่คนใช้เสรีภาพก็ต้องรับผิดชอบต่อสิ่งที่คนได้ใช้เสรีภาพทั้งก่อนและหลัง ความรับผิดชอบก็คู่กับหน้าที่ หมายถึงความรับผิดชอบนั้นแหละคือหน้าที่ เช่นคำว่าหน้าที่ที่ต้องรับผิดชอบ

พระพรหมคุณาภรณ์ มองว่า “สิทธิเป็นเรื่องของการที่จะได้ที่จะเอา ส่วนหน้าที่เป็นเรื่องของการที่จะให้ที่จะสละออกไป”^{๑๐๕}

จากข้อความนี้ชี้ให้เห็นว่าพระพรหมคุณาภรณ์ มองว่า การที่คนจะได้รับสิทธิก็ต้องทำหน้าที่ของตนให้สมควรที่จะได้รับสิทธิที่ตนจะได้รับ

หน้าที่ของพลเมืองนั้นพระพรหมคุณาภรณ์ มองว่า “พลเมืองทุกคนมีหน้าที่ที่จะทำงานศึกษาเล่าเรียนหรือประกอบสัมมาชีพของตนๆ มีหน้าที่ที่จะต้องทำต่อครอบครัว ต่อชุมชน แต่สังคม ต่อประเทศชาติของตน มีหน้าที่ที่จะต้องไปร่วมประชุมพิจารณาคำเนนกิจการของส่วนรวม ต้องบำรุงรักษาสังสาธาณูปโภคและสาธารณสมบัติ ต้องบำรุงรักษาธรรมชาติแวดล้อม ต้องรักษาระเบียบวินัย ต้องเคารพกฎหมายและกฎเกณฑ์กติกาของสังคม ต้องเสียภาษีอากร เป็นต้น

เมื่อประชาชนพลเมืองทำหน้าที่ให้แก่สังคมหรือรัฐตามสถานะของตน ๆ สังคมหรือรัฐประชาธิปไตยก็มีสิ่งที่จะนำมาสนองแก่สิทธิของประชาชนพลเมือง ถ้าประชาชนพลเมืองไม่ช่วยกันทำเหตุแล้วสังคมหรือรัฐจะเอาผลอะไรมาสนองความต้องการของประชาชนพลเมืองได้ ดังนั้น ถ้าจะเรียกร้องหรืออ้างสิทธิ ก็อย่าลืมถามหรือสำรวจตัวเองว่าได้ทำหน้าที่ของตนเองอยู่ด้วยดีหรือไม่ คือ ถ้าจะเรียกร้องสิทธิก็ต้องทำหน้าที่ของตนเองให้ดีด้วย”^{๑๐๖}

เมื่อเสรีภาพมาคู่กับความรับผิดชอบ ก็หมายความว่าเราจะต้องให้เสรีภาพอย่างมีความรับผิดชอบ และจะต้องรับผิดชอบต่อการใช้เสรีภาพนั้นด้วย พระพรหมคุณาภรณ์มองว่า “สิทธิเป็นตัวซึ่งบ่งถึงการมีเสรีภาพ”^{๑๐๗} การที่จะรู้ว่าประชาชนมีเสรีภาพหรือไม่ พระพรหมคุณาภรณ์ มองว่า ต้องดูที่การปฏิบัติในเรื่องสิทธิ ฉะนั้น สิทธิจึงเป็นสิ่งสำคัญมากในระบบประชาธิปไตย จึงเป็นเรื่องที่ได้รับความเอาใจใส่มาก ต้องมีการบัญญัติกฎหมายต่าง ๆ ขึ้นมายืนยันเป็นหลักประกันสิทธิของประชาชน เริ่มตั้งแต่กฎหมายหลักหรือกฎหมายสูงสุด คือ รัฐธรรมนูญลงไปทีเดียว”^{๑๐๘}

^{๑๐๕} เรื่องเดียวกัน , หน้า ๒๕.

^{๑๐๖} อ้างแล้ว.

^{๑๐๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔.

^{๑๐๘} อ้างแล้ว.

พระพรหมคุณาภรณ์ มองว่าการที่คนเราจะเรียกร้องสิทธิก็ต้องทำหน้าที่ของตนให้สมบูรณ์เสียก่อน จึงจะมีสิทธิที่จะเรียกร้องได้ ความรับผิดชอบในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ ในการใช้เสรีภาพนั้น ท่านเห็นว่าอาจจะแบ่งอย่างคร่าวๆได้เป็น ๒ ช่วงตอน คือ ๑. รับผิดชอบต่อการที่ได้ทำหรือสิ่งได้แสดงออกไปแล้ว ๒. รับผิดชอบต่อจะทำ ก่อนจะแสดงออก หรือแสดงออกอย่างมีความรับผิดชอบอยู่ในตัว^{๑๑๓}

อย่างแรก เป็นความรับผิดชอบตามหลังการกระทำคือเมื่อได้ใช้เสรีภาพของตนออกไปแล้ว จะมีผลเกิดขึ้นอย่างไร ก็ต้องยอมรับผิดชอบต่อผลนั้น ถ้าเป็นผลร้ายหรือมีความเสียหายเกิดขึ้น ก็กล้ารับผิด ไม่ปิดความรับผิดชอบ^{๑๑๔}

พระพรหมคุณาภรณ์ มองว่าความรับผิดชอบอย่างแรกนี้ แม้จะดีกว่าไม่ยอมรับผิดชอบเสียเลย แต่ก็ยังไม่ดีจริง เพราะเป็นการรับผิดชอบในขั้นผล และผลของความรับผิดชอบก็จำกัดอยู่ที่ตนเอง ซึ่งอาจจะหายไปเสียแล้วสำหรับความหมายที่จะมีส่วนรวมหรือสังคม แม้จะเป็นความรับผิดชอบที่แสดงถึงระดับของจิตใจที่มีคุณธรรม แต่ก็ยังไม่ใช่ความรับผิดชอบในระดับของความมีสติและการใช้ปัญญาอย่างแท้จริง

เรื่องเกี่ยวกับความรับผิดชอบในการใช้เสรีภาพของบุคคลนั้นพระพรหมคุณาภรณ์บอกว่าจะอาจจัดได้เป็นสามพวก คือ

๑. คนที่เลวร้ายที่สุด ได้แก่คนพวกที่ไม่ยอมรับผิดชอบต่ออะไรเลย สิ่งที่คุณจะต้องทำก็ไม่รับผิดชอบต่อที่จะทำ และแม้ตนจะได้ใช้เสรีภาพอย่างผิดหรือพลาด และทำให้ผลเสียหายเกิดขึ้น ก็ปิดความรับผิดชอบไม่ยอมรับผลที่จะตกถึงตน^{๑๑๕}

๒. คนที่ดีกว่านั้น ได้แก่คนพวกที่ยอมรับผิดชอบต่อผลที่เกิดขึ้นจากการให้เสรีภาพของตน^{๑๑๖}

๓. คนที่มีความรับผิดชอบอย่างแท้จริง ซึ่งเป็นที่พึงปรารถนาในระบอบประชาธิปไตย ก็คือคนที่รับผิดชอบต่อตั้งแต่เริ่มต้น ก่อนที่จะใช้เสรีภาพในการกระทำหรือแสดงอะไรออกไป เรียกว่า เป็นคนที่ใช้เสรีภาพอย่างมีความรับผิดชอบ เขาใช้เสรีภาพด้วยความรู้ตระหนักว่า การ

^{๑๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘.

^{๑๑๔} อ่างแล้ว.

^{๑๑๕} อ่างแล้ว.

^{๑๑๖} อ่างแล้ว.

แสดงออกหรือการกระทำของเขา จะก่อให้เกิดผลดีผลเสียอย่างไร และพยายามให้การแสดงออกหรือการกระทำนั้นเป็นไปอย่างถูกต้องก่อผลดีที่สุด^{๑๑๖}

การใช้ปัญญาอย่างจริงจังนี้ เป็นสิ่งที่จะต้องขำให้มากเพราะการใช้หรือการแสดงออกของปัญญาที่บริสุทธิ์บริบูรณ์นี้แหละ คือการใช้เสรีภาพอย่างสูงสุดและเสรีภาพที่แท้จริงจะมีได้ก็ต่อเมื่อมีการใช้ปัญญา คือการแสดงออกของเสรีภาพนั้นจะต้องอยู่ภายใต้การควบคุมของปัญญา ซึ่งหมายถึงความรู้ความเข้าใจในตัวความจริง ความถูกต้องดีงาม และประโยชน์สุขที่แท้จริง^{๑๑๗}

พระพรหมคุณาภรณ์ มองว่า นอกจากความรับผิดชอบต่อน้ำที่ทำงานของเขาเอง ที่จะต้องทำให้ดีให้ถูกต้องเรียบร้อยสมบูรณ์ที่สุดแล้ว การแสดงออกหรือการกระทำใดๆ ก็ตามทีปรากฏออกมาจากตัวบุคคลนั้น ย่อมเกิดจากการที่ได้ใช้ปัญญาใคร่ครวญพิจารณาข้อมูลข้อเท็จจริง เหตุผล ความถูกต้องชอบธรรม ผลดีผลเสียต่าง ๆ ด้วยความมุ่งหมายต่อความจริง ความดีงาม และประโยชน์สุขเป็นอย่างดีแล้วว่าความคิดเห็น การตัดสินใจ การแสดงออกและการกระทำของตนจะไม่ก่อผลเสียหายนะและจะเกิดผลสร้างสรรค์อย่างดีที่สุด^{๑๑๘}

พระพรหมคุณาภรณ์ มองว่า “ความรับผิดชอบนั้นยังให้ผลดีทางจิตใจหรือความรู้สึกภายใน การมีความรับผิดชอบนั้น นอกจากทำให้การกระทำและการแสดงออกต่างๆ เป็นไปอย่างดีและมีผลดีแล้ว ยังให้ผลดีทางจิตใจหรือความรู้สึกภายใน และทำให้มีความสัมพันธ์ที่ดีกับเพื่อนร่วมสังคม”^{๑๑๙} คือคนที่มีความรับผิดชอบนั้น จะไม่รู้สึกลัวเสรีภาพที่อยู่ในขอบเขตอันสมควรตามกฎหมายและกฎเกณฑ์ต่างๆ เป็นความบีบคั้นจำกัดอึดอัดข้องใจ เขาจะอยู่อย่างสบายใจและพอใจที่จะปฏิบัติตามกฎระเบียบทั้งหลาย และการใช้เสรีภาพของเขาก็จะไม่เป็นไปอย่างก้าวก่าयरุกรานรบกวนเพื่อนบ้านคนอื่น ๆ ทำให้อยู่กันโดยสงบเรียบร้อย

พระพรหมคุณาภรณ์ มองว่ามีเสรีภาพมากก็ต้องมีความรับผิดชอบมากเช่นกัน เพราะถ้าเราไม่พัฒนาจิตสำนึกในความรับผิดชอบ แม้แต่จะไปอยู่ในประเทศที่ถือกันว่ามีเสรีภาพมากที่สุดอย่างอเมริกัน ก็ารู้สึกว่าเรารู้สึกจำกัดเสรีภาพมากเกินไปจนเกินไป จะทำอะไรแม้แต่กับของที่เป็นสมบัติของตัวเองก็ทำไม่ค่อยจะได้ มีกฎหมายห้ามและบังคับเต็มไปหมด

การมีความรับผิดชอบนั้น นอกจากทำให้การกระทำและการแสดงออกต่างๆ เป็นไปอย่างดีและมีผลดีแล้ว ยังให้ผลดีทางจิตใจหรือความรู้สึกภายใน และทำให้มีความสัมพันธ์ที่ดีกับ

^{๑๑๖} อ่างแล้ว.

^{๑๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕.

^{๑๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕.

^{๑๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘.

เพื่อนร่วมสังคม^{๑๒๑} ยิ่งอยากได้อีกมีเสรีภาพเท่าไร ก็ยิ่งต้องพัฒนาความรู้สึกรับผิดชอบตามขึ้นไปเท่านั้น ถ้าการใช้เสรีภาพเป็นไปอย่างมีความรับผิดชอบเป็นตัวสมมูลแล้ว ก็จะมีคามพอดีที่เป็นทางสายกลางซึ่งจะทำให้บรรลุดูจดหมายของความเป็นประชาธิปไตยที่ดีได้^{๑๒๒}

พระพรหมคุณาภรณ์ มองว่า “คนที่มีความสำนึกในความรับผิดชอบ จะไม่รู้สึกว่าเสรีภาพที่อยู่ในขอบเขตอันสมควรตามกฎหมายและกฎเกณฑ์ต่าง ๆ เป็นความบีบคั้นจำกัดอิสรณ์คับข้องใจ เขาจะอยู่อย่างสบายใจและพอใจที่จะปฏิบัติตามกฎระเบียบทั้งหลาย”^{๑๒๓}

พระพรหมคุณาภรณ์ มองว่าการมีสิทธิเสรีภาพต้องมาคู่กับความรับผิดชอบ การมีสิทธิเสรีภาพก็ต้องมีความรับผิดชอบ เพราะคนเราจะต้องรับผิดชอบต่อการกระทำและผลของการกระทำทุกอย่างที่ตนเองทำลงไป ไม่สามารถหลีกเลี่ยงความรับผิดชอบต่อการกระทำและผลของการกระทำทุกอย่างที่ตนเองทำลงไป ไม่สามารถหลีกเลี่ยงความรับผิดชอบได้ เพราะพระพรหมคุณาภรณ์กล่าวไว้ว่า “เขาต้องเป็นผู้รับผิดชอบอย่างเต็มที่ในการกระทำต่าง ๆ ที่เขาคิดหมายกระทำลงไป และที่จะให้ผลเกิดขึ้นตามความมุ่งหมายเช่นพุทธพจน์ว่า คนเป็นที่พึ่งของตนเป็นการพึ่งการความรับผิดชอบโดยมองจากตัวเองออกไป”^{๑๒๔}

จากเอกสาร สามารถสรุปได้ว่าเสรีภาพกับความรับผิดชอบต่อในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) การที่บุคคลจะเรียกร้องสิทธิของตนเอง ก็จะต้องทำหน้าที่ของตนเองให้สมบูรณ์ เมื่อทำหน้าที่ของตนเองสมบูรณ์ การที่ใช้เสรีภาพ จึงจะเป็นไปอย่างมีความรับผิดชอบเป็นตัวสมมูลแล้ว ก็จะมีคามพอดีที่เป็นทางสายกลาง ซึ่งจะทำให้บรรลุดูจดหมายของความเป็นประชาธิปไตยที่ดีได้

^{๑๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐.

^{๑๒๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑.

^{๑๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐.

^{๑๒๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงขยายความ), หน้า ๒๐๕.

บทที่ ๔

วิเคราะห์เปรียบเทียบเสรีภาพในปรัชญาของซัง ซากส์ รุสโซ

กับเสรีภาพในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต)

ในบทที่ ๒ และ ๓ ตามที่ได้เสนอไปแล้วนั้น มีเนื้อหา ซึ่งได้นำเสนอเรื่อง ธรรมชาติของมนุษย์ ความหมายของเสรีภาพ ระดับของเสรีภาพ ของเขตของเสรีภาพ มนุษย์กับการใช้เสรีภาพ เสรีภาพกับการเมือง เสรีภาพจากคัมภีร์ เสรีภาพกับการพัฒนาสังคม และเสรีภาพกับความรับผิดชอบ ตามทัศนะ ของรุสโซและพระพรหมคุณาภรณ์ว่า เป็นอย่างไร ส่วนในบทนี้ ผู้วิจัยประสงค์จะเปรียบเทียบแนวคิดของรุสโซกับพระพรหมคุณาภรณ์ว่าด้วย ธรรมชาติของมนุษย์ ความหมายของเสรีภาพ ระดับของเสรีภาพ ของเขตของเสรีภาพ มนุษย์กับการใช้เสรีภาพ เสรีภาพกับการเมือง เสรีภาพจากคัมภีร์ เสรีภาพกับการพัฒนาสังคม และเสรีภาพกับความรับผิดชอบ เพื่อแสดงให้เห็นถึงความเหมือนและความต่างในแนวคิดของท่านทั้งสอง โดยจะได้นำเสนอไปเป็นลำดับดังต่อไปนี้

๔.๑ วิเคราะห์เปรียบเทียบธรรมชาติของมนุษย์

ก. ประเด็นที่คล้ายกัน

ทั้งสองท่านมองว่า มนุษย์ในสภาวะธรรมชาติมีความเท่าเทียมกัน ไม่มีใครมีอำนาจเหนือใคร ทุกคนมีความเสมอภาคกันในธรรมชาติ มนุษย์มีความรู้สึกมีเมตตาสงสารเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน มนุษย์มีความต้องการที่จะรักษาชีวิตตน ดังนั้น มนุษย์จะทำอะไรก็ได้ที่จะทำให้ตนเองปลอดภัย มนุษย์ดำเนินชีวิตไปตามสัญชาตญาณเหมือนกับสัตว์เดรัจฉานทั้งหมด ในสภาพธรรมชาติของการดำเนินชีวิตของมนุษย์นั้น มนุษย์ทำตามแรงเร้าทางกายภาพ ทำตามใจตัวเองหรือความอยากของตนเท่าที่กำลังกายสติปัญญา ความสามารถ มนุษย์เป็นสัตว์ที่สามารถฝึกได้พัฒนาได้ บุคคลแต่ละคนมีความสามารถที่จะพัฒนาได้ สามารถดำเนินชีวิตที่ดีงาม และร่วมอยู่ร่วมสร้างสรรค์สังคมที่ดีงามด้วยกันได้^๑

^๑ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) , ประชาธิปไตยไม่ยาก ถ้าอยากได้ , (กรุงเทพฯ: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๓), หน้า ๕๘.

ข. ประเด็นที่ต่างกัน

รูสโซได้ชื่นชมธรรมชาติมนุษย์ว่า มนุษย์นั้นเป็นคนดีโดยธรรมชาติ หรือเป็น "คนเถื่อนใจธรรม" (noble savage) เมื่ออยู่ในสภาวะธรรมชาติ (สภาวะเดียวกันกับสัตว์อื่น ๆ และเป็นสภาพที่มนุษย์อยู่มาก่อนที่จะมีการสร้างอารย ะธรรม และสังคม) แต่ถูกทำให้แปดเปื้อนโดยสังคมนามองสังคมว่าเป็นสิ่งที่ถูกประดิษฐ์ขึ้น และเชื่อว่าการพัฒนาของสังคม โดยเฉพาะการเพิ่มขึ้นของการพึ่งพากันในสังคมนั้น เป็นสิ่งที่อันตรายต่อความเป็นอยู่ของมนุษย์^๒ ลักษณะที่เด่นชัดของสภาวะธรรมชาติอีกส่วนหนึ่งก็คือมนุษย์มีเสรีภาพที่แท้จริงหรือสมบูรณ์แบบ คือไม่ต้องขึ้นอยู่กับผู้ใด อยากทำอะไรก็ได้ตามใจปรารถนาละกำลังที่จะเอื้ออำนวยให้^๓ มนุษย์มีความต้องการความสมบูรณ์ การมีชีวิตอย่างโดดเดี่ยวนั้นย่อมจะหาความสมบูรณ์ได้ยาก ความต้องการความสมบูรณ์^๔ ความสมบูรณ์มนุษย์หาได้จากการร่วมมือหรือการพึ่งพิงบุคคลอื่นเท่านั้น

ส่วน พระพรหมคุณาภรณ์มองธรรมชาติของมนุษย์ ว่ามนุษย์เกิดมาพร้อมกับความไม่รู้หรือว่างเปล่าจากความรู้ จึงอยู่ในภาวะเสี่ยงภัย^๕ ความไม่รู้คือจิตที่ยังสะอาดบริสุทธิ์ยังไม่ถูกกิเลสทำให้เศร้าหมอง จิตเศร้าหมองเพราะกิเลสทำให้เศร้าหมอง มนุษย์ตกอยู่ภายใต้อำนาจกิเลส คือ ตัณหา มานะ ทิฐิ หรือความโลภ โกรธหลง ทำให้มนุษย์มีความต้องการไม่มีที่สิ้นสุด มนุษย์จึงดำรงชีวิตอยู่ด้วยความทุกข์^๖ มนุษย์เกิดมาพร้อมด้วยวิชาและดำเนินชีวิตอยู่ด้วยตัณหา ทำให้มนุษย์ไม่มีเสรีภาพที่แท้จริง “มนุษย์นั้นก็แตกต่างกันในระดับของการพัฒนา”^๗

พระพรหมคุณาภรณ์ได้วิเคราะห์สภาวะของมนุษย์ในแง่จิตภาพว่า มนุษย์ถิ่นฐานทุกกาลสมัย มีธรรมชาติของปัญหาทางจิตใจเหมือนกันถึงจะต่างสังคม หรือสังคมจะต่างยุคต่างสมัย ธรรมชาติทางจิตปัญญาของมนุษย์ ยังคงเหมือนเดิม คือ มนุษย์ยังเป็นมนุษย์ที่มีความโลภ โกรธหลง รักสุขเกลียดทุกข์ เป็นต้น กล่าวคือ พระพรหมคุณาภรณ์มองว่าต้นเหตุปัญหาของมนุษย์และสังคมไม่เปลี่ยนแปลงเพราะปัญหาของสังคม มนุษย์ เกิดจากปัญหาความขัดแย้งภายในจิตใจของ

^๒ <http://th.wikipedia.org/wiki/> (๖ พฤศจิกายน ๒๕๕๔).

^๓ เสถียร หอมขจร, **ทฤษฎีการเมืองและจริยธรรม**, (กรุงเทพฯ : ห.จ.ก.นำกัการพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๖๗.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๗.

^๕ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **กระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาคนสู่ประชาธิปไตย**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๕๐.

^๖ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ สุขภาพใจ, ๒๕๔๓), หน้า ๑๘๗.

มนุษย์ พระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่า มีกิเลสสามประการที่ทำให้สังค มมนุษย์เกิดปัญหาต่าง ๆ ไม่ สิ้นสุดก็คือ ตัณหา มานะ ทิฏฐิ พระพรหมคุณาภรณ์ ได้วิเคราะห์ว่า โดยที่แท้แล้วตัวเราก็คือใจ ของเรานั้นเอง เมื่อเราปล่อยให้ความอยากได้ผลประ โยชน์ทางวัตถุที่จะเอามาใช้ประ โยชน์ ยิ่งเมื่อ มีความเชื่อว่า ความสุขที่แท้จะลู่ถึงได้ด้วยการบำรุงบำเรอความสุขทางเนื้อหนัง มนุษย์ก็ได้พัฒนา ชีวิตแบบวัตถุนิยมสุดโต่งขึ้นมาทำให้การแข่งขันและการบริ โภคกลายเป็นแบบแผนของการใช้ชีวิต และเป็นที่ทุ่มเทพลังงานของสังคม มนุษย์ได้กลายเป็นนักบริ โภคผู้อุทิศตัวให้แก่วิถีชีวิตแห่งการ แข่งขันเพื่อบริโภค แต่การแข่งขันนั้นได้ทำให้เราตกอยู่ในสภาวะของการมีสงครามเย็น อย่างถาวร กับเพื่อนบ้านของเรา และวิถีชีวิตแบบนี้ทำให้นักบริ โภคก็ทำให้เราเกิดปัญหาสภาพแวดล้อม เมื่อไม่มี ความสุขอยู่ข้างในเราก็พยายามแสวงหาความสุขจากข้างนอกโดยการเสพสิ่งบำรุงบำเรอความสุข ทางเนื้อหนัง เมื่อไม่มีสันติภาพและความมั่นคงภายในจิตใจ มนุษย์ก็พยายามที่จะสร้างมันขึ้นมา ด้วยการไปบังคับควบคุมและข่มขี่ครอบงำผู้อื่น นอกจากนั้นการแบ่งแยกเชื้อชาติ ผิวพวก เผ่าพันธุ์ก็ยิ่งทำให้ความขัดแย้งทวีความรุนแรงมากขึ้น ^๔ พระพรหมคุณาภรณ์ยังเห็นว่ามนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ และมนุษย์ก็เป็นไปตามกฎของธรรมชาติ การดำเนินชีวิตได้ดี มนุษย์ต้อง ให้ชีวิตดำเนินชีวิตให้สอดคล้องกับธรรมชาติ อยู่กับธรรมชาติโดยไม่ทำลายธรรมชาติ

ผู้วิจัยเห็นว่า รุสโซมองว่ามนุษย์ในสภาวะธรรมชาติดีแต่สังคมการเมืองทำให้เสื่อม ข้อความดังกล่าวนี้ เป็นเพียงข้อสันนิษฐานของรุสโซเท่านั้น การที่รุสโซได้สันนิษฐานอย่างนี้ รุสโซบอกว่าต้องการที่จะหาระเบียบปกครองที่สามารถเป็นไปได้กับมนุษย์ การปกครองที่สาน ความยุติธรรมเข้ากับผลประโยชน์ รุสโซมองสภาวะธรรมชาติของมนุษย์เฉพาะในด้านสังคมอย่าง เดียว ส่วนพระพรหมคุณาภรณ์มองสภาวะธรรมชาติของมนุษย์ในสามด้าน คือด้านสังคม ด้าน กายภาพ และด้านจิตภาพ ในด้านสังคมนั้นพระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่าจะต้องอยู่กับสังคม ครอบครัว บุคคลรอบข้าง ในด้านกายภาพนั้นมนุษย์ประกอบด้วยส่วนประกอบ ๕ อย่าง ย่อเข้า เหลือ ๒ เรียกว่า นามรูป ในด้านจิตภาพนั้น มนุษย์เกิดมาพร้อมกับความไม่รู้ คือว่างเปล่าจากความ ไม่รู้ ความไม่รู้ในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์นั้น หมายถึงจิตที่ยังไม่ถูกกิเลสทำให้เศร้าหมอง และพระพรหมคุณาภรณ์ยังมองว่ามนุษย์ก็เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ

ในประเด็นที่ว่ามนุษย์ตามธรรมชาติดี แต่สังคมทำให้เสื่อม ผู้วิจัยเห็นว่าในแนวคิดของ ท่านทั้งสองคล้ายกัน รุสโซเห็นว่ามนุษย์ในสภาวะธรรมชาติดี แต่เมื่อมนุษย์อยู่เป็นสังคม ๆ จึงทำ

^๔พระวราภรณ์ ชยากโร (พูนสวัสดิ์), “การวิเคราะห์แนวคิดเรื่องสังคมอุดมคติในทัศนะของพระ ธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต)”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓).

ให้มนุษย์เสื่อม ผู้วิจัยเห็นว่ารัฐโซมองว่าปัญหาของมนุษย์ในด้านเฉพาะสังคมอย่างเดียว ส่วนพระพรหมคุณาภรณ์มองว่าปัญหาของมนุษย์ว่าเกิดทั้งสองด้านคือทั้งด้านสังคม และด้านจิตใจของมนุษย์เอง อีกประเด็นหนึ่งที่ผู้วิจัยเห็นว่าทั้งสองท่านเห็นคล้ายกันว่า มนุษย์สามารถพัฒนาได้ ในการพัฒนามนุษย์นั้นรัฐโซมองเฉพาะการที่มนุษย์จะพัฒนา มนุษย์ต้องร่วมกันสร้างกฎกติกาของสังคมร่วมกันแล้วทุกคนในสังคมก็ปฏิบัติตามกฎของสังคม ส่วนพระพรหมคุณาภรณ์มองการพัฒนาคนออกเป็น ๔ ด้าน ๑) พัฒนาการด้านร่างกาย ๒) พัฒนาการด้านสังคม ๓) พัฒนาการด้านอารมณ์ และ ๔) พัฒนาการด้านปัญญา

๔.๒ วิเคราะห์เปรียบเทียบความหมายเสรีภาพ

ก. ประเด็นที่คล้ายกัน

เสรีภาพในทัศนะของรัฐโซกับพระพรหมคุณาภรณ์มีความหมายหลายระดับ ตามระดับของเสรีภาพ เสรีภาพในความหมายของธรรมชาติหมายถึง ศักยภาพที่จะทำได้ในสิ่งที่อยากทำ และไม่ต้องถูกบังคับให้ทำในสิ่งที่ไม่อยากทำ เสรีภาพ แบบนี้เป็นเสรีภาพ ในสภาวะธรรมชาติ ทุก ๆ คนมีเสรีภาพแห่งการดำรงอยู่ทั้งสิ้น ทุกคนเป็นนายของตัวเองไม่อยู่ใต้อำนาจใครถ้าเขาไม่ยินยอม คือ การไม่ต้องขึ้นอยู่กับผู้ใด อยากทำอะไรก็ได้ตามใจปรารถนา เท่าที่ผลกำลังที่จะเอื้ออำนวยให้ ไม่มีมนุษย์คนใดมีอำนาจเหนือเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน เสรีภาพ ที่เกิดจากสัญญาสังคม หมายถึง ความยินยอมพร้อมใจกันของมนุษย์ ซึ่งเป็นเจตจำนงของคนทั่วไป การเคารพเชื่อฟังกฎหมาย ที่ตนเองมีส่วนร่วมในการบัญญัติกฎหมาย ความมีสิทธิที่จะทำอะไรก็ได้โดยไม่ละเมิดสิทธิของผู้อื่นหรือว่าพูดได้ทำได้ภายใต้เงื่อนไขข้อกำหนด หรือความคุ้มครองของกฎหมาย ความหมายของเสรีภาพจากต้นหา ทั้งพระพรหมคุณาภรณ์กับรัฐโซเห็นเหมือนกันว่าเป็นเสรีภาพที่เป็นอิสระจากความอยากจากแรงเร้าทางร่างกายไม่ตกเป็นทาสของต้นหาเป็นนายของตนเอง

ข. ประเด็นที่ต่างกัน

รัฐโซเห็นว่า เสรีภาพตามธรรมชาติ คือความเป็นอิสระ ไม่มีอะไรมาถ่วงกั้นจำกัด เป็นเสรีภาพที่เป็นผลมาจากธรรมชาติ เพราะมนุษย์อยู่อย่างโดดเดี่ยวยังไม่ได้อยู่เป็นสังคม ที่แท้จริงตามทัศนะของรัฐโซนั้น เป็นการชี้ให้เห็นว่ามนุษย์กับเสรีภาพเป็นอย่างเดียวกัน แยกขาดออกจากกัน

ไม่ได้ ไม่ว่าจะเป็นเสรีภาพตามธรรมชาติกับเสรีภาพที่เกิดจากสัญญาสังคม เสรีภาพทางศีลธรรม หมายถึง การไม่ตกไปตามแรงเร้าของร่างกาย “การที่มนุษย์เป็นนายของตัวเองอย่างแท้จริง”^๕

ส่วนพระพรหมคุณาภรณ์ ได้อธิบายถึงคำว่าเสรีภาพในหลายความหมาย เช่น “เสรีภาพ ความหมายเบื้องต้นตามตัวอักษร คือ ความเป็นอิสระ ไม่มีอะไรมาถ่วงกั้นจำกัด”^๖ เสรีภาพที่คนส่วนใหญ่เข้าใจคือการทำได้ตามใจตัว หรือว่าเสรีภาพคือการทำได้ตามชอบใจ^๗

เสรีภาพในอีกความหมายหนึ่งตามทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ คือเสรีภาพในทางให้ในทางสร้างสรรค์ทำสิ่งที่ดี เช่น จะค้นคว้าหาความรู้ได้เสรี^๘ เสรีภาพในความหมายนี้เป็นเสรีภาพที่เกี่ยวเนื่องกับระบอบประชาธิปไตย อีกความหมายหนึ่ง เสรีภาพ มีความหมายที่แยกเป็น ๒ ด้าน คือ เสรีภาพที่จะเอาอย่างหนึ่ง กับเสรีภาพที่จะให้ อย่างหนึ่ง เสรีภาพในความหมายนี้พระพรหมคุณาภรณ์ได้อธิบายว่า เสรีภาพที่จะเอานั้น หมายถึงที่จะเอาประโยชน์ที่เกิดแก่สังคมเสมอภาคกันของคนในสังคมที่ปกครองในระบอบประชาธิปไตย ส่วนเสรีภาพที่จะให้นั้นก็คือการที่คนได้โอกาสหรือได้เสรีภาพที่จะนำเอาความรู้ความสามารถของตนเองออกมาพัฒนาสังคม ในความหมายที่สูงสุดหรือเสรีภาพในทางศาสนาพระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่า เสรีภาพ/อิสรภาพ (Freedom) ในทางพระพุทธศาสนา หมายถึง วิมุตติ ได้แก่ ความหลุดพ้น ความดับกิเลส ภาวะไร้กิเลส ไม่มีทุกข์เกิดขึ้นหลุดพ้นจากกิเลสและตัณหา หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าวิมุตติ (deliverance)^๙ คือ มนุษย์สามารถพัฒนาตนเองจนบรรลุธรรมขั้นสูงที่เรียกว่านิพพานอันเป็นเสรีภาพที่แท้จริง โดยที่ไม่มีกิเลสครอบงำ ซึ่งในระดับนี้มีความหมายตรงกับวิมุตติในพระพุทธศาสนา

ผู้วิจัยเห็นว่า ในประเด็นเรื่องความหมายของเสรีภาพนั้น เสรีภาพตามธรรมชาติอาจจะต่างกันตรงที่เสรีภาพในทัศนะของรุสโซเป็นเสรีภาพตามธรรมชาติ คือเป็นเสรีภาพที่มนุษย์อยู่อย่างโดดเดี่ยวยังไม่อยู่เป็นสังคม ส่วนพระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่าเป็นเสรีภาพที่คนส่วนใหญ่เข้าใจซึ่งท่านเห็นว่าเสรีภาพในความหมายนี้ไม่เป็นประโยชน์แก่บุคคลและสังคม เป็นการใช้เสรีภาพตามความชอบใจ เสรีภาพในระดับที่เป็นเจตจำนงของประชาชนพลเมือง หรือที่เกิดจากสัญญาสังคม ผู้วิจัยเห็นว่าทั้งสองท่านมีความเห็นคล้ายกันคือ ความยินยอมพร้อมใจกันของมนุษย์ ซึ่งเป็น

^๕ ชัง ซากส์ รุสโซ, สัญญาประชาคม, แปลโดย จินดา จินตนาเสรี, (กรุงเทพฯ : บริษัท บพิช จำกัด , ๒๕๑๗), หน้า ๓๒.

^๖ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), ประชาธิปไตยไม่ยาก ถ้อยคำได้, หน้า ๑๔.

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕.

^๘ อ้างแล้ว.

^๙ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม , พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๕๔-๑๕๕.

เจตจำนงของคนทั่วไป การเคารพเชื่อฟังกฎหมายที่ตนเองมีส่วนร่วมในการบัญญัติกฎหมาย ความมีสิทธิที่จะทำอะไรก็ได้โดยไม่ละเมิดสิทธิของผู้อื่นหรือว่าพูดได้ทำได้ภายใต้เงื่อนไขข้อกำหนดหรือความคุ้มครองของกฎหมาย แต่เสรีภาพในความหมายนี้พระพรหมคุณาภรณ์ยังเห็นอีกว่า เสรีภาพที่เกิดจากสัญญาสังคมในระดับที่สามมนุษย์มีจิตสำนึกในการใช้เสรีภาพแบบไม่ต้องฝืนใจเป็นการใช้เสรีภาพในความหมายของคนที่มีความรับผิดชอบ และระดับที่สี่เป็นเสรีภาพในความหมายที่มีปัญญาเป็นฐาน และพระพรหมคุณาภรณ์ยังเห็นว่าเป็นเสรีภาพในความหมายของการให้คือการนำเอาศักยภาพของตนมาช่วยสร้างสรรค์สังคม และในความหมายของการได้คือได้ประโยชน์ที่เกิดขึ้นในสังคม เสรีภาพในความหมายว่า การไม่ตกไปตามแรงเร้าของร่างกายที่มนุษย์เป็นนายของตัวเองอย่างแท้จริงนี้ ผู้วิจัยเห็นว่าท่านทั้งสองมีความเห็นคล้ายกัน แต่พระพรหมคุณาภรณ์ยังกล่าวถึงเสรีภาพทางพุทธศาสนาคือเป็นเสรีภาพทางใจเป็นเสรีภาพในความหมายที่จิตหลุดพ้นจากกิเลส

๔.๓ วิเคราะห์เปรียบเทียบระดับของเสรีภาพ

ก. ประเด็นที่คล้ายกัน

ทั้งสองท่านมีความเห็นคล้ายกันว่า เสรีภาพระดับตามธรรมชาติ (natural liberty) ซึ่งในทัศนะของรูสโซนั้นจะมีอยู่ได้ก็แต่ในสภาวะธรรมชาติและเป็นของมนุษย์ที่อยู่โดดเดี่ยว เมื่อมนุษย์รวมกันอยู่เป็นสังคมเสรีภาพตามธรรมชาติก็หมดไป คำว่า เสรีภาพตามธรรมชาติ นั้น ก็คือ สิทธิที่เราจะทำอะไรได้ตามความพอใจโดยไม่ถูกแทรกแซงจากบุคคลอื่น เสรีภาพ ระดับ สัญญาประชาคมนั้นทั้งรูสโซและพระพรหมคุณาภรณ์เห็นคล้ายกันว่าการที่จะทำให้บุคคลในฐานะสมาชิกของสังคมนั้นมีเสรีภาพได้ เสรีภาพอันเกิดขึ้นนี้จะต้องเป็นเสรีภาพอันเกิดจากการออกกฎหมายมาใช้บังคับตัวเอง ซึ่งเป็นเสรีภาพอีกแบบหนึ่งซึ่งแตกต่างไปจากเสรีภาพตามธรรมชาติ เสรีภาพระดับสูงคือเสรีภาพจากคัมภีร์นั้นรูสโซกับพระพรหมคุณาภรณ์เห็นคล้ายกัน ว่าการเป็นอิสระจากตัวเอง การไม่ทำอะไรไปตามแรงกระตุ้นของความอยากหรือตัณหาทั้งหลาย ไม่ตกเป็นทาสของตัวเอง เสรีภาพจากคัมภีร์นั้นได้ช่วยทำให้มนุษย์สามารถเป็นนายของตัวเองอย่างแท้จริง ลักษณะเช่นนี้จะหาไม่ได้ในสภาวะธรรมชาติ “ความรู้สึกรักของเขาก็ละเมียดละไมขึ้น ทั้งจิตใจก็สูงขึ้นด้วยความสามารถประจำตัวของเขาได้รับการฝึกฝนพัฒนาก้าวหน้าไป ความคิดความอ่านก็กว้างขวางกว่าเดิม”^{๑๔}

^{๑๔} ชัง ชากส์ รูสโซ, สัญญาประชาคม, หน้า ๕๑

ข. ประเด็นที่ต่างกัน

เสรีภาพระดับที่ ๑ คือ เสรีภาพตามธรรมชาติของรูสโซเทียบได้กับเสรีภาพขั้นต่ำที่พระพรหมคุณาภรณ์ที่ว่าเสรีภาพคือการทำอะไรได้ตามใจตัวเองตามกำลังความสามารถ สิทธิที่เราจะทำอะไรได้ตามความพอใจโดยไม่ถูกแทรกแซงจากบุคคลอื่น แต่พระพรหมคุณาภรณ์ยังเห็นอีกว่าเป็นเสรีภาพที่คนส่วนใหญ่เข้าใจ ในการใช้เสรีภาพแบบนี้ คนจึงไม่รู้ตัวเลยว่าตนเองนั้น กำลังใช้เสรีภาพเพื่อสนองราคะ สมองโลภะ สมองโทสะ สมองตัณหา สมองมานะ ที่เป็นเรื่องของความเห็นแก่ตัวเท่านั้น^{๑๕} แต่พระพรหมคุณาภรณ์ยังเห็นอีกว่าเสรีภาพระดับที่ ๔ เป็นเสรีภาพที่ยอมให้ออกาสผู้อื่นยอมรับฟังผู้อื่นให้ออกาสผู้อื่น ต้องเป็นเสรีภาพที่ไม่ตกเป็นทาสของกิเลส ตัณหา มานะ ทิฎฐิ ไม่ถูกอำนาจที่ไม่เป็นธรรมครอบงำ เป็นเสรีภาพที่มีปัญญาเป็นฐาน

ผู้วิจัยเห็นว่าเสรีภาพระดับธรรมชาติในทัศนะของรูสโซกับพระพรหมคุณาภรณ์คล้ายกันตรงที่เป็นเสรีภาพตามธรรมชาติ เสรีภาพระดับสัญญาสังคมก็มีส่วนที่คล้ายกัน แต่พระพรหมคุณาภรณ์ยังเห็นว่าเป็นเสรีภาพที่ทุกคนได้นำศักยภาพของตนมาช่วยสร้างสรรค์สังคมร่วมกัน ส่วนเสรีภาพระดับสูงสุดพระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่าเป็นเสรีภาพทางใจเป็นเสรีภาพทางศาสนาเป็นเสรีภาพที่แท้จริง

๔.๔ วิเคราะห์เปรียบเทียบขอบเขตของเสรีภาพ

ก. ประเด็นที่คล้ายกัน

ทั้งสองท่านเห็นว่า เสรีภาพตามธรรมชาติถูกจำกัดด้วยกำลังความสามารถแห่งปัจเจกบุคคล รูสโซให้เหตุผลว่า แต่เดิมมนุษย์อยู่ใน "สภาพธรรมชาติ" (state of nature) อย่างสันโดษเรียบง่าย สงบสุข และเสมอภาคกัน พวกเขามีเสรีภาพอย่างเต็มที่ที่สามารถกระทำการใด ๆ ก็ได้โดยไม่ต้องขออนุญาตผู้ใด พระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่า เสรีภาพแบบนี้จำกัดด้วยกำลังสติปัญญาที่แสดงออกอันเป็นธรรมชาติของมนุษย์ หมายความว่ามนุษย์เคลื่อนไหวโดยกำลังความรู้ความสามารถเท่าที่กำลังความสามารถจะอำนวยให้ เพราะเมื่อมนุษย์ยังมีการศึกษาน้อย ยังพัฒนาไม่เต็มที่คือยังพัฒนาไม่เพียงพอที่จะเป็นอยู่ด้วยปัญญา ก็ต้องอาศัยกิเลสอย่างนี้ช่วยกระตุ้นเร้าที่จะ

^{๑๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), ประชาธิปไตยไม่ยาก ถ้าอยากได้, หน้า ๓๒.

รักษาตัวให้อยู่รอดไปก่อน ^{๑๖} รุสโซเห็นว่าเสรีภาพที่เกิดจากสัญญาสังคมถูกจำกัดด้วยเจตจำนงทั่วไปหรือกฎหมายรุสโซให้เหตุผลว่าเสรีภาพของพลเมืองที่ถูกจำกัดโดยเจตจำนงร่วม ^{๑๗} ได้จากการผ่านจากภาวะธรรมชาติไปสู่ภาวะที่เป็นสังคม สิ่งมนุษย์ได้จากการอยู่เป็นสังคมคือ มนุษย์ได้ความยุติธรรมเข้าแทนที่สัญชาตญาณในพฤติกรรมของคน ที่มนุษย์ซึ่งจวบจนบัดนี้ไม่เคยคิดถึงสิ่งใดนอกจากตัวเองนั้น ^{๑๘} ที่จริงการเคารพปฏิบัติตามกฎหมายซึ่งตนมีส่วนบัญญัติขึ้นก็อาจนับเนื่องเข้าเป็นเสรีภาพอย่างหนึ่งเหมือนกัน”^{๑๙}

เสรีภาพจากคัมภีร์นั้นเป็นเสรีภาพที่ไม่มีขอบเขตจำกัดทั้งนี้ รุสโซเห็นว่า เสรีภาพจากคัมภีร์ทำให้คนเป็นนายตัวเองเป็นเสรีภาพอย่างแท้จริงนั้นรุสโซ ให้เหตุผลว่า เสรีภาพที่มีศีลธรรมเท่านั้นที่ทำให้มนุษย์เป็นนายของตัวเองได้อย่างแท้จริง เพราะแรงกระตุ้นจากความอยากเพียงอย่างเดียวคือการตกเป็นทาส และการปฏิบัติตามกฎหมายที่ตนกำหนดขึ้นนั้นคือเสรีภาพ”^{๒๐}

ข.ประเด็นที่ต่างกัน

พระพรหมคุณาภรณ์เห็นต่างจากรุสโซว่าเสรีภาพระดับสังคมนั้น เป็นเสรีภาพตามเงื่อนไขจำกัดโดยกฎหมายหรือกฎเกณฑ์กติกากฎของสังคม หรือกฎระเบียบ แต่ไม่ได้ใช้ ปัญหา “เสรีภาพ เพื่อให้โอกาสแก่การศึกษาที่เป็นสิทธิและหน้าที่พื้นฐานที่สุดของมัน นี่คือความต้องการเสรีภาพในระดับของชีวิต ”^{๒๑} เป็นเสรีภาพความหมายของคฤชภาพ คือมีการรับรู้ว่าคุณเองมีเสรีภาพ แต่ก็เห็นว่าเสรีภาพของตนต้องสัมพันธ์กับเสรีภาพของคนอื่น เสรีภาพระดับนี้คล้ายกับเสรีภาพตามเงื่อนไข แต่มีปัญญาและความเข้าใจตามความเป็นจริงเป็นกรอบการมอง จึงไม่รู้สึกรู้ว่าขอบเขตจำกัดนั้นเป็นการบีบคั้นตนเอง ^{๒๒} ระดับที่ ๔ ซึ่งเป็นเสรีภาพภายนอกที่สูงที่สุดนั้นท่านหมายถึงเสรีภาพที่เป็นความพร้อมที่จะให้โอกาสแก่คนอื่น เป็นเสรีภาพภายนอกที่สูงสุดเป็นเสรีภาพที่ไม่มีขอบเขต เพราะเป็นเสรีภาพที่ใช้ปัญญา เสรีภาพระดับนี้มีความสำคัญมากต่อระบอบ

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๕.

^{๑๗} ชัง ซากส์ รุสโซ, สัญญาประชาคม, หน้า ๑๒.

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐.

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑.

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑.

^{๒๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), รัฐศาสตร์เพื่อชาติ vs รัฐศาสตร์เพื่อโลก, (กรุงเทพฯ : บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๓๘.

^{๒๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗.

ประชาธิปไตย ความมีเสรีภาพนั้นหมายถึงความพร้อมที่จะให้โอกาสแก่ผู้อื่นด้วย อันนี้สำคัญ คนที่จะปกครองตนเองได้ จะต้องมิจิตสำนึกนี้ ความมีเสรีภาพนั้น หมายถึงความเป็นเสรีที่จะให้โอกาสแก่คนอื่นด้วย มิฉะนั้น เสรีภาพจะมีความหมายอยู่ที่นั่นเพียงด้านเดียวไม่มีเสรีภาพแก่ผู้อื่น

ผู้วิจัยเห็นว่า ขอบเขตของเสรีภาพตามธรรมชาติของรุสโซ่กับขอบเขตของเสรีภาพขั้นต่ำของพระพรหมคุณาภรณ์เห็นคล้ายกันคือ ถูกจำกัดด้วยกำลังความสามารถแห่งปัจเจกบุคคล หมายความว่ามนุษย์เคลื่อนไหวโดยกำลังความรู้ความสามารถเท่าที่กำลังความสามารถจะอำนวยให้ เพราะเมื่อมนุษย์ยังมีการศึกษาน้อย ยังพัฒนาไม่เต็มที่คือยังพัฒนาไม่เพียงพอที่จะเป็นอยู่ด้วยปัญญา ก็ต้องอาศัยกิเลสอย่างนี้ช่วยกระตุ้นเร้าที่จะรักษาตัวให้อยู่รอดไปก่อน ขอบเขตเสรีภาพระดับที่ ๒ ที่ ๓ และที่ ๔ ของพระพรหมคุณาภรณ์คล้ายกับขอบเขตเสรีภาพระดับที่ ๒ คือ เสรีภาพที่เกิดจากสัญญาประชาคมของรุสโซ่ คือมีเจตจำนงทั่วไปเป็นขอบเขตหรือมีกฎหมาย การปฏิบัติตามกฎหมายที่ตนมีส่วนร่วมออกเป็นขอบเขต มีสมภาคเป็นขอบเขต ส่วนเสรีภาพจากคัมภีร์ในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์กับของรุสโซ่นั้นก็มีขอบเขตคล้ายกัน ขอบเขตของเสรีภาพจากคัมภีร์ก็คือความไม่มีขอบเขตนั่นเอง เพราะ ทำให้คนเป็นนายตัวเองเป็นเสรีภาพอย่างแท้จริง ทำให้มนุษย์เป็นนายของตัวเองได้อย่างแท้จริง เพราะ ทำให้มนุษย์ไม่ทำตาม แรงกระตุ้นอันเกิดจากความอยาก ซึ่งเป็นผลอันเกิดจากเสรีภาพจากคัมภีร์ เสรีภาพจากคัมภีร์นั้นระหว่างแนวคิดของรุสโซ่กับแนวคิดของพระพรหมคุณาภรณ์จะแตกต่างกันตรงที่เสรีภาพจากคัมภีร์ของรุสโซ่นั้นเสรีภาพระดับสังคม ส่วนเสรีภาพจากคัมภีร์ของพระพรหมคุณาภรณ์นั้นเป็นเสรีภาพระดับโลกุตตระ

๔.๕ วิเคราะห์เปรียบเทียบมนุษย์กับการใช้เสรีภาพ

ก. ประเด็นที่คล้ายกัน

การใช้เสรีภาพระดับที่หนึ่งคือเสรีภาพตามธรรมชาติของรุสโซ่กับพระพรหมคุณาภรณ์คล้ายกันคือการใช้เสรีภาพระดับนี้มนุษย์ใช้เสรีภาพไปตามแรงกระตุ้นของร่างกายแรงเร้าของมนุษย์สามารถที่จะเลือกที่จะทำอะไรก็ได้ ร่างกายตามความอยาก การใช้เสรีภาพทางสังคมก็เพื่อปกป้องสิทธิทางสังคมของตนเอง

ข. ประเด็นที่ต่างกัน

รุสโซ่เห็นว่าการที่มนุษย์ใช้เสรีภาพนั้น รุสโซ่ได้กล่าวถึงธรรมชาติของมนุษย์ในการใช้เสรีภาพไว้เช่นนี้ เพราะรุสโซ่ต้องการจะหาคำตอบเกี่ยวกับเสรีภาพของมนุษย์ สภาพความเป็นอยู่ ประสบการณ์ชีวิตที่รุสโซ่ได้รับมา ประกอบกับบริบททางการเมืองและสังคมของประเทศฝรั่งเศสในขณะนั้นที่รุสโซ่มีชีวิตอยู่นั้นมีอิทธิพลอย่างมากต่อการก่อตัวแนวความคิดของรุสโซ่ในเรื่อง

เสรีภาพ ซึ่งการใช้เสรีภาพตามธรรมชาติของมนุษย์เพื่อสนองความอยากตามแรงกระตุ้นทางร่างกาย เป็นการใช้อิสรภาพในสภาวะธรรมชาติ เป็นการใช้อิสรภาพของมนุษย์ที่ยังอยู่โดดเดี่ยวยังไม่อยู่เป็นสังคม

ส่วนพระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่ามนุษย์สามารถที่จะเลือกที่จะทำอะไรก็ได้ และในการเลือกนั้นถ้ามีความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่จะทำ มนุษย์ก็จะทำด้วยความรู้ความเข้าใจ ถ้าไม่รู้มนุษย์ก็จะทำด้วยความไม่รู้ ความไม่รู้นี่เองเป็นสาเหตุให้มนุษย์ไม่เป็นอิสรภาพไม่มีเสรีภาพความไม่รู้ไม่เข้าใจนี่เองทำให้มนุษย์ปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายไม่ถูกต้อง ทำให้เกิดความติดขัดความบีบคั้น ซึ่งก็คือไม่มีอิสรภาพหรือเสรีภาพนั่นเอง และความไม่รู้ก็ยังเป็นสาเหตุแห่งความบีบคั้น เมื่อถูกบีบคั้นทำอะไรไม่ถูกทำให้เกิดปัญหาซึ่งเรียกว่าความทุกข์ และเป็นสาเหตุให้มนุษย์ไม่มีอิสรภาพคือเสรีภาพ

ผู้วิจัยเห็นว่า การใช้เสรีภาพของมนุษย์ในสภาวะธรรมชาติในทัศนะของรุสโซเห็นการใช้เสรีภาพที่อยู่ในสภาวะธรรมชาติ คือมนุษย์ใช้เสรีภาพตามสัญชาตญาณ การใช้เสรีภาพระดับสังคมเป็นการใช้สิทธิของมนุษย์เพื่อปกป้องสิทธิของตนเองตามข้อตกลงทางสังคม การใช้เสรีภาพระดับที่เป็นเสรีภาพจากค้นหา ในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ ผู้วิจัยเห็นว่า มนุษย์ใช้เสรีภาพในระดับที่คนส่วนใหญ่เข้าใจตามสัญชาตญาณ การใช้เสรีภาพในระดับสังคม คือระดับที่ ๑,๒,๓,๔ ตามข้อตกลงทางสังคม ตามระเบียบของสังคม การใช้เสรีภาพที่แท้จริงคือเสรีภาพจากค้นหาเป็นการใช้เสรีภาพของบุคคลที่พัฒนาแล้ว เป็นการใช้อิสรภาพที่มีปัญญาเป็นฐาน

๔.๖ วิเคราะห์เปรียบเทียบเสรีภาพกับการเมือง

ก. ประเด็นที่คล้ายกัน

รุสโซกับพระพรหมคุณาภรณ์เห็นคล้ายกันว่า การที่ประชาชนทุกคนยอมรับร่วมเจตจำนงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแล้ว ก็สามารถที่จะปกครองสังคมด้วยการออกกฎหมายโดยผ่านผู้แทน แต่ใน เพราะท่านทั้งสองเห็นว่าการปกครองในระบอบประชาธิปไตย หลักการสำคัญคือเสรีภาพ การปกครองที่เป็นเผด็จการเป็นการปกครองที่ปิดกั้นเสรีภาพ

ข. ประเด็นที่ต่างกัน

เสรีภาพในสังคมการเมืองของรุสโซนั้นผู้คิดอยู่กับกฎหมาย โดยเขาให้เสรีภาพของทุกคนในสังคมมาอยู่รวมกันในรูปแบบของการออกกฎหมาย ในสังคมการเมือง รุสโซมองว่าทุกคนมีเสรีภาพเป็นศูนย์ คือ เท่าเทียมกันหมด และเสรีภาพที่ว่านั้นก็ยอม ได้รับความคุ้มครองทางกฎหมายด้วย กล่าวอีกนัยหนึ่ง เสรีภาพตามแนวคิดของเขาก็คือ การเชื่อฟังกฎหมายโดยเคร่งครัด แต่มี

เงื่อนไขว่า ประชาชนต้องทำหน้าที่เป็นผู้ทรงอำนาจอธิปไตยอย่างแท้จริงโดยไม่ผ่านผู้แทน^{๒๓} รุสโซมีแนวคิดที่ว่า เสรีภาพที่ดีที่สุดคือ การที่ประชาชนได้มีส่วนร่วมทางการเมือง หรือมีส่วนร่วมในการออกกฎหมายบังคับตัวเอง โดยเขาเสนอให้มนุษย์มีเสรีภาพและความเสมอภาค โดยวิธีการสถาปนาสังคมการเมืองบนพื้นฐาน แห่งสัญญาประชาคม เสรีภาพที่เกิดขึ้นภายใต้สังคมนี้นี้ กลับเป็นเสรีภาพอีกแบบหนึ่งซึ่งเกิดจากการมีส่วนร่วมในการบัญญัติกฎหมายเพื่อบังคับตัวเอง^{๒๔}

ส่วนพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) มีทัศนะว่า เสรีภาพในทางการเมืองของประชาชนนั้น จะต้องไม่มีลักษณะเป็นการปิดกั้นความรู้ความสามารถของมนุษย์แต่ละคน ทุกคนมีสิทธิเสรีภาพ จึงจะถือว่าเสรีภาพทางการเมืองอย่างแท้จริง และเพื่อให้ทุกคนมีส่วนร่วมในการปกครอง เราจึงต้องให้ประชาชนมีเสรีภาพอย่างแท้จริงเท่านั้น เมื่อเป็นเช่นนั้น ทุก ๆ คนสามารถนำเอาสติปัญญาความรู้ความสามารถของเขาออกมาร่วมสร้างสรรค์สังคม พระพรหมคุณาภรณ์มองว่า ถ้าการเมืองการปกครองมีรูปแบบที่คนไม่มีเสรีภาพ จะมีลักษณะปิดกั้นสติปัญญาของมนุษย์ หรืออย่างน้อยก็ไม่ให้โอกาส ไม่รู้จักใช้ศักยภาพของมนุษย์ ทำให้ความสามารถที่แต่ละคนมีอยู่ไม่เป็นประโยชน์แก่สังคมเท่าที่ควร^{๒๕}

ผู้วิจัยเห็นว่า ในประเด็นเรื่องเสรีภาพกับการเมือง ทั้งสองท่านได้ให้ความสำคัญต่อเสรีภาพ เพราะเสรีภาพเป็นหลักการสำคัญของการปกครองที่เป็นประชาธิปไตย การปกครองที่เป็นเผด็จการเป็นการปกครองที่ปิดกั้นสิทธิเสรีภาพ เป็นการปิดกั้นความรู้ความสามารถของมนุษย์ คนทุกคนมีสิทธิเสรีภาพ จึงจะถือว่าเสรีภาพทางการเมืองอย่างแท้จริง เป็นจุดมุ่งหมายของการปกครองที่เป็นระบอบประชาธิปไตย

๔.๖ วิเคราะห์เปรียบเทียบเสรีภาพจากค้นหา

ก. ประเด็นที่คล้ายกัน

รุสโซเห็นเสรีภาพจากค้นหาล้ายกับพระพรหมคุณาภรณ์ว่าเสรีภาพ ทางใจนี้เองที่ช่วยให้มนุษย์สามารถเป็นนายตัวเองอย่างแท้จริง มนุษย์ไม่มีเสรีภาพถ้าเขาพยายามทำอะไรอยู่เพียงเพราะผู้อื่นคิดหวังที่จะให้เขาทำหรือเพียงเพราะเขาเองอยากจะล้าหน้าผู้อื่นไปในกิจการเดียวกัน

^{๒๓} ว่าที่ พันตำรวจตรี อภิชาติ สุรินบุญญา, “ความเป็นอุดมคติของเจตนารมณ์ร่วมในทฤษฎีสัญญาประชาคมของซีก ซากส์ รุสโซ”, วิทยานิพนธ์ รัฐศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๕๑), หน้า ๘๐.

^{๒๔} เสถียร หอมขจร, ทฤษฎีการเมืองและจริยธรรม, หน้า ๗๕.

^{๒๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), ประชาธิปไตยไม่ยาก ถ้าอยากได้, หน้า ๒๑.

ความคิดความอ่านที่กว้างขวางกว่าเดิม ความรู้สึกของ เขาก็ละเมียดละไมขึ้น ทั้งจิตใจก็สูงขึ้นด้วย กระบวนการที่จะทำให้มนุษย์ได้เสรีภาพจากคัมภีร์

ข. ประเด็นที่ต่างกัน

รูสโซเห็นว่ “การเป็นพลเมืองทำให้มนุษย์ได้เสรีภาพทางใจเพิ่มขึ้นอีกด้วย เสรีภาพทางใจนี้เองที่ช่วยให้มนุษย์สามารถเป็นนายตัวเองอย่างแท้จริง การปล่อยตัวตามแรงกระตุ้นของความอยากก็เท่ากับเป็นทาส”^{๒๖} “มนุษย์ในสังคมทำให้ มนุษย์บางคนเป็นทาสของคนอื่น และทั้งหมดเป็นทาสของความรู้สึกนึกคิด”^{๒๗}

พระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่า คนที่จะเป็นเสรีภาพอย่างแท้จริงก็คือคนที่บรรลุนิยามอย่างสูงสุด ก็คือพระอรหันต์ ซึ่งไม่มีความเห็นแก่ตัว ไม่ทำอะไรเพื่อได้เพื่อเอาให้แก่ตัวเองเลย อย่างน้อยก็ไม่ทำการแสดงออกเพื่อหาผลประโยชน์แก่ตน ไม่ได้ทำอะไรด้วยความเคียดแค้นชิงชังมุ่งเพื่อทำลายใคร ไม่ได้ทำอะไรด้วยความลุ่มหลงมัวเมา เพราะฉะนั้น การแสดงออกของท่านจึงเป็นเสรีภาพที่แท้จริง เพราะเสรีทั้งใน เสรีทั้งนอก สอดคล้องกันเป็นเสรีภาพตลอดสายครบถ้วนเต็มความหมาย โดยมีหลักการในการดำเนินชีวิตของบุคคลที่ต้องมีปัญญาควบคู่กันไปด้วยเสมอ จึงนำไปสู่การสร้างบุคคลให้มีปัญญา เพื่อไปประกอบอาชีพที่สุจริต เพื่อการดำรงชีวิตของบุคคลในสังคมได้อย่างมีความสุข พระธรรมปิฎกได้กล่าวไว้ว่า “เบื้องต้นต้องสร้างคนให้มีสติปัญญาเสียก่อน เพื่อนำปัญญาที่เกิดขึ้นไปแก้ปัญหา เพราะปัญญาคือ ตัวการสำคัญที่จะทำให้เกิดเสรีภาพ ถ้าไม่มีปัญญาก็หมดเสรีภาพ”^{๒๘} การใช้ปัญญาอย่างจริงจังนี้ เป็นสิ่งที่จะต้องขำให้มากเพราะการใช้หรือการแสดงออกของปัญญาที่บริสุทธิ์บริบูรณ์นี้แหละ คือการใช้เสรีภาพอย่างสูงสุดและเสรีภาพที่แท้จริงจะมีได้ก็ต่อเมื่อมีการใช้ปัญญา คือการแสดงออกของเสรีภาพนั้นจะต้องอยู่ภายใต้การควบคุมของปัญญา ซึ่งหมายถึงความรู้ความเข้าใจในตัวความจริง ความถูกต้องดีงาม และประโยชน์สุขที่แท้จริง^{๒๙}

^{๒๖} ชัง ชากส์ รูสโซ, *สัญญาประชาคม*, หน้า ๓๑.

^{๒๗} สุรินทร์ พิศสุวรรณ, “ว่าด้วยเสรีภาพ บทวิเคราะห์หลักการว่าด้วยเสรีภาพในลักษณะที่เป็นแก่นความคิดในปรัชญาการเมืองของรูสโซ ”, ใน *รัฐศาสตรสารมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์* , ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๒ (พฤศจิกายน ๒๕๒๐), หน้า ๑๑๗.

^{๒๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *กระแสธรรม กระแสไท*, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ : สหธรรมมิกจำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๘.

^{๒๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *ประชาธิปไตยไม่ยาก ถ้าอยากได้*, หน้า ๓๔.

ผู้วิจัยเห็นว่า เสรีภาพทางใจในทัศนะของรุสโซ้นั้น คือการที่มนุษย์ออกจากเสรีภาพตามธรรมชาติ มาอยู่ในสังคมการเมือง การที่มนุษย์เข้ามาอยู่เป็นสังคมการเมืองนี้เองที่ทำให้มนุษย์มีความสามารถในการฝึกจนพัฒนาก้าวหน้าไป ทำให้มนุษย์สามารถเป็นนายตัวเองอย่างแท้จริง ส่วนพระพรหมคุณาภรณ์เห็นต่างรุสโซ่ว่าคนจะต้องปฏิบัติตามมรรควิธีตามพุทธธรรมจึงจะทำให้คนเป็นเสรีภาพอย่างแท้จริง หมายความว่าคนที่บรรลุธรรมอย่างสูงสุด ก็คือพระอรหันต์ เสรีภาพจากตัณหาเป็นเสรีภาพทางใจ

๒.๘ วิเคราะห์เปรียบเทียบเสรีภาพกับการพัฒนาสังคม

ก. ประเด็นที่คล้ายกัน

รุสโซ่กับพระพรหมคุณาภรณ์เห็นคล้ายกันว่า เสรีภาพในฐานะที่เป็นหลักการอย่างหนึ่งของประชาธิปไตย ย่อมมีความหมายที่สอดคล้องกับความมุ่งหมายของประชาธิปไตย ประชาธิปไตยนั้นเป็นการปกครองอย่างหนึ่ง การปกครองทุกอย่างมีความมุ่งหมายเพื่อจัดสรรสังคมให้อยู่ดีมีสันติสุข ประชาธิปไตยเป็นระบบการปกครองที่ดีที่สุดที่จะให้บรรลุจุดหมายนี้ มนุษย์จึงตกลงกันให้มีการปกครองแบบประชาธิปไตย โดยให้ประชาชนร่วมกันปกครอง โดยให้ทุกคนมีส่วนร่วมในการปกครองนั้น และเพื่อให้ทุกคนมีส่วนร่วมในการปกครอง จึงต้องให้ประชาชนมีเสรีภาพ เพื่อให้ประชาชนทุก ๆ คน สามารถนำเอาสติปัญญาความรู้ความสามารถของเขาออกมาร่วมสร้างสรรค์สังคม

ในเรื่องเสรีภาพกับการพัฒนาสังคมนั้น รุสโซ่กับพระพรหมคุณาภรณ์เห็นคล้ายกันว่าในสังคมที่ปกครองด้วยระบอบประชาธิปไตยนั้น เป็นการปกครองของประชาชน โดยประชาชนเพื่อประชาชน เพราะฉะนั้นจะต้องเน้นความมีส่วนร่วมของคนทุกคนในสังคม เพราะเสรีภาพทำให้คนที่อยู่ในสังคมได้โอกาสในการที่จะพัฒนาตนเองและ โอกาสในการนำเอาศักยภาพของตนที่มีอยู่มาช่วยพัฒนาสังคม นำสติปัญญาความรู้ความสามารถมาร่วมสร้างสรรค์สังคมร่วมกัน ถ้าคนในสังคมไม่มีเสรีภาพ โอกาสที่จะนำเอาศักยภาพสติปัญญาที่ตนมีอยู่มาช่วยสร้างสรรค์สังคมก็ไม่ได้^{๑๐๐}

^{๑๐๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), ประชาธิปไตยไม่ยาก ถ้าอยากได้, หน้า ๒๒.

ข. ประเด็นที่ต่างกัน

ในเรื่องเสรีภาพกับการพัฒนาสังคมนั้น รุสโซมองว่าในสมัยที่มนุษย์ยังอยู่อย่างโดดเดี่ยวไม่เป็นสังคม มนุษย์ก็อยู่อย่างเสรีเป็นอิสระ “ลักษณะเฉพาะของมนุษย์ที่แตกต่างจากสัตว์ มนุษย์มีคุณลักษณะของการกระทำที่เสรี”^{๑๑๑} ยังไม่มีความชั่วร้ายเพราะมนุษย์ต่างคนต่างอยู่ไม่ยุ่งเกี่ยวกับปัญหาเกี่ยวกับเรื่องเสรีภาพจึงไม่มี แต่ระยะเวลาผ่านไปทำให้ มนุษยชาติได้ก้าวมาถึงจุดที่อุปสรรคซึ่งขัดขวางการดำรงอยู่ของตนในสภาพธรรมชาตินั้นใหญ่หลวงเกินกว่าที่แต่ละคนจะสามารถเอาชนะได้โดยลำพังหากจะคงอยู่ในสภาพเดิม ในเมื่อมนุษย์ไม่สามารถสร้างพลังใหม่ได้ ทำได้เพียงแค่ร่วมแรงและควบคุมพลังที่มีอยู่แล้ว จึงไม่มีวิธีอื่นนอกจากการร่วมแรงเป็นหนึ่งเดียวเพื่อเอาชนะอุปสรรคที่ขวางหน้าแล้วใช้พลังนั้นไปกำกับการเคลื่อนไหวให้ไปในทางเดียวกันด้วยน้ำหนึ่งใจเดียวกัน รุสโซเห็นว่า พลังร่วมนี้จะเกิดขึ้นได้ก็แต่ด้วยการมารวมกันของคนหมู่มากเท่านั้น รุสโซเห็นว่าพลังและเสรีภาพของแต่ละคนนั้นคือเครื่องมือชิ้นสำคัญของการดำรงอยู่ของ มนุษย์^{๑๑๒} รุสโซเห็นว่าสังคมที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งสัญญาประชาคม สามารถทำให้บุคคลในฐานะสมาชิกของสังคมนั้นมีเสรีภาพได้ เสรีภาพอันเกิดขึ้นนี้เป็นเสรีภาพอันเกิดจากการออกกฎหมายมาใช้บังคับตัวเอง ซึ่งเป็นเสรีภาพอีกแบบหนึ่งซึ่งแตกต่างไปจากเสรีภาพตามธรรมชาติ รุสโซเห็นว่าเสรีภาพที่เกิดจากสัญญาประชาคมนี้อาจเป็นเสรีภาพที่ทำให้มนุษย์ได้พัฒนาสังคม เสรีภาพที่เกิดจากสัญญาประชาคมนี้อาจเกิดขึ้นได้ก็ด้วยการที่มนุษย์ทุกคนในสังคมสละเสรีภาพตามธรรมชาติที่เป็นสิทธิตามธรรมชาติของมนุษย์ เข้าเป็นส่วนหนึ่งของสังคม ส่วนพระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่าวินัยเป็นตัวช่วยสร้างเสรีภาพ เป็นการจัดสรร โอกาสที่จะทำให้เสรีภาพอันอำนวยเป็นประโยชน์แก่สังคมได้อย่างแท้จริง พระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่าเมื่อเข้าใจวินัยอย่างถูกต้องแล้ว คนก็จะมองวินัยด้านบวกไม่มองวินัยเป็นการบังคับ เมื่อคิดอย่างนี้ คนก็จะมีใจยินดีที่จะประพฤติตามวินัย ทำให้เกิดความเคารพกฎเกณฑ์กติกา คือเคารพวินัย

ในเรื่องเสรีภาพกับการพัฒนาสังคมนี้พระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่า ในสังคมที่ปกครองด้วยระบอบประชาธิปไตยการที่จะพัฒนาสังคมได้คนในสังคมจะต้องมีเสรีภาพ เพราะพระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่า “ถ้าบุคคลไม่มีเสรีภาพ ความคิดความเห็น สติปัญญาของเขาก็ไม่มีโอกาสที่จะมีส่วนร่วมในการสร้างสรรค์สังคม แต่เมื่อเขามีเสรีภาพ สติปัญญาความคิดเห็นที่ดีของเขาก็ออกมาช่วยสร้างสรรค์สังคมที่ค้ำจุนขึ้นได้ ประชาธิปไตยก็สำเร็จ”^{๑๑๓}

^{๑๑๑} ชัง ชากส์ รุสโซ, สัญญาประชาคม, หน้า ๑๓.

^{๑๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑.

^{๑๑๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), ประชาธิปไตยไม่ยาก ถ้าอยากได้, หน้า ๒๒.

พระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่า แม้แต่ความมีส่วนร่วมหรือการเข้าไปมีส่วนร่วม (participation) ซึ่งเป็นพฤติกรรมสำคัญอย่างหนึ่งในสังคมประชาธิปไตย^{๓๔} การใช้กฎหมายหรือกฎเกณฑ์ข้อบังคับมาฝืนวินัยให้คนมีศีลนี้ มีวิธีที่จะทำให้ได้ผลได้ โดยต้องไม่ให้อยู่แค่เป็นการใช้อำนาจบีบบังคับ และลงโทษ แต่ต้องให้จิตใจของคนเกิดความรู้สึกสำนึกว่าเป็นการฝึกโดยให้เขาู้เข้าใจมองเห็นเหตุผลและประโยชน์ของการปฏิบัติตามกฎข้อบังคับนั้น ๆ ความรู้ความเข้าใจและจิตสำนึกในการฝึกนี้จะทำให้เขาเกิดมีความพึงพอใจหรือความเต็มใจขึ้นมาในระดับหนึ่งที่จะทำตาม และก็ทำให้ได้ผล ซึ่งก็คือทำให้เข้าสู่ระบบการศึกษาที่แท้จริง โดยมีองค์ประกอบ ๓ ส่วน คือพฤติกรรม สภาพจิตใจและปัญญาเข้ามาประสาน

ผู้วิจัยเห็นว่า ในประเด็นเรื่องเสรีภาพกับการพัฒนาสังคมนั้นรัฐโซเน้นที่ระบบของสังคม เพราะรัฐโซเห็นว่า การที่มนุษย์ทำสัญญาสังคมร่วมกันเป็นเป้าหมายของมนุษย์ที่จะพัฒนาสังคมด้วยการที่ทุกคนจะต้องเสรีภาพอันเป็นของปัจเจกบุคคล ไปเป็นเจตจำนงร่วม หรือที่เรียกว่าเจตจำนงเสรี ส่วนในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ ผู้วิจัยเข้าใจว่า ท่านให้ความสำคัญทั้งสองด้านคือ ทั้งในด้านกฎระเบียบของสังคม ทั้งในด้านเสรีภาพของปัจเจกบุคคล คือระเบียบของสังคมอย่างหนึ่ง ระเบียบวินัยของตนเองอย่างหนึ่ง

๔.๕ วิเคราะห์เปรียบเทียบเสรีภาพกับความรับผิดชอบ

ก. ประเด็นที่คล้ายกัน

ทั้งสองท่านเห็นคล้ายกันว่าภาระหรือหน้าที่เป็นพันธะผูกพันในการที่จะปฏิบัติหน้าที่ การงาน การมีส่วนร่วมในการปกครองประเทศของประชาชน เป็นหน้าที่ของประชาชน ทุกคนจะต้องทำ การไม่แสดงออกซึ่งความคิดเห็นไม่สนใจใจการรักษาสิทธิของตนเองถือว่าเป็นความไม่รับผิดชอบ เป็นการนอนหลับทับสิทธิ์ รัฐโซได้ให้ความสำคัญในการมีสิทธิมีเสียงในปกครองไว้ว่าโดยที่รัฐโซถือว่าเขากำเนิดมาในรัฐเสรี และเป็นสมาชิกคนหนึ่งขององค์กรสูงสุดแห่งรัฐนั้น แม้เสียงของเขาในการเสนอความเห็นต่อเรื่องราวทางสังคมจะแผ่วเบา แต่การมีสิทธิออกเสียงก็เพียงพอที่จะทำให้เขามอบหน้าที่ให้ตัวเองศึกษาในเรื่องนี้^{๓๕} อีกประการหนึ่ง พลกาย หรือกำลังพล เป็นผู้มีภาระ หรือข้อผูกพัน นิคมชนบท เป็นส่วนของสังคมใหญ่ ต้องได้รับการรับผิดชอบจากผู้มีอำนาจ หมายความว่าผู้มีอำนาจต้องมีหน้าที่ปกครองในประชาชนอยู่ร่วมกันอย่างสงบ

^{๓๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐-๒๒.

^{๓๕} ชัง ชากส์ รัฐโซ, สัญญาประชาคม, หน้า ๕.

พระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่า หน้าที่ของพลเมืองนั้นพระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่าพลเมืองทุกคนมีหน้าที่ที่จะทำการงานศึกษาเล่าเรียนหรือประกอบสัมมาชีพของตนๆ มีหน้าที่ที่จะต้องทำต่อครอบครัว ต่อชุมชน ต่อสังคม ต่อประเทศชาติของตน มีหน้าที่ที่จะต้องไปร่วมประชุมพิจารณาดำเนินกิจการของส่วนรวม ต้องบำรุงรักษาสิ่งสาธารณูปโภคและสาธารณสมบัติ ต้องบำรุงรักษาธรรมชาติแวดล้อม ต้องรักษาระเบียบวินัย ต้องเคารพกฎหมายและกฎเกณฑ์กติกาของสังคม ต้องเสียภาษีอากร เป็นต้นเมื่อประชาชนพลเมืองทำหน้าที่ให้แก่สังคมหรือรัฐตามสถานะของตนๆ สังคมหรือรัฐประชาธิปไตยก็มีสิ่งที่จะนำมาสนองแก่สิทธิของประชาชนพลเมืองถ้าประชาชนพลเมืองไม่ช่วยกันทำเหตุแล้วสังคมหรือรัฐจะเอาผลอะไรมาสนองความต้องการของประชาชนพลเมืองได้อย่างไร

พระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่าการมีความรับผิดชอบนั้น นอกจากทำให้การกระทำและการแสดงออกต่างๆ เป็นไปอย่างดีและมีผลดีแล้ว ยังให้ผลดีทางจิตใจหรือความรู้สึกภายใน และทำให้มีความสัมพันธ์ที่ดีกับเพื่อนร่วมสังคม ^{๓๖} ยิ่งอยากได้อะไรก็ยิ่งต้องพัฒนาความรู้สึกรับผิดชอบตามขึ้นไปเท่านั้น ถ้าการใช้เสรีภาพเป็นไปอย่างมีความรับผิดชอบเป็นตัวสมดุลแล้วก็จะมีความพอดีที่เป็นทางสายกลางซึ่งจะทำให้บรรลุจุดหมายของความเป็นประชาธิปไตยที่ดีได้ ^{๓๗} “เขาต้องเป็นผู้รับผิดชอบอย่างเต็มที่ในการกระทำต่าง ๆ ที่เขาคิดหมายกระทำลงไป และที่จะให้ผลเกิดขึ้นตามความมุ่งหมายเช่นพุทธพจน์ว่า คนเป็นที่พึ่งของตนเป็นการพึ่งการความรับผิดชอบโดยมองจากตัวเองออกไป”^{๓๘}

รูสโซเห็นว่าความรับผิดชอบกับเสรีภาพไม่สามารถที่จะแยกจากกันได้ ทุกคนมีหน้าที่รับผิดชอบในการรักษาเสรีภาพของตนไว้ซึ่งเป็นสิทธิตามธรรมชาติ เพราะรูสโซเห็นว่าการสละสิทธิตามธรรมชาติเหมือนสละความเป็นมนุษย์ ไม่มีอะไรที่จะเลวร้ายไปกว่าการสละสิทธิตามธรรมชาติ ในระดับสังคมทุกคนจะต้องยอมมอบสิทธิที่ตนมีตามธรรมชาติให้แก่ส่วนรวมเข้าเป็นเจตจำนงร่วม หลังจากนั้นคนในสังคมก็ต้องมีหน้าที่ที่จะรับผิดชอบในกฎหมายกฎระเบียบของสังคมซึ่งเป็นกฎหมายที่ตนมีส่วนในการร่างกฎหมาย พระพรหมคุณาภรณ์ก็มีความเห็นคล้ายกับรูสโซว่า พลเมืองทุกคนมีหน้าที่ที่จะ ต้องรับผิดชอบในการ ทำการงานศึกษาเล่าเรียนหรือประกอบสัมมาชีพของตนๆ มีหน้าที่ที่จะต้องทำต่อครอบครัว ต่อชุมชน แต่สังคม ต่อประเทศชาติของตน มีหน้าที่ที่จะต้องไปร่วมประชุมพิจารณาดำเนินกิจการของส่วนรวมต้องบำรุงรักษาสิ

^{๓๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), ประชาธิปไตยไม่ยาก ถ้าอยากได้, หน้า ๓๐.

^{๓๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑.

^{๓๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงขยายความ), หน้า ๒๐๕.

สาธารณูปโภคและสาธารณสมบัติ ต้องบำรุงรักษาธรรมชาติแวดล้อม ต้องรักษาระเบียบวินัย ต้องเคารพกฎหมายและกฎเกณฑ์กติกาของสังคม ต้องเสียภาษีอากร เป็นต้นเมื่อประชาชนพลเมืองทำหน้าที่ให้แก่สังคมหรือรัฐตามสถานะของตน ๆ สังคมหรือรัฐประชาธิปไตยก็มีสิ่งที่จะนำมาสนองแก่สิทธิของประชาชนพลเมืองถ้าประชาชนพลเมืองไม่ช่วยกันทำเหตุแล้วสังคมหรือรัฐจะเอาผลอะไรมาสนองความต้องการของประชาชนพลเมืองได้ ในระดับสังคมนั้นพระพรหมคุณาภรณ์ยังได้กล่าวถึงความรับผิดชอบเกี่ยวกับการใช้เสรีภาพของบุคคลว่ามีสองกลุ่ม คือ พวกที่ไม่รับผิดชอบอะไรเลย กับพวกที่มีความรับผิดชอบ พวกที่มีความรับผิดชอบ ท่านก็แบ่งเป็นสองพวกคือ พวกรับผิดชอบก่อนที่จะใช้เสรีภาพ กับพวกที่รับผิดชอบหลังการใช้เสรีภาพ

ข. ประเด็นที่ต่างกัน

โดยที่รูสโซเห็นว่าเรื่องของเสรีภาพเป็นสิ่งสำคัญ ในความเป็นมนุษย์นั้นยิ่งกว่าเสรีภาพก็คือหน้าที่ที่จะต้องรักษาเสรีภาพ เพราะการสละเสรีภาพก็คือการสละความเป็นมนุษย์ โดยที่รูสโซเห็นว่าเรื่องของเสรีภาพเป็นสิ่งสำคัญและเป็นหน้าที่ควบคู่ไปกับความเป็นมนุษย์ ดังที่รูสโซได้กล่าวไว้ว่า “ใครก็ตามที่ปฏิเสธเสรีภาพนั้นก็หมายความว่าเขากำลังปฏิเสธความเป็นมนุษย์ เท่ากับสละสิทธิของมนุษยชาติ จะถือว่าเป็นการละทิ้งหน้าที่ของมนุษย์ก็ได้ การสละมหาสมบัติเช่นนี้ไม่มีสิ่งใดจะมาชดเชยได้ จัดเป็นการสละที่ฝืนธรรมชาติโดยแท้ รูสโซเห็นว่า การที่มนุษย์ไม่ให้เจตจำนงของตนมีเสรีภาพ ย่อมถือได้ว่าเป็นการขัดต่อศีลธรรม”^{๓๕} “เพราะหากประชาชนไม่เห็นว่าการปกครองประเทศเป็นเรื่องสำคัญ เมื่อนั้นคำว่า รัฐ ก็จะเข้าไปใกล้ความล่มสลายไปทุกขณะ เพราะความไม่รับผิดชอบก็เท่ากับปล่อยให้เผด็จการขึ้นปกครองประเทศ”^{๔๐}

ผู้วิจัยเห็นว่า เสรีภาพกับความรับผิดชอบต่อหน้าที่ของรูสโซเป็นความรับผิดชอบต่อเสรีภาพของตนเอง มนุษย์จะต้องรับผิดชอบต่อเสรีภาพเหนือสิ่งอื่นใด เพราะเสรีภาพคือสารัตถะของมนุษย์ การไม่รักษาเสรีภาพการสละเสรีภาพไม่หวังเสรีภาพเท่ากับว่าสละความเป็นมนุษย์ เป็นการขัดต่อหลักศีลธรรมเลยก็ว่าได้ ส่วนทัศนคติของพระพรหมคุณาภรณ์ ผู้วิจัยเห็นว่าท่านเน้นการรับผิดชอบต่อหน้าที่ รับผิดชอบต่อการกระทำไม่ว่าก่อนหรือหลังการกระทำก็ต้องรับผลของการกระทำ ผู้วิจัยเห็นว่ารูสโซเน้นในเรื่องของเสรีภาพมนุษย์มีหน้าที่รักษาเสรีภาพรักษาสิทธิของตนเอง

^{๓๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑.

^{๔๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕.

จากการเปรียบเทียบใน ๕ ประเด็นดังกล่าวนี้ อาจสรุปให้เห็นชัดเจนด้วยตาราง ดังข้างล่างนี้

ประเด็น	ชัง ชากส์ รุสโซ	พระพรหมคุณาภรณ์
ธรรมชาติ มนุษย์	-ดีมาแต่กำเนิด มีเมตตาต่อกัน -อยู่ได้ด้วยสัญชาตญาณ -แต่สังคมการเมืองทำให้มนุษย์เสื่อม -มนุษย์สามารถพัฒนาได้ -มนุษย์ดีเพราะกติกาสังคมดี	-เกิดมาพร้อมกับความไม่รู้ -จิตเดิมบริสุทธิ์ -ดีหรือเสื่อมเพราะสังคม – สภาพแวดล้อม (กัลยาณมิตร/ปาปมิตร/ โยนิโสมนสิการ/อโยนิโสมนสิการ) -อยู่ได้ด้วยสัญชาตญาณ -มนุษย์มีศักยภาพสามารถพัฒนาตนเองได้ไม่มีที่สิ้นสุด
ความหมาย ของ เสรีภาพ	-ศักยภาพที่จะทำได้ในสิ่งที่อยากทำ และไม่ต้องถูกบังคับให้ทำในสิ่งที่ไม่- อยากทำ -การที่มนุษย์ได้ปฏิบัติตามเจตจำนง- ของตนเองเป็นความหมายเสรีภาพ -มนุษย์เป็นนายของตนเอง -ไม่ตกเป็นทาสทางอารมณ์ของตนเอง	-ศักยภาพที่จะทำได้ในสิ่งที่อยากทำ -การที่มนุษย์ได้ปฏิบัติตามเจตจำนง- ของตนเองเป็นเสรีภาพ -มนุษย์เป็นนายของตนเองไม่ตกเป็น- ทาสทางอารมณ์ของตนเอง -ไม่ตกเป็นทาสของตัณหา -จิตพ้นจากกิเลส จิตเป็นอิสระจาก- ตัณหา
ระดับของ เสรีภาพ	-สภาวะธรรมชาติ -สัญญาสังคม -จิตใจสูงขึ้นเป็นนายตนเอง -ระดับสังคม	-ระดับต่ำที่คนทั่วไปเข้าใจ -ระดับสัญญาสังคมยังไม่มีควม- รับผิดชอบ -ระดับสัญญาสังคมมีความรับผิดชอบ- มีปัญญาเป็นฐาน -ระดับจิตหลุดพ้นจากกิเลส -ระดับโลกุตตระ

ประเด็น	ชัง ชากส์ รุสโซ	พระพรหมคุณาภรณ์
ขอบเขต ของ เสรีภาพ	-ธรรมชาติมีกำลังความสามารถตาม- ธรรมชาติชอบเขต -สัญญาสังคมมีกฎหมายเป็นขอบเขต -ระดับศีลธรรมไม่มีขอบเขตจำกัดเป็น- อิสระเป็นนายของตนเองไม่ตกเป็น- ทาสของใคร	-ธรรมชาติมีกำลังความสามารถความ ไม่รู้ความไม่เข้าใจเป็นขอบเขต -สัญญาสังคมมีกฎหมายเป็นขอบเขต -ระดับพุทธศาสนา ไม่มีขอบเขตจำกัด- เพราะเป็นอิสระพ้นจากกิเลส
มนุษย์กับ การใช้ เสรีภาพ	-ตามธรรมชาติ -ตามข้อตกลงทางสังคมหรือตาม- กฎหมาย	-ตามกำลังเท่าที่เข้าใจเท่าที่รู้ -ตามกฎหมายของสังคม -ตามกฎหมายของสังคมมีความ- รับผิดชอบ -ตามกฎหมายมีปัญญาเป็นฐาน
เสรีภาพ จากค้นหา	-ไม่ตกเป็นทาสของความต้องการทาง- ร่างกายจนเกินไป -เป็นนายของตนเอง -จิตวิญญาณประณีตขึ้น พฤติกรรม พัฒนาขึ้น -จิตละเอียดขึ้น -จากคนโง่เป็นคนฉลาด	-ไม่ตกเป็นทาสของกิเลสค้นหาไม่เป็น- ทาสทางอารมณ์ -เป็นนายของตนเอง -จิตหลุดพ้นจากกิเลส -หลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง -มีปัญญาเป็นฐาน
เสรีภาพกับ การเมือง	-สร้างพลังร่วมกัน -มอบเจตจำนงของปัจเจกบุคคลเป็น- เจตจำนงร่วม/เจตจำนงทั่วไป/เจตจำนง เสรี/เป็นสัญญาประชาคม -มีส่วนร่วมในการปกครองสังคม- ประเทศชาติ	-มีส่วนร่วมในการปกครองสังคม ประเทศชาติ -มีโอกาสทางการศึกษา -มีโอกาสทางสังคม -การมีโอกาสพัฒนาตนเองสังคม -มีโอกาสนำศักยภาพมาช่วยสร้างสรรค์ สังคม
เสรีภาพกับ การพัฒนา สังคม	-ทำสัญญาร่วมกัน -นำเอาศักยภาพออกมาช่วยพัฒนา- สังคม	-นำเอาความรู้ความสามารถศักยภาพที่- มีอยู่มาช่วยพัฒนาสังคม

ประเด็น	ชัง ชากส์ รูสโซ	พระพรหมคุณาภรณ์
เสรีภาพกับ ความ รับผิดชอบ	-รับผิดชอบต่อสิทธิของตนเอง -รักษาสีทธิของตนเองเท่ากับชีวิต -การสละสิทธิของตนเองเท่ากับสละ- ความเป็นมนุษย์ -การไม่รับผิดชอบต่อสิทธิของตนเอง- สละสิทธิเสรีภาพเป็นการขัดต่อหลัก- ศีลธรรม	-รับผิดชอบต่อหน้าที่ของตนเอง -หน้าที่ผู้ปกครอง -หน้าที่ผู้อยู่ใต้ปกครอง -รับผิดชอบต่อผลของการกระทำ -รับผิดชอบต่อหน้าที่สำคัญ -รับผิดชอบต่อผลของการกระทำ

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

การศึกษาเปรียบเทียบ เรื่องเสรีภาพในทัศนะของซัง ซากส์ รุสโซ กับพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) นี้เป็นการวิจัย เพื่อเสนอว่าแนวคิดเรื่องเสรีภาพของท่านทั้งสอง โดยศึกษาจากผลงานฉบับแปลเรื่องสัญญาประชาคม ต้นฉบับผลงานของ ซัง ซากส์ รุสโซ ที่แปลโดย จินดา จินตนเสรี และอีกเล่มหนึ่งแปลโดย วิภาดา จิตติโกวิท และหนังสือเล่มอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง กับผลงานของซัง ซากส์ รุสโซ ส่วนพระพรหมคุณาภรณ์ จะใช้หนังสือที่ท่านได้ประพันธ์ไว้และหนังสือที่เป็นผลงานของท่านที่ท่านได้เทศน์ไว้ในวาระต่าง ๆ ที่มีผู้รวบรวมพิมพ์ไว้เป็นหนังสือผลงานของท่าน ผลการศึกษาครั้งนี้พอสรุปได้ดังนี้

ผลการวิจัยพบว่า ซัง ซากส์ รุสโซมองสถานะธรรมชาติมนุษย์เป็นสถานะแห่งเสรี เพราะแต่เดิมมนุษย์อยู่อย่างโดดเดี่ยวยังไม่ได้อยู่เป็นสังคม แต่สังคมทำให้มนุษย์ขาดจากเสรี ส่วนพระพรหมคุณาภรณ์เห็นต่างจากรุสโซว่า มนุษย์เกิดมาพร้อมกับความรู้ คือว่างเปล่าจากความรู้ หมายถึงจิตที่บริสุทธิ์ จิตที่ยังไม่เศร้าหมอง แต่มนุษย์ก็มีสถานะแฝงคือธาคูรู ประเด็นที่เห็นคล้ายกันคือ มนุษย์สามารถพัฒนาได้ แต่พระพรหมคุณาภรณ์ยังเห็นว่ามนุษย์สามารถ พัฒนาได้แบบไม่มีที่สิ้นสุดจนเป็นอริยะ รุสโซกับพระพรหมคุณาภรณ์เห็นคล้ายกันว่า เสรีภาพตามธรรมชาติหรือเสรีภาพขั้นต่ำคือการทำได้ตามใจตัว ต่างกันตรงที่รุสโซเห็นว่าการที่มนุษย์มีเสรีภาพอย่างเต็มที่เพราะมนุษย์อยู่อย่างโดดเดี่ยวยังไม่เป็นสังคม ส่วนพระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่าเป็นเสรีภาพที่มนุษย์ใช้เสรีภาพแบบไม่มีปัญหาเป็นฐาน เสรีภาพตามความหมายที่เกิดจากสัญญาประชาคมนั้น รุสโซกับพระพรหมคุณาภรณ์เห็นคล้ายกันว่าความมีสิทธิที่จะทำอะไรก็ได้โดยไม่ละเมิดสิทธิของผู้อื่นหรือว่าพูดได้ทำได้ภายใต้เงื่อนไขข้อกำหนด หรือความคุ้มครองของกฎหมาย แต่พระพรหมคุณาภรณ์ได้ให้ความหมายของเสรีภาพไว้ก็คือ เสรีภาพในการได้กับเสรีภาพในการให้ เสรีภาพในการได้คือได้รับผลประโยชน์จากสังคม เสรีภาพในการให้คือการนำเอาศักยภาพของตนมาช่วยพัฒนาสังคม และพระพรหมคุณาภรณ์ยังกล่าวถึงเสรีภาพที่แท้จริงคือการที่จิตเป็นอิสระจากกิเลสหลุดพ้นจากกิเลส ความหลุดพ้น เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า วิมุตติ (deliverance) รุสโซได้กล่าวระดับของเสรีภาพไว้ ๓ ระดับคือ ๑. ระดับตามธรรมชาติ ๒. ระดับสูงขึ้นมาคือระดับของสังคมที่เกิดจากสัญญาประชาคม ๓. ระดับที่เกิดจากการที่มนุษย์ออกมาจากเสรีภาพตามธรรมชาติ อยู่รวมกันเป็นสังคมสร้างเจตจำนงร่วมบัญญัติเป็นกฎหมายมนุษย์ปฏิบัติตามกฎหมาย เสรีภาพที่

ได้จากการปฏิบัติตามนั้นเป็นเสรีภาพขั้นสูงสุดที่ทำให้มนุษย์เป็นนายของตนเอง ส่วนพระพรหม -
 คุณากรณ์กล่าวระดับของเสรีภาพไว้ ๔ ระดับคือ ๑. ระดับต่ำสุดที่คนส่วนใหญ่เข้าใจ ๒. ระดับสูง
 ขึ้นมาอีกคือเสรีภาพที่จะทำได้ตามกฎหมายกำหนด ๓. ระดับสูงขึ้นมาอีกคือเสรีภาพที่จะทำได้ตาม
 กฎหมายและยังมีจิตสำนึกปฏิบัติตามกฎหมายอย่างสมัครใจโดยไม่ฝืน ๔. ระดับสูงสุดคือเสรีภาพ
 ที่มีปัญญาเป็นฐานเป็นเสรีภาพที่พร้อมจะให้โอกาสแก่คนอื่น พระพรหมคุณากรณ์ยังได้กล่าวถึง
 เสรีภาพอีก ๒ ระดับคือ เสรีภาพทางกายกับเสรีภาพทางใจ รุสโซเห็นว่าเสรีภาพตามธรรมชาติมี
 กำลังของปัจเจกบุคคลเป็นขอบเขต เสรีภาพที่เกิดจากการปฏิบัติตามสัญญาของสังคมมีกฎหมาย
 เป็นขอบเขต เสรีภาพระดับสูงสุดเป็นเสรีภาพที่ไม่มีขอบเขตเพราะเป็นเสรีภาพที่ทำให้มนุษย์เป็น
 นายของตัวเอง ส่วนพระพรหมคุณากรณ์เห็นว่าเสรีภาพอย่างต่ำมีกำลังความรู้ความเข้าใจของมนุษย์
 เป็นขอบเขต ระดับสูงขึ้นมาอีกมีกฎหมายเป็นขอบเขต สูงขึ้นมาอีกมีกฎหมายเป็นขอบเขตและกั
 มีจิตสำนึกที่จะปฏิบัติตามกฎหมายโดยไม่ต้องฝืน ส่วนระดับสูงสุดเป็นเสรีภาพที่ไม่มีขอบเขต
 เพราะเป็นเสรีภาพทางใจเป็นเสรีภาพที่เป็นอิสระจากกิเลส

รุสโซเห็นว่า มนุษย์ได้เคยใช้ชีวิตอย่างมีเสรีภาพได้สภาวะธรรมชาติ มนุษย์จึงมีชีวิตอยู่
 ภายใต้กฎธรรมชาติ และเสรีภาพก็เป็นคุณลักษณะพิเศษเฉพาะมนุษย์ทุกคน เสรีภาพระดับสังคม
 เป็นเสรีภาพที่จำเป็นสำหรับมนุษย์ เพราะมนุษย์อยู่รวมกันเป็นสังคมการที่จะทำให้มนุษย์มีเสรีภาพ
 ก็เป็นสิ่งที่จำเป็นสำหรับมนุษย์ในการพัฒนา ฉะนั้นการใช้เสรีภาพระดับสังคมจึงเป็นการใช้
 เสรีภาพเพื่อสังคมและพัฒนาตนเอง ส่วนพระพรหมคุณากรณ์ก็กล่าวถึงการให้เสรีภาพไว้หลาย
 อย่าง เสรีภาพตามความเข้าใจมนุษย์ใช้ เพื่อสนองความต้องการทางร่างกาย ตามแรงกระตุ้นทางใจ
 ซึ่งเรียกว่าค้นหาความอยากเสรีภาพที่ไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ระบอบประชาธิปไตย เสรีภาพ
 ระดับสังคม มนุษย์ใช้เพื่อพัฒนาสังคมและตนเอง เป็นเสรีภาพที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ระบอบ
 ประชาธิปไตย รุสโซเห็นว่าเสรีภาพจากค้นหาคือเสรีภาพทางศีลธรรม เสรีภาพทางศีลธรรมเท่านั้น
 ที่ทำให้มนุษย์เป็นนายของตัวเองไม่ตกเป็นทาสทำตามแรงกระตุ้นของความอยาก ส่วนพระพรหม
 คุณากรณ์เห็นว่าเสรีภาพที่แท้จริงคือการที่จิตเป็นอิสระจากกิเลส เป็นเสรีภาพระดับโลกุตระ
 รุสโซเห็นว่า เสรีภาพทางการเมืองนั้นมีความสำคัญเพราะผลประโยชน์อันใหญ่หลวงที่สุดสำหรับ
 ปวงชนอันเป็นเป้าหมายของระบบนิติบัญญัติทุกระบบจะต้องประกอบด้วยเสรีภาพและความเสมอ
 ภาค ทั้งรุสโซก็ให้ความสำคัญแก่เจตจำนงสูงสุด กฎหมายที่จะยุติธรรมจะต้องเกิดจากเจตจำนง
 สูงสุด ส่วนพระพรหมคุณากรณ์เห็นว่าการที่มีเสรีภาพก็คือ การที่แต่ละคนมีโอกาสที่จะได้นำเอา
 ศักยภาพที่มีอยู่ออกมาช่วยกันสร้างสรรค์สังคม การเมืองที่ไม่ให้เสรีภาพเป็นการปิดกั้นสติปัญญา
 ความสามารถของคนในสังคม รุสโซกับพระพรหมคุณากรณ์เห็นคล้ายกันว่าในการพัฒนาสังคม
 โดยมุ่งจะปรับปรุงและส่งเสริมให้คนที่อยู่ร่วมกันมีการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้น ทั้งในด้านวัตถุ

และด้านจิตใจ โดยมีรัฐบาลที่เป็นตัวแทนเสรีภาพของประชาชนใช้อำนาจในการทำหน้าที่พัฒนา เพื่อสร้างความเจริญรุ่งเรือง และความสงบสุข โดยรัฐบาลควรปล่อยให้ภาคประชาชน มีสิทธิเสรีภาพในการที่จะแสดงออกทั้งในด้านความคิดเห็น ทั้งความคิดเห็นสนับสนุน หรือคัดค้านต่อต้าน รุสโซเห็นว่า ความรับผิดชอบเหนืออื่นใด คือความรับผิดชอบต่อสิทธิความเป็นมนุษย์ การที่มนุษย์ไม่หวงแหนไม่รักษาสีทธิของตนเองเท่ากับการสละความเป็นมนุษย์ พระพรหมคุณาภรณ์เห็นว่าการใช้เสรีภาพต้องมีความรับผิดชอบ พลเมืองทุกคนมีหน้าที่ต้องทำต่อครอบครัว ต่อชุมชน สังคม ต่อประเทศชาติของตน รับผิดชอบต่อผลของการกระทำไม่ว่าดีหรือไม่ดี

๕.๒ ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

แนวคิดของซัง ซากส์ รุสโซกับพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ว่าด้วยเสรีภาพเป็นแนวคิดเชิงปรัชญาการเมืองที่น่าศึกษาอย่างมากแม้ว่ารุสโซ กับพระพรหมคุณาภรณ์ จะเป็นนักปราชญ์คนละยุคสมัย ที่รุสโซเกิดขึ้นในราวคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗-๑๘ ส่วนพระพรหมคุณาภรณ์นั้นเกิดขึ้นในสมัยปัจจุบันและท่านก็ยังมีชีวิตอยู่ แต่กระแสโลกที่กำลังมุ่งไปบนวิถีทางประชาธิปไตย ก็รับอิทธิพลทางความคิดของ ซัง ซากส์ รุสโซไปไม่มากนักน้อย แม้พระพรหมคุณาภรณ์ก็เช่นกันเป็นนักปราชญ์ที่มีอิทธิพลต่อแนวความคิดของสังคมไทยในเรื่องของประชาธิปไตย โดยเฉพาะกระแสโลกปัจจุบันให้ความสำคัญต่อเรื่องของเสรีภาพทางการเมืองของประชาชน ซึ่งประเทศไทยเองก็ตกอยู่ภายใต้กระแสเช่นนี้

การศึกษาวิจัยแนวคิดของ ซัง ซากส์ รุสโซกับพระพรหมคุณาภรณ์ ว่าด้วยเสรีภาพเชิงวิเคราะห์เช่นนี้ จึงนับว่าเป็นการจุดประกายและสร้างมโนทัศน์ความสำคัญของเรื่องเสรีภาพที่มีต่อการปกครองในระบอบประชาธิปไตย ผู้วิจัยจึงเห็นว่าหากแนวคิดของซัง ซากส์ รุสโซกับพระพรหมคุณาภรณ์ว่าด้วยเสรีภาพได้รับการเผยแพร่ก็จะสร้างองค์ความรู้ให้เกิดขึ้นแก่สังคมได้ในระดับหนึ่ง แต่ผู้วิจัยก็พบปัญหาว่า แม้การศึกษาครั้งนี้ของผู้วิจัยมีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาในเชิงลึก แต่ก็ยังไม่สามารถกล่าวได้ว่าผู้วิจัยได้ศึกษาองค์ความรู้ในเรื่องนี้ได้อย่างละเอียดลึกซึ้ง ให้ความสมบูรณ์อย่างรอบด้าน เนื่องจากมีข้อจำกัดเรื่องเวลา ผู้วิจัยจึงเห็นว่าหากมีการนำไปศึกษาเพิ่มเติม หรือเปรียบเทียบกับปรัชญาเมธีทางการเมืองท่านอื่นให้ชัดเจนยิ่งขึ้นจะทำให้แนวคิดของซัง ซากส์ รุสโซกับพระพรหมคุณาภรณ์ ว่าด้วยเสรีภาพ จะทรงคุณค่ามากยิ่งขึ้น ยิ่งไปกว่านั้น แนวคิดเรื่องภราดรภาพและเสมอภาคของซัง ซากส์ รุสโซกับพระพรหมคุณาภรณ์ก็เป็นเรื่องน่าสนใจควรมีการศึกษา

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

หลาย ประเด็นที่ผู้วิจัยสนใจ ซึ่งเป็นประเด็นทางสังคม ผู้วิจัยเห็นว่าหากได้มีการศึกษาวิจัยจะเป็นประโยชน์แก่สังคมไม่มากก็น้อย คือ

การเปรียบเทียบ แนวคิดเรื่องเสียงข้างมากในการตัดสินใจการปกครองในระบอบประชาธิปไตยตามทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์กับชัง ชากส์ รุสโซ

การเปรียบเทียบ แนวคิดเรื่องการปกครองในระบอบประชาธิปไตยในทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ กับชัง ชากส์ รุสโซ

การเปรียบเทียบ คุณธรรมจริยธรรมของนักปกครองในแนวคิดของพระพุทธศาสนา กับชัง ชากส์ รุสโซ

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย:

(ก) ข้อมูลปฐมภูมิ

- ซัง ชากส์ รุสโซ. **สัญญาประชาคม**. แปลโดย จินดา จินตนเสรี, กรุงเทพฯ:ศิริพร การพิมพ์, ๒๕๒๒.
- ซัง ชากส์ รุสโซ. **สัญญาประชาคม หลักแห่งสิทธิทางการเมือง**. แปลโดย วิชาดา กิตติโกวิท, พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : บริษัท บพิธ จำกัด , ๒๕๕๐.
- พระราชวรมุนี (ประยูรค์ ปยุตโต). **ลูอิสภาพด้วยอนิจจัง**. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย, ๒๕๓๖.
- พระเทพเวที (ประยูรค์ ปยุตโต). **การศึกษาที่สากลบนพื้นฐานแห่งภูมิปัญญาไทย**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์ พรินตติ้ง กรุ๊ป, ๒๕๓๒.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). **มหาวิทยาลัยกบงานวิจัยทางพระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.
- _____ . **สันติภาพเกิดจากอิสรภาพและความสุข**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๗.
- _____ . **วินัยเรื่องใหญ่กว่าที่คิด**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๘.
- _____ . **ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : สหธรรมิก, ๒๕๓๙.
- _____ . **นิติศาสตร์แนวพุทธ**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๑.
- _____ . **เจอวิกฤตจะเลือกวิวัฒน์ หรือจะเอาวิบัติ**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๒.
- _____ . **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพฯ : สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๕.
- _____ . **กระแสนธรรม กระแสไท**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : สหธรรมิก, ๒๕๔๗.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). **พุทธวิธีแก้ปัญหาเพื่อศตวรรษที่ ๒๑**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ :

- สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๖.
- _____ . การสร้างสรรค์ประชาธิปไตย. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ:
โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๘.
- _____ . การศึกษาเพื่อสันติภาพ. กรุงเทพฯ: บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๘.
- _____ . การสร้างสรรค์ปัญญาเพื่ออนาคตของมนุษยชาติ. กรุงเทพฯ :
บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๐.
- _____ . การศึกษาทางเลือก ผู้วิวัฒน์หรือวิบัติในยุคโลกไร้พรมแดน.
พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๒.
- _____ . มองสันติภาพโลก ผ่านภูมิหลังอารยธรรมโลกาภิวัตน์.
กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ พุทธธรรมมูลนิธิ, ๒๕๔๒.
- _____ . กระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาคนไปสู่ประชาธิปไตย. พิมพ์ครั้งที่ ๔.
กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.
- _____ . พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๔๓.
- _____ . เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สุภาพใน,
๒๕๔๓.
- _____ . ถึงเวลามารื้อปรับระบบพัฒนาคนกันใหม่. พิมพ์ครั้งที่ ๕.
กรุงเทพฯ: สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๓.
- _____ . รัฐศาสตร์เพื่อชาติ vs รัฐศาสตร์เพื่อโลก.
กรุงเทพฯ : บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๔๗.
- _____ . ธรรมาธิปไตยไม่มาจึงหาประชาธิปไตยไม่เจอ. กรุงเทพฯ :
พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๔๘.
- _____ . เล่าเรียน-ทำงานกันไป ชีวิตได้อะไร. พิมพ์ครั้งที่ ๒.
กรุงเทพฯ : สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๘.
- _____ . ประชาธิปไตยไม่ยากถ้าอยากได้. กรุงเทพฯ :
บริษัทพิมพ์สวยจำกัด, ๒๕๕๐.
- _____ . ความรุนแรง เกิดจากความอ่อนแอ & เมื่อวินัยไม่มี
เสรีภาพก็หายไป. กรุงเทพฯ : บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๕๐.
- _____ . พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑.

กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ, ๒๕๕๑.

(ข) ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ:

ทองหล่อ วงษ์ธรรมมา. **ปรัชญาทั่วไป**. กรุงเทพฯ : โอ.เอส.พรีนติ้ง เฮ้าส์ จำกัด, ๒๕๔๕.

พงศ์เพ็ญ ศกุนตาภัย. **เสรีภาพกับสัญญาประชาคมในปรัชญาการเมือง**. กรุงเทพฯ: ฝ่ายการพิมพ์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๒๗.

เสถียร หอมขจร . **ทฤษฎีการเมืองและจริยธรรม**. กรุงเทพฯ : ห.จ.ก.นำก้งการพิมพ์, ๒๕๒๗.

สมบัติ จันทรวงศ์. **สัญญาประชาคมของรูสโซ ปรัชญาการเมืองสมัยใหม่**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๑.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: บริษัททอมรินทร์ พรีนติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๔๐.

เอ็ม. เจ. ฮาร์มอน. **ความคิดทางการเมืองจากเพลโตถึงปัจจุบัน**. แปลโดย เสน่ห์ จามริก, พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๕.

Jean-Jacques Rousseau . **แนวความคิดเกี่ยวกับเสรีภาพ สมภาพ ภราดรภาพได้ก่อให้เกิดแรงบันดาลใจให้แก่ผู้นำการปฏิวัติฝรั่งเศสเป็นต้น**. เจษฎา ทองรุ่งโรจน์. **พจนานุกรมปรัชญาอังกฤษ-ไทย**. กรุงเทพฯ : โบแดง, ๒๕๔๗.

(๒) บทความ:

ชาญณรงค์ บุญหนุน. “พระพุทธศาสนากับการสร้างสรรค์ประชาธิปไตยว่าด้วยการเป็นพลที่ดีของสังคม”, **วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์**. ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๑ (มกราคม- มีนาคม ๒๕๕๓): ๑-๒๔.

พิชิต ลิขิตกิจสมบูรณ์ รัช.ดร. “มายาคติ ‘ประชาธิปไตย’ ของปัญญาชนชั้นกลางไทย”.

หนังสือพิมพ์กรุงเทพธุรกิจ. ฉบับวันที่ ๒๑ (พฤศจิกายน ๒๕๔๕).

พระมหาวิชัย ผลเจริญ. “เสรีภาพในทัศนะของฌอง-ปอล ซาทร์และพระธรรมปิฎก

(ป.อ.ปยุตโต),” วารสารพุทธศาสนศึกษา. ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๓ (กันยายน-ธันวาคม ๒๕๔๕): ๖-๓๒.

สุรินทร์ พิศสุวรรณ. “ว่าด้วยเสรีภาพ บทวิเคราะห์หลักการว่าด้วยเสรีภาพในลักษณะที่เป็นแก่นความคิดในปรัชญาการเมืองของรุสโซ”, ในรัฐศาสตร์สาร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๒ (พฤศจิกายน ๒๕๒๐):๕๕- ๑๐๑.
สมบัติ จันทร์วงศ์. “สัญญาประชาคมของรุสโซ”, รัฐศาสตร์สาร. ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๒ (พฤศจิกายน ๒๕๒๐).

(๓) วิทยานิพนธ์:

พระชยากรณ์ ชยากโร (พลสวัสดิ์). “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องสังคมอุดมคติในทัศนะของพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต)”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

พระมหาฐานันดร เขมปญโญ. “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องเสรีภาพ”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาปรัชญาบัณฑิตวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

พระสำเร็จ ญาณวีโร. “ศึกษาวิเคราะห์ขอบเขตของเสรีภาพในพุทธปรัชญาเถรวาทและปรัชญาของฌอง- ปอล ซาร์ตร์”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาปรัชญาบัณฑิตวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

พระसानนท์ จรณมโม. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์และเปรียบเทียบแนวความคิดทางการเมืองของเพลโตกับของพระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ. ปยุตโต)”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาปรัชญาบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

สรรรักษ์ทร พัฒโร. “แนวคิดของรุสโซว่าด้วยเสรีภาพทางการเมือง”. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, ๒๕๔๓.

อภิชาติ สุริบุญญา ว่าที่พันตำรวจตรี. “ความเป็นอุดมคติของ “เจตนาร่วม” ในทฤษฎีสัญญาประชาคมของซีก ซากส์ รุสโซ”. วิทยานิพนธ์รัฐศาสตร์มหาบัณฑิต. สาขาวิชาการปกครองบัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

๒. ภาษาอังกฤษ:

(๑) Primary Sources.

Allen Bloom. Jean-Jacques Rousseau. **History Of Political Philosophy**. Edited By
Leo Strauss And Joseph Cropsey Chicago: Rand McNally And Company,
1963.

Aristotle. **“Politics (Politica)”**. 1253a, translated by Benjamin Jowett. in Great Books of the
western world, Vol.9.

Payutto, P.A. **Buddhist Solutions for the Twenty-first Century**. Bangkok: Buddhama
Foundation, 1995.

ภาคผนวก ก.

ประวัติและผลงานของซัง ซากส์ รุสโซ

๑๗๑๒ ซัง ซากส์ รุสโซ เกิดเมื่อวันที่ ๒๘ มิถุนายน ที่รัฐเจนีวา เป็นลูกชายคนรองของไอแซค รุสโซ ช่างทำนาฬิกา วันที่ ๗ กรกฎาคม มารดาเสียชีวิตเขาจึงโตมากับบิดา

๑๗๒๒ บิดาหนีไปจากเจนีวาหลังจากทะเลาะกับคนในตระกูลอิทธิพลรุสโซอยู่กับป่าและลุงที่เจนีวา

๑๗๒๔ ไปฝึกงานกับลุงที่เป็นทนายความ แต่ลุงเห็นว่าเขาไม่ได้เรื่องจึงส่งกลับ

๑๗๒๕ ไปฝึกงานกับช่างแกะสลัก

๑๗๒๘ ออกจากเจนีวา ท่องไปในอิตาลี ฝรั่งเศส และสวิตเซอร์แลนด์ ไปเข้ารีตเป็นคาทอลิกที่เมืองตูริน จึงสูญเสียฐานะการเป็นพลเมืองเจนีวา

ได้พบกับมาดาม เดอ วารองส์ หลังจากนั้น

๑๗๒๙ ได้รับการอุปการะจากมาดาม เดอ วารองส์ที่อานน์ซี เขายังชีพด้วยการเล่นดนตรี สอนหนังสือ และเป็นเสมียน

๑๗๓๑ ไปอยู่ที่ซองเบอร์กับมาดาม เดอ วารองส์

๑๗๓๓ มาดาม เดอ วารองส์ กลายเป็นภรรยาลับของเขา

๑๗๓๘ ป่วยและไปอยู่ที่มงต์เปลลิเยร์ด้วยการอุปถัมภ์ของมาดาม เดอ ลารองจ์ ขาดจากความสัมพันธ์กับมาดาม เดอ วารองส์

๑๗๔๐ ไปเป็นครูที่ลียง

๑๗๔๑ ไปปารีส เพราะรู้สึกที่ไม่ชอบการสอนและทำได้ไม่ดี

๑๗๔๒ ไปสอนที่สถาบันวิทยาศาสตร์ นำเสนอระบบดนตรีใหม่ซึ่งไม่เป็นที่ยอมรับ

กลายเป็นเลขานุการของเมอสิเยอร์ เดอ มงเตกู ทูตประจำเวนิส ได้สัมพันธ์กับชีวิตทางการเมืองเป็นครั้งแรก

๑๗๔๓ พบ เดเรส เลอ วาสเซอร์ ผู้ซึ่งจะกลายเป็นภรรยาลับในอนาคต และให้กำเนินลูกแก่เขาห้าคน ซึ่งเขาเอาไปทิ้งไว้ที่สถานเลี้ยงเด็กกำพร้าแห่งปารีสทั้งหมด เขาแต่งงานกับเธอในช่วงท้ายชีวิต

๑๗๔๕ กลับกรุงปารีส เริ่มคบหากับ เดอนีส คิคเดอโรต์ (denis Diderot, ๑๗๑๓-๑๗๘๔ นักเขียน นักปรัชญาฝรั่งเศสคนสำคัญในยุคเรืองปัญญา) และกลุ่มนักปรัชญาผู้จัดทำหนังสือ สารานุกรม - encyclopedie อันทรงอิทธิพลแห่งยุคเรืองปัญญา

๑๗๔๘ ผลงานอันยิ่งใหญ่ของมงเตสกีเยอ ได้รับการตีพิมพ์ นั่นคือ วิญญาณแห่งกฎหมาย -de l' espritdes lois – the spirit of laws ซึ่งทรงอิทธิพลต่อความคิดของรุสโซในการที่จะเขียนเรื่องสัญญาประชาคมต่อไป

๑๗๕๐ ได้รางวัลจากสถาบันคิง จากการส่งความเรียง เรื่อง sile retabssement des sciences et des arts a contribue a epurer les moeurs - การฟื้นฟูวิทยาศาสตร์และศิลปะจะเอื้อต่อการทำให้ศีลธรรมสะอาดขึ้นหรือไม่ ซึ่งเป็นวาทกรรมชิ้นแรกของเขา

๑๗๕๒ ประสบผลสำเร็จในการประพันธ์อุปรากรเรื่อง le devin du village – หมอคูหมู่บ้าน

๑๗๕๔ เขียนวาทกรรมชิ้นที่สอง ส่งให้สถาบันคิงเช่นเดิม เรื่อง sur l' origine et les fondemetns de l' inegalite – ว่าด้วยบ่อเกิดและพื้นฐานแห่งความไม่เสมอภาค แต่ไม่ได้รับรางวัล เขาก็ไปเจเนัว ประกาศต่อสาธารณะถึงการกลับไปเป็นกัลป์แวงนิสม์ (Calvinism ลัทธิกัลป์แวงนิกายหนึ่งในสายโปรเตสแตนต์ ซึ่งเป็นศาสนาของชาวเจเนัว) ใหม่

๑๗๕๕ ตีพิมพ์วาทกรรมชิ้นที่สอง และสารานุกรมเล่นห้าก็มีบทความเรื่อง economie politique – ว่าด้วยเศรษฐศาสตร์การเมือง ของรุสโซว์รวมอยู่ด้วย

การศึกษางานเขียนทางการเมืองของ abbe de saint-pierre เริ่มเขียนนิพนธ์ทางการเมืองซึ่งภายหลังได้ทิ้งงานเหล่านั้นไปหมด

๑๗๕๖ ย้ายไปอยู่ในกระท่อมที่เขตมงต์โมรองซี ติดกับทางเหนือของกรุงปารีส เขียน Heloise – เอลาซ

๑๗๕๗ ออกจากมงต์โมรองซี ไปอยู่มงต์ลูยส์ ที่อยู่ไม่ไกล หลังจากทะเลาะกับคิคเดอโรต์และกลุ่มเพื่อนนักปรัชญา มีความสัมพันธ์ที่สับสนกับ โซฟี ดูเดอโตต์

๑๗๕๘ พิมพ์ letter a d' Alembert les spectacles – จดหมายถึงดาลองแบร์ว่าด้วยการละคร เตรียมเขียนเรื่องสัญญาประชาคม และงานอื่น ๆ

๑๗๖๑ พิมพ์ Julie ou la nouvelle Heloise – จูลี หรือ เอลซาใหม่ซึ่งกลายเป็นนิยายที่ขายดีที่สุดเล่มหนึ่ง เดือนกรกฎาคม ก็เขียนไป บอกเรย์ ผู้จัดพิมพ์ ว่างานเขียนทางการเมืองเสร็จแล้ว

๑๗๖๒ เดือนเมษายน พิมพ์ du contrat social – สัญญาประชาคมโดยเรย์ ในกรุงอัมสเตอร์ดัม เดือนพฤษภาคม พิมพ์ emile od l' education – เอมีล หรือว่าด้วยการศึกษาโดย ดูแซสท์ ในฮอลแลนด์ และแอบพิมพ์ในฝรั่งเศสหนังสือทั้งสองเล่มถูกประณามโดยทางการปารีส และเจนีวารุสโซออกจากฝรั่งเศสไปขอลี้ภัยที่เวอร์ดอน อันเป็นเขตของเบิร์น จากนั้นถูกเนรเทศโดยทางการเบิร์น ย้ายไปอยู่ เนอซาเทล ซึ่งปกครองโดยกษัตริย์แห่งปรัสเซีย

๑๗๖๓ ประกาศสถานะพลเมืองของเจนีวา

๑๗๖๔ เขียน projet d'une constitution pour la corse - โครงการรัฐธรรมนูญสำหรับเกาะคอร์ซิกาและตัดสินใจเขียน confessions – คำสารภาพ

๑๗๖๕ ถูกขับออกจากโมดิเยร์ เพราะไปมีปัญหากับฝ่ายศาสนาของสวิส และถูกคนปาก่อนหินใส่ เขาไปเบอร์ลิน แล้วไปปารีสซึ่งมีผู้ไปเยี่ยมไปหามากมาย

วอลแตร์ (Voltaire, ๑๖๘๔-๑๗๗๘ นักคิดนักปรัชญาเรื่องนามอีกคนหนึ่งแห่งยุคเรืองปัญญา) พิมพ์ ideas republicaine – ความคิดสาธารณรัฐ ซึ่งโดยส่วนใหญ่แล้วเป็นการวิจารณ์สัญญาประชาคม

๑๗๖๖ ไปอังกฤษตามคำเชิญของเดวิด ฮูม (david hume, ๑๗๑๑-๑๗๗๖ นักคิดปรัชญาของอังกฤษ) และไปอยู่ที่วูดตันในสตาฟฟอร์ดไชร์ระยะหนึ่ง เริ่มเขียนเรื่อง “คำสารภาพ”

๑๗๖๗ ทะเลาะกับฮูม กลับฝรั่งเศส เร่ร่อนไปอยู่ตามจังหวัดต่างๆ ทางภาคตะวันออกเฉียงใต้อยู่สามปี

๑๗๗๐ กลับไปอยู่ที่กรุงปารีส คัดลอกโน้ตเพลงขายเพื่อยังชีพ

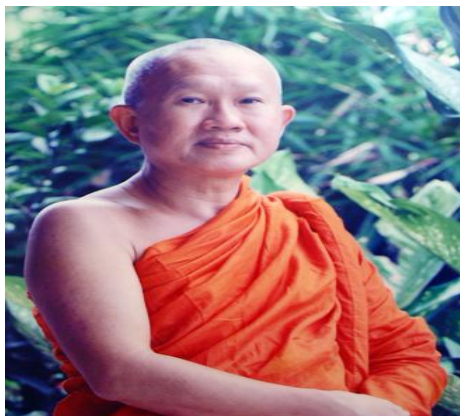
๑๗๗๑ เขียน considerations sur le gouvernement de la pologne – พิจารณาเกี่ยวกับรัฐบาลโปแลนด์ ตามคำเชิญของขุนนางชาวโปแลนด์ ชื่อ วิลฮอร์สกี

๑๗๗๘ ในปีท้ายๆ ได้เขียนงานสำคัญไว้หลายชิ้นเมื่ออยู่ที่ปารีส รวมทั้ง dialogue, reveries – บทสนทนา, ความฝัน

ถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ ๓ กรกฎาคม ที่แอร์เมอนองวิลล์ ทางเหนือของกรุงปารีส

ภาคผนวก ข.

ประวัติและผลงานของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต)

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) นามเดิม ประยูรช ์ นามสกุล อารยางกูร เกิดเมื่อ ๑๒ มกราคม ๒๔๘๑ ที่อำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี บรรพชาเมื่อ ๒๐ พฤษภาคม ๒๔๙๔ สอบเปรียญธรรม ๙ ประโยคได้ขณะยังเป็นสามเณร จึงได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้อุปสมบท ในฐานะนาคหลวง ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เมื่อ ๒๔ กรกฎาคม ๒๕๐๕ สอบได้ปริญญาพุทธศาสตรบัณฑิต (เกรียรตินิยมอันดับ ๑) จากมหา - จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อ ๒๕๐๕ และสอบได้วิชาชุดครู พ.ม. เมื่อ ๒๕๐๕

ได้รับปริญญาคุุฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (สาขาปรัชญา) จากสถาบันการศึกษา ๘ สถาบัน ดังนี้

๑. ปริญญาศิลปศาสตรคุุฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ จากมหาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๒๕
๒. ปริญญาศิลปศาสตรคุุฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (สาขาปรัชญา) จากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. ๒๕๒๕
๓. ปริญญาศึกษาศาสตรคุุฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (สาขาหลักสูตรและการสอน) จาก มหาวิทยาลัยศิลปากร พ.ศ. ๒๕๓๐
๔. ปริญญาศิลปศาสตรคุุฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (ศึกษาศาสตร์ - การสอน) จาก มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ พ.ศ. ๒๕๓๐
๕. ปริญญาอักษรศาสตรคุุฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๑
๖. ปริญญาคุุฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ (สาขาภาษาศาสตร์) จากมหาวิทยาลัยมหิดล พ.ศ. ๒๕๓๒

๗. ปริญญาการศึกษาคุณวุฒิปันจติตติมศักดิ์ (สาขาปรัชญาการศึกษา) จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พ.ศ. ๒๕๓๓
๘. ปริญญาศึกษาศาสตรคุณวุฒิปันจติตติมศักดิ์ จากมหาวิทยาลัย สงขลานครินทร์ พ.ศ. ๒๕๓๓
๙. ตรีปริญญาจารย์กิตติมศักดิ์ จากนวนาลันทามหาวิหาร รัฐพิหาร ประเทศอินเดีย พ.ศ.๒๕๓๘
๑๐. ปรัชญาคุณวุฒิปันจติตติมศักดิ์(สาขาศึกษาศาสตร์)จากมหาวิทยาลัยรามคำแหง พ.ศ.๒๕๓๘
๑๑. อักษรศาสตรคุณวุฒิปันจติตติมศักดิ์ (จิรยศาสตร์ศึกษา) จากมหาลัยมหิดล พ.ศ. ๒๕๓๘
- ได้รับพระราชทานโล่รางวัล “มหิดลวราวุฒินันท์” พ.ศ.๒๕๓๒
 - ได้รับรางวัลกิตติคุณสัมพันธ์ “สังข์เงิน” สาขาเผยแผ่พระพุทธศาสนา ประจำปี ๒๕๓๓
 - ได้รับรางวัล การศึกษาเพื่อสันติภาพ พ.ศ. ๒๕๓๓ จากองค์การยูเนสโก (unesco prize for peace education) เคยดำรงตำแหน่งรองเลขาธิการมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตั้งแต่ พ.ศ. ๑๕๐๓ - ๒๕๑๓ และเป็นเจ้าอาวาสวัดพิเรนทร์ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๕ -๒๕๑๙ ปัจจุบันเป็นเจ้าอาวาสวัดญาณเวศกวัน ต.บางกระทึก อ.สามพราน จ. นครปฐม

สมศักดิ์

- พ.ศ. ๒๕๑๒ ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญที่ พระศรีวิสุทธิ - โมลีพระราชา
- พ.ศ. ๒๕๑๖ ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ เป็นพระราชาคณะชั้นราชที่ พระราชวรมนี
- พ.ศ. ๒๕๓๐ ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ เป็นพระราชาคณะชั้นเทพที่ พระเทพเวที
- พ.ศ. ๒๕๓๖ ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ เป็นพระราชาคณะชั้นธรรม ที่ พระธรรมปิฎก
- พ.ศ. ๒๕๔๗ ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ เป็นพระราชาคณะเจ้าคณะรอง ชั้นหิรัญบัฏ ที่ พระพรหมคุณาภรณ์

งานเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระ พรหมคุณาภรณ์ ปรากฏหลายลักษณะ ทั้งในด้าน การสอน การบรรยาย การปาฐกถา การอภิปรายแลกเปลี่ยนความคิดเห็น และการแสดงพระ ธรรมเทศนา ท่านได้รับอาราธนาไปสอนวิชาการทางพระพุทธศาสนา ณ มหาวิทยาลัยชั้นนำใน ต่างประเทศหลายครั้ง อาทิ university museum university of pennsylvania ใน พ.ศ.

๒๕๑๕ swarthmort college pennsylvanin ใน พ.ศ. ๒๕๑๕ และ harvard University ใน พ.ศ. ๒๕๒๔ และเป็นพระสงฆ์ไทยที่ได้รับการแสดงปาฐกถาในประมุมนานาชาติ ทั้งภายในประเทศและต่างประเทศหลายครั้ง เช่น ปาฐกถา เรื่อง Buddhism and peace ในการประชุม The Intemational Conference on Higher Education and the Promotion of Peace เรื่อง Buddhism and Peace ซึ่งจัดขึ้นที่โรงแรมเอเชีย กรุงเทพฯ เมื่อ ๓ ธันวาคม ๒๕๒๕ บรรยาย เรื่อง Ldentity of Buddhism ในการประชุม Buddhistic Knowiede Exchange Programme in Honour of His Majesty The King of Thailand เรื่อง Identity of Buddhism ซึ่งจัดโดยองค์การพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก(พสล.) เมื่อ ๕ พฤษภาคม ๒๕๓๐ ปาฐกถา เรื่อง Influence of westem Asian Thought on Human Culture DeveloPment ในการประชุม The Sixth Asian Workshop on Child and Adolescent DeveloPment เรื่อง Intluence oF Westen Asian Thought on Human Culture DeveloPment เมื่อ ๑๑ ธันวาคม ๒๕๓๓ ได้รับนิมนต์ให้จัดทำสารบรรยายสำคัญ เรื่อง A Buddhist Solution for the Twenty- first Century ในการประชุมสภาศาสนาโลก (parliament of the World,s Raligions) ณ นครชิคาโก สหรัฐอเมริกา เมื่อ ๔ กันยายน ๒๕๓๖

งานนิพนธ์ของพระ พรหมคุณาภรณ์ ในลักษณะตำรา เอกสาร ทางวิชาการและหนังสืออธิบายธรรมต่างๆ ไป เป็นที่รู้จักแพร่หลายในวงวิชาการ มีจำนวนมากกว่า ๑๕๗ เรื่อง เช่น พุทธธรรม, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ : ฉบับประมวลธรรม, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ : ฉบับประมวลศัพท์ ธรรมนุญชีวิต, การศึกษาของคณะสงฆ์ : ปัญหาที่รอทางออก, การศึกษาที่สากถนฐานแห่งภูมิปัญญาไทย, Thai Buddhism in the Buddhist World, ทางสายอิสราภาพของการศึกษาไทย, Buddhist Economics พุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์

นอกจากนั้น พระ พรหมคุณาภรณ์ ได้รับนิมนต์เป็นที่ปรึกษาของมหาวิทยาลัย ในการสร้างพระไตรปิฎกฉบับคอมพิวเตอร์สำเร็จสมบูรณ์เป็นฉบับแรกของโลก ทำให้การศึกษา ค้นคว้าหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาเป็นไปได้อย่างสะดวกรวดเร็ว และถูกต้องแม่นยำ

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ พระมหาประคิชฐ์ ฐมฺมกาโม (บ่อชน)
 เกิด วันที่ ๖ เดือนกรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๑๗
 ภูมิลำเนา บ้านเลขที่ ๕๔ หมู่ที่ ๗ ตำบลเด่นราษฎร์ อำเภอหนองฮี
 จังหวัดร้อยเอ็ด ๔๕๑๔๐
 อุปสมบท วันที่ ๑๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๗ (พระครูนนทสีลาภรณ์ พระอุปัชฌาย์)

ประวัติการศึกษา

- พ.ศ. ๒๕๔๐ นักธรรมชั้นเอก วัดกลาง ตำบลเกษตรวิสัย อำเภอเกษตรวิสัย
 สำนักเรียนคณะจังหวัดร้อยเอ็ด

- พ.ศ. ๒๕๔๘ เปรียญธรรม ๕ ประโยค

สำนักเรียนวัดโมลีโลกยาราม

เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร

- พ.ศ. ๒๕๕๑ พุทธศาสตรบัณฑิต คณะพุทธศาสตร์ สาขาวิชาปรัชญา
 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย รุ่น ๕๓/๒๕๕๑

ประสบการณ์การทำงาน

- พ.ศ. ๒๕๔๕ เป็นวิทยากรอบรมสามเณรภาคฤดูร้อน วัดไทรทอง
 อำเภอหนองฮี จังหวัดร้อยเอ็ด

- พ.ศ. ๒๕๔๗ เป็นวิทยากรอบรมบาลีก่อนสอบ
 สำนักเรียนวัดโมลีโลกยาราม แขวงวัดอรุณ

เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร

- พ.ศ. ๒๕๔๗ เป็นกรรมการตรวจธรรม-บาลีสนามหลวง

- พ.ศ. ๒๕๕๒ – ปัจจุบัน เป็นครูสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี
 ประโยค ป.ธ.๓, ป.ธ.๕ สำนักเรียนวัดโมลีโลกยาราม
 แขวงวัดอรุณ เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร

ที่อยู่ปัจจุบัน วัดโมลีโลกยาราม ราชวรวิหาร คณะ ๑ ถนนวังเดิม แขวงวัดอรุณ
 เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร ๑๐๖๐๐ โทร.๐๘๕ – ๐๐๔ – ๖๓๕๘